

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAÇLI SEFERLERİ DÖNEMİNDE DOĞU
AKDENİZ ŞEHİRLERİ
(1096-1131)**

**Elif ÜNAL
2501171587**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU**

İSTANBUL – 2020

ÖZ

HAÇLI SEFERLERİ DÖNEMİNDE

DOĞU AKDENİZ ŞEHİRLERİ

(1096-1131)

Elif ÜNAL

Bu çalışma, 1096-1131 yılları arasında Doğu Akdeniz şehirlerinde Haçlıların gerçekleştirdiği siyasî, sosyal ve ekonomik faaliyetler üzerinde durmakta, Venedik, Cenova, Pisa gibi İtalyan denizci devletlerin bu faaliyetlerdeki rolüne değinmektedir. Birinci Haçlı Seferi sırasında ve sonunda Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablusşam'da Haçlı devletleri kuruldu. Haçlılar, siyasî ve ticarî bakımdan nüfuz elde edebilmek, Doğu'daki hâkimiyetlerini genişletip, bölgeyi kontrol altına alabilmek için önemli limanlara sahip Doğu Akdeniz şehirlerini ele geçirmeye çalıştı. Bu hususta İtalyan denizci devletlerinin kendilerine yardımı oldu ve kısa sürede Hayfa, Arsûf, Kaysâriye, Akkâ, Trablusşam, Beyrut, Sayda, Sûr gibi Doğu Akdeniz'in birbirinden önemli liman şehirleri Haçlıların hâkimiyetine girdi.

Doğu Akdeniz şehirlerinin zaptı Haçlılara siyasî ve ekonomik açıdan büyük faydalar sağladı. Bu şehirler vasıtasıyla Avrupa ile deniz yoluyla bağlantı kuran Haçlıların Batı'dan yardım almaları oldukça kolaylaştı. Gelen bu yardımlar Doğu Akdeniz şehirlerinin ele geçirilmesinde ve savunulmasında Haçlılara büyük bir güç kazandırdı. Haçlıların kazandıkları bu güç Fâtımîlerin bölgedeki otoritesinin sarsılmasına ve hareket kabiliyetlerinin kısıtlanmasına sebep olurken Bizans İmparatorluğunu ise zor durumda bırakarak Doğu Akdeniz'den uzaklaşmasını sağladı. Bununla birlikte Doğu Akdeniz şehirlerinin birbirinden değerli liman şehirlerinin ticarî olanakları Haçlıların iktisadî bakımdan da kalkınmalarına imkân tanıdı. Doğu Akdeniz şehirlerinin zaptı için Haçlılara deniz gücüyle destek veren İtalyan denizci devletleri de elde ettikleri geniş kapsamlı imtiyazlarla bölgeye yerleşerek Doğu Akdeniz ticaretinde söz sahibi oldu. İtalyan denizci devletlerinin bölgede gerçekleştirdikleri ticarî faaliyetler Doğu Akdeniz şehirlerinin kısa süre içerisinde Doğu-Batı ticaretinin merkezleri hâline gelmesini sağlayarak bu şehirlerin limanlarına büyük bir değer kazandırdı.

Doğu Akdeniz limanları üzerinden gerçekleşen ticarî faaliyetler aynı zamanda Doğu kùltürünün Batı'ya aktarımında ve Avrupa'nın sosyal ve ekonomik yapısının yeniden şekillenmesi hususunda da önemli rol oynadı

Anahtar Kelimeler: Haçlılar, Doğu Akdeniz, Ortadoğu, Akkâ, Trablus, Sûr, Venedik, Cenova

ABSTRACT

EASTERN MEDITERRANEAN CITIES IN THE PERIOD OF CRUSADES

(1096-1131)

Elif ÜNAL

This study focuses on the political, social, and economic activities carried out by the Crusaders in Eastern Mediterranean cities between 1096 and 1131, and addresses the role of Italian maritime states such as Venice, Genoa, and Pisa in these activities. During and after the First Crusade, Crusader States were established in Edessa, Antioch, Jerusalem and Tripoli. The Crusaders tried to seize Eastern Mediterranean cities that had important ports in order to gain political and commercial influence, expand their dominance on the East, and control the region. Italian maritime states helped them in this regard and in a short time, important port cities of the Eastern Mediterranean such as Haifa, Arsuf, Caesarea, Acre, Tripoli, Beirut, Sidon, and Tyre came under the domination of the Crusaders.

The capture of the Eastern Mediterranean cities has brought great benefits to the Crusaders, both politically and economically. It became quite easy for the Crusaders, who established a connection with Europe through the sea through these cities, to get help from the West. This aid provided a great power to the Crusaders in the capture and defense of Eastern Mediterranean cities. This power gained by the Crusaders caused the authority of the Fatimids in the region to be shaken and their mobility to be restricted, resulting in putting the Byzantine Empire in a difficult situation and moving away from the Eastern Mediterranean. At the same time, the commercial possibilities of the Eastern Mediterranean valuable port cities enabled the Crusaders to develop economically as well. Italian maritime states that supported the Crusaders with sea power for the seizure of the cities of the Eastern Mediterranean also settled in the region with the privileges they obtained, and they had rights in the Eastern Mediterranean trade. The commercial activities carried out by the Italian maritime states in the region enabled Eastern Mediterranean cities to

become centers of East-West trade in a short period of time and added great value to the ports of these cities.

Commercial activities that were realized through the Eastern Mediterranean ports also played an important role in reshaping Europe's socioeconomic structure by providing the transfer of Eastern culture to the West.

Keywords: Crusades, Eastern Mediterranean, Middle East, Acre, Tripoli, Tyre, Venice, Genoa

ÖNSÖZ

Coğrafi ve stratejik konumu ile dikkatleri üzerine çeken Doğu Akdeniz, tarih boyunca siyasî güçlerin hedefinden düşürmediği bir bölge olmuştur. Roma, Doğu Roma ve İslâm hâkimiyetinin ardından XI. yüzyılın sonunda Batı'nın başlattığı Haçlı Seferleri ile bölgeye ilginin devam ettiği görülmüş ve 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ün zaptı ile bölgede Kudüs merkezli bir Haçlı Krallığı kurulmuştur. Bundan sonraki süreçte, Doğu Akdeniz'deki varlıklarını muhafaza etmek ve hâkimiyetlerini daha geniş bir sahaya ulaştırmak isteyen Haçlıların öncelikli gayeleri anavatanları ile deniz yoluyla temas kurmak olduğundan birbirinden önemli stratejik limanlarıyla Haçlıların Avrupa ile bağlantı kurmasına olanak sağlayan Doğu Akdeniz şehirlerini ele geçirmek hayati bir önem taşımış ve bu doğrultuda çalışmalara başlanmıştır. 1099-1124 yıllarında Haçlıların ve İtalyan denizci devletlerinin faaliyetlerinin Yafa, Remle, Hayfa, Arsûf, Kaysâriyye, Akkâ, Trablusşam, Beyrut, Sayda ve Sûr şehirlerinde yoğunlaştığı ve Haçlıların bu şehirleri ele geçirebilmek için büyük mücadeleler ve tavizler verdiği görülmüştür. Doğu Akdeniz şehirleri vasıtasıyla İtalyan denizci devletleri ile temas kuran Haçlılar, bu şehirlerin limanlarına gelen destekler sayesinde bölgede tutunmayı başarırken aynı zamanda bu şehirlere inşa ettikleri sağlam kaleleri Müslümanlarla mücadelede asker ve silâh takviyesi için kullanarak askerî ve politik birçok avantaja sahip olmuşlardır. Bununla birlikte daha önce ülkelerinde görmedikleri ürün ve tesisleri yine Doğu Akdeniz şehirleri vasıtasıyla tanıma fırsatı bulan Haçlılar, yeniden ticarî faaliyetlere yönelme imkânına kavuşarak iktisadî bakımdan büyük bir güç kazanmışlardır.

Haçlı Seferleri Döneminde Doğu Akdeniz Şehirleri (1096-1131) başlıklı tezimizi Birinci Haçlı Seferi'nden, Kudüs Kralı II. Baudouin'in ölümüne kadar ki süreçte Haçlıların Ortadoğu politikaları çerçevesinde değerlendirmeyi uygun bulduk ve bunu Haçlıların hâkimiyet kurmak için ısrarla uğraştıkları Doğu Akdeniz şehirleri üzerinden anlatmaya çalıştık. Bununla birlikte Haçlıların Doğu Akdeniz şehirlerindeki hâkimiyetlerinde Tarikat Şövalyeleri ile İtalyan denizci devletlerinin rolünü ortaya çıkarmayı amaçladık. Böylece Birinci Haçlı Seferi'nin başlangıcından, Haçlıların Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetlerini sağlamlaştırdıkları Kudüs Kralı II.

Baudouin döneminin sonuna kadar olan süreçte Doğu Akdeniz'in önemli şehirleri Akkâ, Arsûf, Beyrut, Hayfa, Kaysâriyye, Remle, Sayda, Sûr, Trablusşam ve Yafa'nın niçin Haçlıların doğrudan hedefinde yer aldığını ve bu şehirlere sahip olabilmek için nelerin yapıldığını tespitte gayret ettik. Bu şekilde, uygulanan politikaların ileriye dönük plânlara etkisini görmeye çalıştık.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın Giriş kısmında Fenikeliler döneminden Birinci Haçlı Seferi'ne kadar Doğu Akdeniz'de yaşanan hâkimiyet mücadelesi anlatılmaktadır. Birinci bölüm, Haçlıların Ortadoğu hâkimiyeti, Kudüs Haçlı Krallığı'nın Doğu Akdeniz şehirlerindeki feodal yapılanması ve bu feodal yapılanma içinde İtalyan denizci devletlerinin durumu, ayrıca Bizans İmparatorluğu ile Tapınak Şövalyelerinin Doğu Akdeniz şehirlerindeki faaliyetleri; İkinci bölüm kronolojik bir sıra dahilinde Remle, Yafa, Hayfa, Arsûf, Kaysâriyye, Akkâ, Trablusşam, Beyrut, Sayda ve Sûr şehirlerinin Haçlı hâkimiyetine girişi, Haçlıların bu şehirlere yönelik siyasî faaliyetleri ve İtalyan denizci devletleriyle yapılan anlaşmaları; Üçüncü bölüm ise Haçlıların Doğu Akdeniz şehirlerindeki ekonomik yapılanmaları, İtalyan denizci devletlerine tanıdıkları imtiyazlar ve bu devletler ile olan münasebetlerini anlatmaktadır.

Tezde ele aldığımız konular, İslâm, Bizans, Lâtin, Haçlı, Ermeni, Süryani kaynakları ve dönemle ilgili araştırma eserlerinin verdiği bilgiler ışığında incelenmiş ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin yazım kuralları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Çalışmada ayrıca milâdî takvim esas alınmıştır.

Danışman hocam Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU'na, Prof. Dr. Casim AVCI'ya, yardımlarını gördüğüm Araş. Gör. Ahmet Enes KARAKAYA ve Serdar SEVMEZLER'e, hayatım boyunca en büyük destekçim olan ve eğitimime devam edebilmem için her türlü fedakârlığı yapan sevgili annem Fatma Aker'e teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmama destek veren Türk Petrol Vakfı idarecilerine ve çalışanlarına da teşekkürlerimi sunarım.

Elif ÜNAL

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM HAÇLILARIN ORTADOĞU'YA GELİŞİ VE SİYASÎ OLUŞUMLARI

A. Haçlıların Ortadoğu Hâkimiyeti ve Feodal Yapılanma	14
B. Haçlı Seferleri'nden Önce İtalyan Denizci Devletleri için Doğu Akdeniz	19
C. İtalyan Denizci Devletlerinin Doğu Akdeniz Şehirlerindeki Kurumsal Yapılanmaları	24
D. Tapınak Şövalyelerinin Doğu Akdeniz Şehirlerindeki Faaliyetleri ve Kurumsallaşmaları	26
E. Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'deki Faaliyetleri ve Haçlılarla İlişkileri	30

İKİNCİ BÖLÜM HAÇLI SEFERLERİ DÖNEMİNDE DOĞU AKDENİZ ŞEHİRLERİ

A. Remle	35
B. Yafa	38
C. Hayfa	44
D. Arsûf	47
E. Kaysâriyye	50
F. Akkâ	54
G. Trablusşam	58
H. Beyrut	66
İ. Sayda	68

J. Sûr	72
--------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HAÇLI SEFERLERİ DÖNEMİNDE DOĞU AKDENİZ
ŞEHİRLERİNİN EKONOMİK VE SOSYAL DURUMU

A. Haçlılar ve İtalyan Denizci Devletlerin Doğu Akdeniz Şehirlerindeki Ekonomik ve Sosyal Faaliyetleri	86
B. İtalyan Denizci Devletlerine Doğu Akdeniz Şehirlerinde Verilen İmtiyazlar ve Haçlılarla İlişkileri.....	95
SONUÇ	102
KAYNAKÇA	105
EKLER.....	124

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.md.	: adı geçen madde
a.g.t.	: adı geçen tez
bkz.	: bakınız
bs.	: baskı
C.	: cilt
trc.	: tercüme
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
EI²	: Encyclopaedia of Islam, Second Edition
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İng.	: İngilizce
Karş.	: karşılaştırınız
m.ö.	: milâttan önce
m.s.	: milâttan sonra
no	: numara
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
S.	: sayı
TED	: İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi
vd.	: ve devamı

Vol. : volume

GİRİŞ

Coğrafi ve stratejik konumu sebebiyle Doğu Akdeniz kara ve deniz ticareti bakımından tarihi süreçte önemli bir bölgeydi. Hindistan, Çin ve Kuzey Afrika'dan gelen ürünler buradan Avrupa'ya nakledilmekte, kuzeyden gelen ürünler de Ege denizi vasıtasıyla Avrupa'ya ulaştırılmaktaydı. Bu da hem Akdeniz'e hem de Akdeniz'e kıyısı olan ülke ve şehirlere büyük değer kazandırdı.¹

Doğu Akdeniz'de şehirlerin gelişimi ve ekonomik hayatın canlanması Fenikeliler zamanında gerçekleşti. Akkâ'dan Cebele'ye uzanan kıyı şeridinde Sayda, Sûr, Hayfa, Trablusşam gibi önemli liman şehirlerini kuran Fenikeliler, üzerinde yaşadıkları verimli coğrafyadan istifade ederek bölgedeki ekonomik hayatı canlandırdı ve inşa ettikleri teknelerle ticarî faaliyetlerini Akdeniz'in batısına doğru genişletti.²

Romalılar zamanında siyasî birliğin sağlanması, ekonomik ve ticarî hayatın devamı için Doğu Akdeniz hâkimiyetine önem verildi. Doğu Akdeniz şehirleri bu dönemde imparatorluk geleneğini yansıtan şık ve zarif binaları, hipodrom, hamam, sirk, tiyatro gibi kültürel yapılarıyla dikkat çekti. Nitekim Sûr şehrine su kemerleri, hamamlar ve dönemin en büyük hipodromu inşa edilmişti.³ Beyrut ise Roma İmparatoru Septimius Severus (193-211)⁴ döneminde kurulan hukuk mektebi ile eğitim alanında şöhrete kavuştu.⁵ Yine bu dönemde Yafa'nın gelirleri kullanılarak

¹ Sezgin Güçlüay, "Avrupa ile Türk-İslam Dünyası Arasında Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar)", **Tarih ve Medeniyetler Dergisi**, C. III, s.1429-1436; Daniel Pipes, **Greater Syria: The History of an Ambition**, Oxford University Press, Londra 1990, s. 15; Zeynep Güngörmez, "XI-XIII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz'de Ticaret", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014, s. 16; W. Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Türkçe trc. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 178. Ortadoğu'da gerçekleşen ticarî faaliyetler dolayısıyla elde edilen refah ve Suriye sahil şeridinin ticarî faaliyetler için önemi hususunda ayrıca bkz. David Abulafia, "Trade and Crusade, 1050-1250", **Cross Cultural Convergences in the Crusader Period**, Ed. Michael Goodich, Sophia Menache ve Sylvia Schein, Peter Lang Publishing, New York 1995, s. 2.

² Emre Baysoy, "Antik Dönem Doğu Akdeniz Jeopolitiği", **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, C.4, S. 8, 2015, s. 13-21; Fenikeliler döneminde Akdeniz ticareti hakkında tafsilâtlı bir çalışma için bkz. Güneş Girgin, "Fenikelilerde Akdeniz Ticareti", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

³ Girgin, "Fenikelilerde Akdeniz Ticareti", s. 28.

⁴ İmparator Septimius Severus hakkında tafsilâtlı bir çalışma için bkz. Anthony Richard Birley, **Septimius Severus: The African Emperor**, Routledge Publishing, New York 2002.

⁵ Davut Dursun, "Beyrut", **DİA**, C. VI, s. 81-84.

inşa edilen Kaysâriyye şehri de Hristiyanların dinî eğitimi için oldukça önemli bir duruma geldi.⁶

Kavimler Göçü ile başlayan karışıklıklar ve istilâlardan olumsuz bir şekilde etkilenen Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında Büyük Theodosios'un (379-395) ölümüyle ikiye ayrılmasının ardından Doğu Akdeniz, Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde kaldı ve son derece önemli bir konuma geldi. Çünkü imparatorluğun gelirlerinin büyük bir kısmı Mısır, Suriye, Filistin, Lübnan'dan Doğu Akdeniz'e kıyısı bulunan şehirler ve limanlarından temin ediliyordu. Özellikle Mısır, İskenderiye limanı ile bu dönemde Uzakdoğu ve Avrupa arasında gerçekleşen ticaretin odağı durumundaydı. Ayrıca imparatorluğun tahıl ihtiyacının büyük bir kısmı da yine Mısır'dan sağlanıyordu.⁷ Suriye ise imparatorluğun ziraî üretim faaliyetleriyle ön plâna çıkan bereketli ve mâmur eyaletlerinden biriydi. Beyrut, Sûr, Antakya, Trablusşam, Lazkiye gibi kıyı şehirlerinde tarım ve sanayi çok gelişmişti. Bizans İmparatoru Iustinianus döneminde (527-565) casusların ipek böceğini gizlice Bizans'a getirmeleriyle Beyrut, Sûr ve Trablusşam'da ipek üretim merkezleri kuruldu.⁸ Arsûf ise tarımsal faaliyetlerle bilhassa zeytinyağı üretimiyle dikkatleri üzerine çekti. Yafa'da da şarap imalâthaneleri bulunmaktaydı.⁹ Yine bu dönemde Doğu'dan bölge limanlarına gelen çeşitli ürünlerin de Avrupa'ya ihracı gerçekleşmekteydi. Özellikle Mısır, Akkâ ve Trablusşam'da doğu ürünlerinin geniş pazarları bulunmaktaydı.¹⁰

Doğu Akdeniz şehirleri imparatorluk için sadece ticarî bakımdan değil aynı zamanda kültürel, dinî ve askerî açıdan da önemli konumdaydı. Roma İmparatoru Septimus Severus zamanında kurulan hukuk mektebi ile eğitim alanında şöhrete

⁶ Donald Whitcomb, "Qaysâriyah As An Early Islamic Settlement", **Shaping The Middle East**, ed. Kenneth G. Holum, University Press of Maryland, Maryland 2011, s. 65-82; Philip K. Hitti, **History of Syria**, St. Martin's Press, London 1957, s. 284 vd.; Levent Öztürk- Halil İbrahim Aksoy, "Kaysâriyye'nin (Caesarea Maritima/Caesarea Paestinae) Fethi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, **Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu**, C. 1, Sivas 2018, s. 515; M. Sharon, "Kaysâriyya", **EI²** (İng.), Vol. IV, s. 841-842.

⁷ Casim Avcı, "Mısır", **DİA**, C. XXIX, s. 557-559.

⁸ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, trc. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011; s. 69; Heyd, **Yakındoğu Ticaret Tarihi**, s. 22; Dursun, "Beyrut", **DİA**, C. VI, s. 81; Elisséeff, "Bayrût", **EI²**, s. 1138.

⁹ Gideon Avni, **The Byzantine-Islamic Transition in Palestine: An Archaeological Approach**, Oxford University Press, Oxford 2014, s. 236 vd.; Heyd, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁰ Heyd, **a.g.e.**, s. 4-5.

kavuşan Beyrut, önemini bu dönemde de koruyarak imparatorluğun en önemli hukuk eğitim merkezlerinden biri olarak tanınmakta ve dünyanın dört bir yanından gelen öğrencilerle dolup taşmaktaydı.¹¹ Yafa, Hristiyanlığın imparatorluk içinde serbest bir din hâline gelmesi ve Hristiyan nüfusun artış göstermesiyle bölgedeki piskoposluk merkezlerinden biri olurken, Kaysâriyye dış saldırılara karşı inşa edilen güçlü surlar ve kulelerle güçlendirildi. Öyle ki İslâm fetihlerinin başladığı dönemde Kaysâriyye, Bizans askerlerinin bölgedeki sığınağı durumundaydı.¹²

Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'deki üstünlüğü ve faaliyetleri İslâm fetihleriyle birlikte sona erdi. İmparatorluğun Müslümanlarla yaptığı 634 Ecnâdeyn¹³ ve 636 Yermük¹⁴ Savaşları'ndaki hezimetini Suriye ve Filistin bölgesini kaybetmesine neden oldu. 636-640 yılları arasında Müslümanlar Antakya, Cebele, Akkâ, Hayfa, Beyrut, Sayda, Yafa, Sûr, Kudüs ve Kaysâriyye'yi ele geçirirken, 642'de Mısır ve 645'te Trablusşam'ı fethetti.¹⁵ İmparatorluğa karşı denizde de güçlü ve başarılı olmak isteyen Müslümanların donanma oluşumuna gitmesi ve bunun için en uygun bölge olarak Doğu Akdeniz'deki Suriye ve Filistin sahil şehirleri ile Mısır'ı düşünmesi isabetliydi. Çünkü gemi yapımı için ihtiyaç duyulan kereste orman varlığı bakımından son derece zengin Hayfa, Akkâ, Sûr ve Trablusşam gibi şehirlerden sağlanabilir, gemi yapımı için tecrübeli ustalar da buralardan temin edilebilirdi. Aynı şekilde Mısır'daki tersanelerin de donanma oluşumuna katkısı olabilirdi. Nitekim Muâviye b. Ebû Süfyân tüm bu hususları göz önünde bulundurarak Suriye, Mısır ve Filistin'den gemi ustaları ve marangozlar getirtti. Akkâ ile Sûr şehirlerini tahkim

¹¹ Dursun, "Beyrut", *DİA*, C. VI, s. 81-84.

¹² Zur Shalev, "Christian Pilgrimage and Ritual Measurement in Jerusalem" **Max Planck Institute for the History of Science**, 2009, s. 4; Edward Gibbon, **The History of the Decline and Fall of the Roman Empire**, Vol. VIII, ed. S. A. and H. Oddy, London 1809 (e-kitap), s. 304. Güngörmez, "Doğu Akdeniz'de Ticaret", s. 92.

¹³ Müslümanların Filistin ve Suriye fethi için Bizans İmparatorluğu ile gerçekleştirdikleri ilk savaş olan ve İslâm ordusunun zaferiyle sonuçlanarak Suriye ile Filistin'in kapılarının Müslümanlara açılmasını sağlayan Ecnadeyn Savaşı hakkında bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Ecnâdeyn Savaşı", *DİA*, C. X, s. 385.

¹⁴ Müslümanlar ile Bizans İmparatoru Herakleios (610-641) komutasındaki Bizans ordusu arasında yaşanan ve Müslümanların galibiyeti ile neticelenerek Bizans'ın Suriye'deki üstünlüğü sona erdiren Yermük Savaşı hakkında bkz. Mustafa Fayda, "Yermük Savaşı", *DİA*, C. XLIII, s. 485-486.

¹⁵ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, **Fütûhu'l-Büldân Ülkerlerin Fetihleri**, trc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013., s. 143 vd.; Casım Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, Klasik Yayınları, 1. bs., İstanbul 2003, s. 61; aynı yazar, "Kudüs", *DİA*, C. XXVI, s. 327-329; Seyhun Şahin, "Abbasiler Dönemine Kadar Doğu Akdeniz'de İslâm-Bizans Mücadelesi", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 219, Aralık 2015, s. 31 vd.

ettirip, Akkâ'da imparatorluktan kalma havuzların onarılmasını sağladı ve gemi yapımına uygun hâle dönüştürdü. Böylece Akkâ hem Müslümanların İskenderiye'den sonra ikinci büyük tersanesi hem de Akdeniz seferleri için önemli bir donanma üssü hâline gelmiş oldu.¹⁶

Gemi yapımı ve donanma oluşumundan sonra Müslümanlar, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın işareti doğrultusunda hedef olarak Kıbrıs'ı seçti. Çünkü Kıbrıs, Doğu Akdeniz'i kontrol altında tutabilmek için stratejik bir adaydı ve imparatorluğun Akdeniz'deki donanma üslerinden biri olması bakımından da oldukça önem arz etmekteydi. Hazırlıkların tamamlanmasıyla İslâm donanması 649 yılında Akkâ'dan Kıbrıs'a hareket etti. Bu arada Kuzey Afrika orduları kumandanı Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh de Muâviye'nin isteği üzerine donanmasını hazırlatarak Mısır üzerinden Kıbrıs'a doğru ilerledi. Bu iki donanma Kıbrıs açıklarında birleşerek ada üzerine hücum etti ve kısa süre içerisinde Kıbrıs'ın önemli şehirlerinden Konstantia'yı kuşatıp teslim aldı. Bunun üzerine Kıbrıs valisi Müslümanlara bir elçi göndererek barış istedi. Muâviye adayı vergiye bağlamak suretiyle Kıbrıslılar ile anlaşma yaptı.¹⁷

Kıbrıs'a düzenlenen seferin ardından Muâviye b. Ebû Süfyân, Suriye sahillerinde bulunan Arvad (Arados) adasını kuşattıysa da sonuç alamadı. Ancak 650 yılında buraya yeniden sefer düzenleyerek adayı fethetmeye muvaffak oldu. Bu fetih stratejik olarak önemli bir konumda bulunan Trablusşam'dan destek alındığı görüldü.¹⁸ Bundan sonra Müslümanlar Mısır ve Suriye üslerinden Sicilya ve Rodos adalarına baskın düzenledi. Rodos'a düzenlenen bu sefer Akkâ'dan başlatıldı.¹⁹ 654 yılında ise Kıbrıslıların önceden yapılan anlaşmayı ihlâl etmeleri üzerine buraya bir

¹⁶ Belâzürî, **Fütûhu'l-Büldân**, trc. Fayda, s. 138-139; Feridun Emecen, "Akka", **DİA**, C. II, s. 265-267; Şahin, "Doğu Akdeniz'de İslâm-Bizans Mücadelesi", s. 37-38. Guy Le Strange, **Palestine Under The Moslems: A description of Syria and the Holy Land from A.D. 650 to 1500**, London 1890, s. 332-333; Hitti, **History of Syria**, s. 350 Âdem Apak, **Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2: Hulefâ-i Râşidîn Dönemi**, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s. 217.

¹⁷ Belâzürî, **a.g.e.**, trc. Fayda, s. 178-179; Apak, **Anahatlarıyla İslâm Tarihi 2**, s. 217; Şahin, "Doğu Akdeniz'de İslâm-Bizans Mücadelesi", s. 37; Işın Demirkent, "Kıbrıs", **DİA**, C. XXV, s. 372.

¹⁸ Cengiz Tomar, "Trablusşam", **DİA**, C. XLI, s. 294-295.

¹⁹ Emecen, "Akka", **DİA**, C. II, s. 265.

sefer daha gerçekleştirildi ve adanın bir kısmı tahrip edilerek 12.000 kişilik garnizon yerleştirildi.²⁰

Doğu Akdeniz’de Bizans’a karşı kazanılan tüm bu zaferler Muâviye b. Ebû Süfyân’ı Bizans’ın başkenti olan İstanbul’a sefer düzenlemeye sevk etti. Müslümanlar İstanbul’a düzenlenecek olan sefer için hazırlanırken durumu haber alan Bizans İmparatoru II. Konstans (641-668) ise uğradığı yenilgilerin intikamını almak ve kaybettiği topraklarda yeniden hâkimiyet sağlamak için Müslümanlara karşı hazırlıklara başladı. Bu arada Muâviye b. Ebû Süfyân da kuvvetli bir donanma oluşturmak için harekete geçti ve İskenderiye tersanesinde gemi yapımı emrini verdi. Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Abdullah b. Sa’d b. Ebû Serh, 200 gemiden oluşan Suriye ve Mısır filoları ile Akkâ’dan hareket etti. Bu Müslüman filosu Antalya açıklarında 500 gemiden müteşekkil Bizans donanmasını ağır bir mağlûbiyete uğrattı. İslâm tarihinde “*Zâtü’s-Savârî*” olarak zikredilen Müslümanların bu ilk deniz savaşı imparatorluğun Doğu Akdeniz’deki üstünlüğüne son verdi. (652 veya 655).²¹

Uyguladığı politikalarla Doğu Akdeniz’de imparatorluğa karşı başarılar elde eden Muâviye b. Ebû Süfyân, kendi hilâfeti döneminde İstanbul’a yönelik ilk seferini gerçekleştirdi (668-669). Sefer için büyük bir ordu hazırlatan ve başına da Süfyân b. Avf’ı tayin eden Muâviye’nin İstanbul kuşatması, şehrin güçlü surları ve kış mevsiminin zorlu koşulları sebebiyle başarısızlıkla sonuçlandı.²² Bununla birlikte aynı dönemde Doğu Akdeniz’de hem İslâm donanmasını güçlendirerek bölgeyi

²⁰ Belâzürî, **a.g.e.**, trc. Fayda, s. 178-179; Demirkent, “Kıbrıs”, **DİA**, C. XXV, s. 371-374; Şahin, *Doğu Akdeniz’de İslâm-Bizans Mücadelesi*”, s. 39-40.

²¹ İbnü’l-Esîr bu savaşın tarihi ile ilgili ihtilâflar bulunduğunu belirtir. Bkz. İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târîh**, trc. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, C. III, s. 122 vd.; Ebûl-Farac, **Abûl-Farac Tarihi**, trc. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I, Ankara 1999, s. 181-182. Karş. Apak, **Anahatlarıyla İslam Tarihi 2**, s. 219-220; Şahin, “Doğu Akdeniz’de İslâm-Bizans Mücadelesi”, s. 17.

²² Bu dönemde imparatorluğa karşı ayaklanan Armeniakon teması strategosu Saborios, Muâviye’den Bizans imparatoruna karşı yardım istemiş ve buna mukabil Bizans’a düzenleyeceği seferlerde kendisine yardım sözü vermişti. Bunun üzerine halife, Saborios’a destek için Fedâle b. Ubeyd kumandasında bir ordu göndermiştir. İlk İstanbul kuşatması esasen, gönderilen ordunun geri dönmeyerek İstanbul’a gitmesi üzerine gerçekleşmiştir. Bu hadise ve Muâviye b. Ebû Süfyân’ın Saborios ve Bizans İmparatoru ile diplomatik münasebetleri hakkında bkz. Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 70-71. İbnü’l-Esîr’in kaydına göre bu ilk İstanbul muhasarasında çok şiddetli çarpışmalar gerçekleşmiştir. Ayrıca Hicret esnasında Hz. Peygamber’i (S.A.V.) Medine’de kendi evinde misafir eden sahâbi Ebû Eyyûb el-Ensârî de bu muhasara sırasında şehid olmuştur. İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Ağırakça, C. III, s. 465-466; İsmail Yiğit, **Emevîler**, İSAM Yayınları, 4. bs., Ankara 2019, s. 35.

Bizans saldırılarına karşı korumak hem de ticaret yollarının güvenliğini sağlamak için son derece önemli çalışmalar yapıldı. 669'da Muâviye b. Ebû Süfyân, Akkâ'daki tersaneyi ıslah ettirdi. Emevî halifesi Hişam b. Abdülmelik döneminde (724-743) bu tersane Sûr'a taşınıncaya kadar Akkâ, İslâm donanması için önemli bir şehir oldu.²³ Ayrıca Beyrut, Arsûf, Sûr, Cebele, Trablusşam, Hayfa ve Sayda iskâna açılarak yerleşim sağlandı. Yine bu dönemde İskenderiye ve Tarsus arasındaki sahiller Bizans saldırılarına karşı tahkim ettirildi. Sayda, Arsûf ve Beyrut'a da bölgeyi imparatorluk saldırılarına karşı korumak için ribâtlar inşa edildi. Lazkiye, Askalân, Sûr ve Trablusşam'da tersaneler kuruldu.²⁴

Doğu Akdeniz şehirlerinde Müslümanların donanma ve savunma sistemleri üzerine yaptıkları çalışmalar onların denizlerde güçlenmesini sağladı. Muâviye b. Ebû Süfyân döneminde İslâm donanması 1700 gemiye ulaşırken, Mısır ve Suriye'deki deniz üslerinden Sicilya, Rodos ve Kapıdağ Yarımadası'na seferler düzenlendi. Bu seferler sonucu 672 veya 673 yılında Rodos ele geçirildi. 674 yılında ise Kapıdağ Yarımadası fethedildi. Ayrıca Doğu Akdeniz üsleri vasıtasıyla genişleyen bu fetih harekâtı Müslümanların Kuzey Afrika içlerinde ilerlemelerini kolaylaştırdı.²⁵

Denizlerde gerçekleşen bu seferlerde büyük başarılar kazanan Müslümanlar 674 yılında Mısırlı ve Suriyeli birliklerden oluşan büyük bir donanma ile İstanbul'u ikinci kez kuşattılar. Dört yıl boyunca devam eden bu kuşatmada Müslümanlar kış aylarında Kapıdağ Yarımadası'na çekiliyor ve Suriye'den gelen asker ve malzeme ile donanmalarını takviye ediyor, Nisan-Eylül ayları arasında da saldırıya geçiyorlardı. Ancak Müslümanların hücumlarının İstanbul surlarını aşamaması ve imparatorluğun Grek ateşini kullanarak İslâm donanmasını yakması bu kuşatmayı sonuçsuz bıraktı.

²³ Belâzürî, **a.g.e.**, trc. Fayda, s. 139. Nebi Bozkurt, "Bahriye", **DİA**, C. IV., s. 497; Emecen, "Akka", **DİA**, C. II, s. 265.

²⁴ İsmail Yiğit, "Ribât", **DİA**, C. XXXV, s. 76-79; Hassan Khalilieh, "The Ribât System and Its Role In Coastal Navigation", **Journal of the Economic and Social History of the Orient** 42/2, May 1999, s. 212-225; aynı yazar "The Ribat of Arsuf and the Coastal Defence System in Early Islamic Palestine" **Journal of Islamic Studies**, Vol. 19, 2008, s. 159-177. Nebi Bozkurt, "Tersane", **DİA**, C. XL, s. 511.

²⁵ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Ağrakça, C. III, s. 497; Yiğit, **Emevîler**, aynı yer; Bozkurt, "Bahriye", **DİA**, C. IV, s. 497.

Bundan cesaret alan imparatorluğun, Doğu Akdeniz’de Müslümanlara karşı faaliyetlerine devam ettiği görüldü.²⁶

Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân döneminde (685-705) Kuzey Afrika fetihlerine ağırlık verildi. Bu fetihler genelde Mısır ve Suriye üslerinden desteklendi. Bu şekilde 695 yılında Bizans’ın Afrika’daki önemli şehri Kartaca ele geçirilirken, Tunus’ta meydana getirilen donanma ile Kuzey Afrika’da kalıcı fetihler gerçekleştirilerek Endülüs fethine zemin hazırlandı.²⁷ İmparatorluğun bu gelişmelere tepkisi çok sert oldu ve Doğu Akdeniz’e yönelik düzenlediği seferde Kaysâriyye’yi hedef alarak şehri tahrip etti. Bunun üzerine Abdülmelik b. Mervân hemen şehri tahkim ederek savunma açısından güçlendirdi.²⁸

Halife Velid b. Abdülmelik döneminde (705-715) Doğu Akdeniz’de bilhassa kültürel, ekonomik ve sosyal faaliyetleri canlandırmaya yönelik çalışmalar yapıldı. Suriye ve Mısır’da ibadethâneler ve mektepler açan halife ayrıca hasta, engelli ve fakirler için sosyal hizmet faaliyetlerinde bulunarak ülke içerisinde refahı artırdı. Bununla birlikte şehir plânlamasına da önem vererek yol yapımı ve sulama sistemleri üzerine de çalışmalar gerçekleştirdi.²⁹

Süleyman b. Abdülmelik’in halifeliği sırasında (715-717) Emevîler, Remle şehrini kurarak burayı önemli bir eyalet merkezi hâline getirdi.³⁰ Remle’nin kısa süre içerisinde iskâna açılması Yafa limanına değer kazandırdı. Ayrıca bu dönemde İstanbul’a yönelik faaliyetler de devam etti. Şehri kuşatmak için büyük bir hazırlık başlatan Emevîler, Ömer b. Hübeyre’nin komuta ettiği, Suriye, Mısır ve Kuzey

²⁶ Yiğit, **Emevîler**, s. 35-36; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 71; İbrahim Sarıçam, “Arapların İstanbul Kuşatmaları”, **550. Yılında Feth ve İstanbul Bildiriler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 51-62; Şahin, “Doğu Akdeniz’de İslâm-Bizans Mücadelesi”, s. 20; Seyhun Şahin, “Araplar İstanbul’u Neden Feth Edemedi?”, **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul**, ed. Feridun Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 113-120.

²⁷ Yiğit, **Emevîler**, s. 74-75.

²⁸ Hakkı Dursun Yıldız, “Abdülmelik b. Mervân, **DİA**, C. I, s. 266-270; Whitcomb, “Qaysâriyah As An Early Islamic Settlement”, s. 68-69; Öztürk, “Kaysâriyye’nin fethi”, s. 516.

²⁹ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, trc. M. Beşir Eryarsoy, C. IV. s. 477-478; Yiğit, **a.g.e.**, s. 82-83; Velid b. Abdülmelik’in sosyal hizmetler alanında yaptığı çalışmalar hakkında bkz. Yılmaz Çelik, “Velid b. Abdülmelik Döneminde Sosyal Hizmet Uygulamaları”, **İSTEM**, S. 30, 2017, s. 355-359 ayrıca halife ve dönemi hakkında genel bilgi için bkz. Mevlüt Koyuncu, “Velid I”, **DİA**, C. XLIII, s. 30-31.

³⁰ Belâzürî, **a.g.e.**, trc. Fayda, s. 167; Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, **Ahsenü’t-Tekâsîm Fî Ma’rifeti’l-Ekâlîm**, trc. Osman Ciner, “El-Makdisî’nin Ahsenü’t-Tekâsîm fî Ma’rifeti’l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi”, **Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 170-171.

Afrika filolarından oluşan 1000 gemilik bir donanma ve Mesleme b. Abdülmelik'in kumandasındaki kara ordusu ile İstanbul'u kuşattı (717). Emevîler bu kuşatmaya çok iyi bir şekilde hazırlanmış olmalarına rağmen Bizans İmparatoru III. Leon'un (717-741) hamleleri Müslümanları hayli zor durumda bıraktı. İstanbul Boğazı'na büyük bir zincir gerdiren imparator şehrin surlarını da tecrübeli askerlerle muhafaza altına alarak Emevîlerin şehre girmesine engel oldu. Kuşatmanın kış mevsimi boyunca devam etmesi de Müslümanlar için büyük bir sıkıntı teşkil etti. Bununla birlikte Bulgarlardan da destek alan imparatorluk Grek ateşi kullanarak Müslümanların gemilerini ateşe verdi. Bu olumsuz durum İslâm donanmasında bulunan Hristiyanların Bizans saflarına geçmesine sebep oldu. Daha fazla mukavemet gösteremeyen Müslümanlar kuşatmayı bırakarak geri çekildi.³¹

Müslümanların daha önce Doğu Akdeniz'de gösterdikleri başarıyı İstanbul kuşatmalarında elde edememeleri Bizans İmparatorluğu'nun cesaretlenerik stratejik noktalarda Araplar lehine kaybettiği üstünlüğü geri kazanmak için karşı harekâta bulunmasına yol açtı. 720'de Lazkiye'ye saldıran Bizans İmparatorluğu şehre büyük hasar verdi.³² 736 ve sonrasında Mısır üzerine iki saldırı gerçekleştirdi. Ayrıca Emevîlerin Kıbrıs'tan aldığı vergi miktarının da indirilmesine sebep oldu. Bizans'ın bölgede gerçekleştirdiği bu faaliyetler Müslümanları Akdeniz'in batısına yöneltti.³³

VIII. yüzyılda Doğu Akdeniz'de Müslümanlar ve imparatorluk arasında yaşanan mücadeleler daha çok Kıbrıs ve Mısır üzerinde yoğunlaştı. Bunlardan en önemlisi 747 yılında Kıbrıs'ın Kerameia limanı açıklarında yaşandı. 1000 gemiden oluşan Emevî donanması Bizanslılar tarafından Grek ateşi kullanılarak yenilgiye uğrattıldı. Bu savaştan sonra Suriye donanması 773 yılına kadar toparlanamadı.³⁴ Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd döneminde (786-809) ise Doğu Akdeniz'de İslâm

³¹ Yiğit, **Emevîler**, s. 87-88; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 81-82; Sarıçam, "Arapların İstanbul Kuşatmaları", s. 56 vd.; Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 146; Bozkurt, "Bahriye", **DİA**, C. IV, s. 497.

³² Tufan Buzpınar, "Lazkiye", **DİA**, C. XXVII, s. 117-118.

³³ Bozkurt, "Bahriye", **DİA**, C. IV, 497.

³⁴ Bozkurt, **a.g.md.**, aynı yer.

donanması yeniden güç kazanarak Kıbrıs ve Girit'e saldırı düzenledi, ayrıca Antalya körfezi yakınlarında Bizans donanmasını mağlûbiyete uğrattı (790).³⁵

IX. yüzyılda Bizans'ın imparatorluk dahilinde yaşadığı sorunlar yüzünden Doğu Akdeniz'de güç kaybettiği görüldü. Bu güç kaybı imparatorluk için oldukça önemli olan Girit adasının yitirilmesine yol açtı. Nitekim bu dönem, Kurtuba'daki isyan hareketleri sebebiyle, Endülüs hükümdarı I. Hakem (796-822) tarafından yurtlarından sürgün edilen ve sayıları 10.000'i bulan Endülüs'lü bir grup muhacir önce Kuzey Afrika'ya ardından da Girit'e geldi, Bizans'ın içinde bulunduğu bu kötü durumdan istifadeyle 827 yılında Doğu Akdeniz'de oldukça stratejik bir konumda bulunan Girit adasını ele geçirerek burada Kandiye şehrini kurdu ve imparatorluk aleyhine faaliyetlerde bulunmaya başladı. Bununla birlikte Abbâsîler de Bizans'taki isyan hareketlerine destek vermek için Suriye'den bir deniz filosunu Anadolu'ya gönderdi. Ayrıca Suriye liman şehirlerindeki tersanelerde gemiler inşa edildi. 842 yılında 400 gemiden oluşan donanma Ege denizine gönderildi. Müslümanların bu faaliyetleri imparatorluğu hayli zor durumda bıraktı.³⁶

IX. yüzyılda Abbâsîlerin merkezi otoritesinin zayıflaması Mısır ve Suriye'de güç kaybetmelerine sebep oldu. Nitekim Abbâsî halifesi tarafından Mısır'a gönderilen Ahmed b. Tolun kısa bir süre sonra Mısır ve Suriye toprakları üzerinde hâkimiyet tesis ederek Tolunoğulları Hanedânını (868-905) kurdu. Bu dönemde Tolunoğulları Doğu Akdeniz sahil şehirlerini korumak adına güçlü bir donanma oluşturmaya gayret etti. Bilhassa Sûr şehrinin güçlü savunma sisteminden esinlenen Ahmed b. Tolun, mahir ustalar getirterek Akkâ'ya bir liman ve kale inşa ettirdi; ayrıca tersanesini de daha kullanışlı bir hâle getirdi.³⁷ Yine bu dönemde Yafa ve İskenderiye'de hisarlar yaptırıldı. İskenderiye, Dimyat ve Akkâ'daki tersanelerde çok sayıda savaş ve ticaret gemisi inşa edildi. Ayrıca Doğu Akdeniz şehirlerinde bayındırlık faaliyetlerinde bulunuldu.³⁸

³⁵ George Hill, **A History of Cyprus: To the Conquest by Richard Lion Heart**, Cambridge University Press, Vol. I, Britain 1940, s. 292-293; 1997, s. 639. Karş. Bozkurt, **a.g.md.**, aynı yer; Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşid", **DİA**, C. XVI, s. 258-261.

³⁶ Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Bozkurt, **a.g.md.**, s. 497-498.

³⁷ Makdisî, **Ahsenü't-Tekâsîm**, trc. Ciner, s. 169; Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", **DİA**, C. XLI, s. 233-236; Emecen, "Akkâ", **DİA**, C. II, s. 266.

³⁸ Özkuyumcu, **a.g.md.**, s. 235-236.

Tolunoğullarının bölgede gerçekleştirdiği bu çalışmalar sayesinde Doğu Akdeniz’de Müslümanların deniz gücü bakımından yeniden kuvvetlendiği ve Bizans İmparatorluğu’na karşı saldırıların daha güçlü bir şekilde devam ettiği görüldü. Bu dönemde bilhassa Trablusşam imparatorluğa düzenlenen saldırılar için mühim bir deniz üssü olurken Sûr’da ise Leo et-Trabusî Doğu Akdeniz kıyı şehirlerinin deniz gücünden istifade ederek 927 yılına kadar Ege’de imparatorluğu tehdit eder hâle geldi.³⁹ 935-969 yılları arasında ise İhşîdîler⁴⁰, Suriye, Mısır ve Filistin topraklarında hâkimiyet tesis ederek Akkâ, Sayda ve Sûr başta olmak üzere Doğu Akdeniz’in kıyı şehirlerinde ordu ve donanmayı güçlendirmek adına çalışmalarda bulundular. Ancak bölgedeki varlıkları kısa bir süre sonra Fâtımîler tarafından sona erdirildi.⁴¹

X. yüzyılda Şîi Fâtımîlerin tarih sahnesine çıkması Akdeniz’de güç dengelerini değiştirecek kadar önemli bir gelişme olarak kayıtlara geçti. Sünnî Müslümanlara düşmanlık besleyen Fâtımîler, Akdeniz’de Endülüs Emevîleri⁴² ve Abbâsîler ile büyük bir rekabete girdi.⁴³ Fâtımîler Akdeniz’in doğu ve batısında faaliyetlerine devam ederken Bizans İmparatorluğu uzun bir aradan sonra yeniden toparlanmış ve parlak günlerini yaşamaya başlamıştı. İmparator II. Romanos (959-963) döneminde, askerî konulardaki başarısıyla ün salan domestikos Nikephoros Phokas, 960 yılında büyük bir donanma ile Girit üzerine yürüyerek bütün bir kış boyunca süren zorlu bir kuşatmanın ardından 961’de Kandiye’yi işgal etti, 963’te Tarsus ve Kıbrıs üzerine saldırı düzenlendi. Doğu Akdeniz’de elde ettiği başarıların yanı sıra Anadolu’da da Müslümanlara karşı zaferler kazanan Nikephoros’un bu başarıları kendisine imparatorluk tacını kazandırdı ve başkumandan nihayetinde 963 yılında Bizans imparatoru olarak tanındı. Kendi hükümdarlığı döneminde de Doğu

³⁹ Bozkurt, “Tersane”, **DİA**, C. XL, s. 511-513; aynı yazar, “Bahriye”, **DİA**, C. IV. s. 498.

⁴⁰ Muhammed b. Tuğç tarafından Mısır’da kurulan İhşîdîler 935-969 yılları arası Mısır, Suriye ve Filistin’de hüküm sürmüş olan bir Türk hanedanıdır. Tafsîlât için bkz. Ahmet Ağrakça, “İhşîdîler”, **DİA**, C. XXI, s. 551-553.

⁴¹ Ağrakça, **a.g.md.**, s. 551-553.

⁴² Endülüs Emevîleri hakkında tafsilâtlı çalışmalar için bkz. **İslâm Tarihi ve Medeniyeti**, C.IV, ed. Mehmet Özdemir, Siyer Yayınları, İstanbul 2018; Mehmet Özdemir, **Endülüs**, İsam Yayınları, Ankara 2017; Birsal Küçüksipahioğlu, “III. Abdurrahman Dönemi Endülüs Tarihi: 300-350/912-961”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996; Fâtımî Devleti hakkında bkz. Eymen Fuâd Seyyid, “Fâtımîler”, **DİA**, C. XII, 228-237; Aydın Çelik, **Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

⁴³ Eymen Fuad Seyyid, “Fâtımîler”, **DİA**, C. XII, s. 551-553; Bozkurt, “Bahriye”, **DİA**, C. IV. s. 498.

Akdeniz’de hâkimiyet kurma çabasına sürdüren ve seferlerine bu doğrultuda devam eden imparator, 969 yılına kadar Kıbrıs, Tarsus, Cebele, Lazkiye ve Antakya’yı ele geçirerek Bizans İmparatorluğu’nun bölgede yeniden güçlenmesini sağladı.⁴⁴

Nikephoros Phokas her ne kadar kıyı şehirlerine başarılı seferler düzenleyerek bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmiş olsa da Fâtımîlerin 969 yılında Mısır’ı ele geçirmeleri imparatorluk açısından yeni bir krizi beraberinde getirdi. Zira kısa süre içerisinde Akdeniz’de büyük başarılar kazanan Fâtımîler Mısır’ı işgal ettikten sonra imparatorluğun son derece önem verdiği Doğu Akdeniz kıyı şehirlerinde Bizans aleyhinde faaliyetlere başlamış ve özellikle Antakya’yı imparatorluğun elinden alabilmek için teşebbüslerde bulunmuştu. Ancak aynı dönemde Mısır ve Suriye üzerinde emelleri bulunan Karmatîlerin⁴⁵ Doğu Akdeniz’de Fâtımîlere karşı başlattığı harekât sebebiyle Fâtımîlerin bu teşebbüsleri başarıya ulaşmamıştı.⁴⁶

Fâtımîler ve Karmatîler arasında mücadeleler yaşanmaktayken Bizans imparatorluğu Doğu Akdeniz’deki hâkimiyet çabasını güçlendirmek için 974-975 yıllarında kıyı şehirlerine seferler düzenleyerek Kaysâriyye, Beyrut, Sayda’yı zapt etti, Trablusşam’a da birkaç başarısız harekât gerçekleştirdi. Bununla birlikte, Sûr şehrinde Fâtımîlere karşı ayaklanan isyancılara da deniz gücüyle yardımda bulundu (998). Ancak imparatorluğun kıyı şehirlerindeki mevcudiyeti uzun süreli olmadı. Çünkü Fâtımîler kısa bir süre sonra Antakya haricindeki Doğu Akdeniz liman şehirlerini birer birer ele geçirerek bölgedeki gücünü artırmayı başardı.⁴⁷

XI. yüzyıla gelindiğinde Selçukluların bölgede gerçekleştirdikleri fetih harekâtı hem Bizans İmparatorluğu hem de Fâtımîler için yeni bir tehdit olarak

⁴⁴ Bozkurt, “Bahriye”, **DİA**, C. IV. s. 498; Bostan, “Akdeniz”, **DİA**, C. II, s. 231-234; Nikephoros Phokas ve Ioannes’in politikaları hakkında geniş bilgi için bkz. Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 264-276; Timothy E Gregory, **Bizans Tarihi**, trc. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 233-238.

⁴⁵ Karmatîler, 869 yılında Abbâsîlere karşı düzenlenen Zenc isyanına destek veren Şîî İsmâiliyye mezhebine mensup bir topluluktur. Özellikle Mısır ve Suriye’de hâkimiyet kurmak isteyen Karmatîler bu uğurda verdikleri mücadeleler sonucu 964 yılında Taberiye’yi, 968 yılında ise Suriye’nin büyük bir bölümünü ele geçirmiş, Remle ve Yafa şehirlerinde Fâtımîlere yönelik saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Tafsîlât için bkz. Sabri Hizmetli, “Karmatîler”, **DİA**, C. XXIV, s. 510-514.

⁴⁶ Ostrogorsky, **a.g.e.**, trc. Işıltan, s. 275; Çelik, **Fâtımîler Devleti Tarihi**, s. 191-193. İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil, fi’t-Târîh**, trc. Ahmet Ağırakça, C. VIII, s. 527-528; Hizmetli, “Karmatîler”, **DİA**, C. XXIV, s. 510-511.

⁴⁷ Çelik, **Fâtımîler Devleti Tarihi**, s. 271-272. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 286-287; Bozkurt, “Bahriye”, **DİA**, C. IV, aynı yer.

görüldü. 1069-1070 yılında Büyük Selçuklu kumandanlarından Kurlu Bey beraberindeki Nâvekiyye Türkmenleri ile Filistin'e ilerleyerek burada Selçuklulara tâbi bir Türkmen Beyliği kurdu.⁴⁸ Bu dönemde Remle'de büyük bir imar faaliyeti başlatan Selçuklular, komşu yörelerden çiftçiler getirtip toprakları işleterek ekonomik bakımdan kalkınma sağladı. Kurlu'nun vefatının ardından beyliğin başına gelen Selçuklu emîrlerinden Atsız b. Uvak (1071-1079) burada kurulan ilk Türkmen beyliğinin sınırlarını genişletmeye çalıştı. Zira o dönemde Fâtımîler Devleti'nin içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve ekonomik buhran Fâtımîlerin Suriye ve Filistin'de güç kaybetmelerine sebep olmuş, Atsız Bey bundan istifade etmek istemişti. Onun gayretleri ile Kudüs ve Akkâ alındıktan sonra Sûr, Trablusşam, Taberiye, Sayda, Beyrut, Lazkiye, Yafa ele geçirildi ve bu şekilde bölgede Selçuklu Melikliği kuruldu. Bu durum bölgedeki Fâtımî hâkimiyetini gölgelerken Bizans İmparatorluğu'nu da zor durumda bıraktı. Abbâsî halifeliğinin ise yaşananlara hiç müdahale etmediği görüldü.⁴⁹

Selçukluların bölgeye gelişi ve devamında yaşanan hadiseler sebebi ile Doğu Akdeniz'de siyasî otoritesi zayıflayan Fâtımîler, askerî gruplar arasında çıkan şiddetli çatışmalar sebebiyle kötü günler geçirmeye başlayınca Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh⁵⁰ (1036-1094) Akkâ'yı yöneten kumandan Bedr el-Cemâlî'yi yardıma çağırarak onun yardımcılarıyla hilâfeti toparlamaya çalıştı. 1074'te Mısır'a gelen Bedr el-Cemâlî, halifeden aldığı idarî yetkiler ile istikrarı sağlamaya muvaffak oldu. Bedr el-Cemâlî idareyi üstlendiği dönemde yeniden üstünlük sağlamak için Selçuklulara karşı harekete geçerek bölgede Atsız b. Uvak'ı zor durumda bıraktı. 1078-79 yıllarında sürekli olarak Fâtımîlerin baskılarına mâruz kalan Atsız Bey, Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın kardeşi Tutuş'tan (1079-1095) yardım istedi. Bunun üzerine harekete geçen Tutuş, Atsız'ın nüfuzundaki Doğu Akdeniz şehirlerinde hâkimiyet kurarak Suriye Selçuklu Devleti'nin temellerini attı. Bununla

⁴⁸ İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular**, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 131; Sibt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular**, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 174. Karş. Ali Sevim, **Suriye ve Filisin Selçukluları Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 50-51.

⁴⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, trc. Sevim, s. 173. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, C. X, trc. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 73. Karş. Sevim, **Suriye ve Filisin Selçukluları Tarihi**, s. 63 vd.

⁵⁰ Müstansır-Billâh hakkında bkz. Abdülkerim Özeydin, "Müstansır-Billâh el-Fâtımî", **DİA**, C. XXXII, s. 119-121.

birlikte Tutuş'un da bu şehirlerdeki hâkimiyeti uzun sürmedi. Çünkü Bedr el-Cemâlî, Selçuklular arasında yaşanan ihtilâflardan faydalanarak Selçuklu egemenliğinde bulunan kıyı şehirlerini geri aldı ve bölgede yeniden kontrol sağladı. Ancak bir süre sonra başlayacak olan Haçlı Seferleri, Fâtımîlerin Doğu Akdeniz'deki varlığı için büyük bir tehdit oluşturdu.⁵¹

Sonuç olarak buldukları stratejik konum, sahip oldukları elverişli limanlar ile Doğu Akdeniz şehirlerinin siyasi ve iktisadi bakımdan büyük bir güç vaat ettiği ve bu coğrafya üzerinde hâkimiyet kuran devletleri üstün bir konuma taşıdığı görülmektedir. Roma ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun iktisadi bakımdan kalkınmasına katkı sağlayarak dış güçlere karşı kendini müdafaasında etkili olan bu şehirlerin, ilk İslâm donanmasının oluşumunda ve gelişiminde ayrıca Müslümanların düzenlediği deniz seferlerinin Kuzey Afrika ve Endülüs'e ulaşmasında büyük bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Doğu Akdeniz'in sahip olduğu değer, devletler arası güç mücadelelerinin kıyı şehirler üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Bilhassa X.-XII. yüzyıllar bu güç mücadelelerin fazlaştığı zamanlar olarak ön plâna çıkmıştır. Bu süreç içerisinde Doğu Akdeniz şehirleri Abbâsîler, Tolunoğulları, İhşîdîler, Fâtımîler, Selçuklular ve Bizanslılar başta olmak üzere diğer çeşitli güçler arasında sürekli el değiştirmiş özellikle 1071 yılından itibaren Selçuklularla Fâtımîler arasında yaşanan mücadelelerin odak noktası hâline gelmiştir. Bu mücadelelerde Selçuklulara karşı üstünlük sağlayarak kontrolü ele geçiren Fâtımîlerin bölgedeki otoritesi ise Haçlıların Doğu Akdeniz'e gelişiyle sarsılmaya başlamıştır.

⁵¹ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, s. 327-329; Abdülkerim Özaydın, "Bedr el- Cemâlî", *DİA*, C. V, s. 330; aynı yazar, "Tutuş", *DİA*, C. XLI, s. 446-449; Ali Sevim, "Atsız b. Uvak", *DİA*, C. IV, s. 92-93; Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, C. XII, s. 231.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAÇLILARIN ORTADOĞU'YA GELİŞİ VE SİYASÎ OLUŞUMLARI

A. Haçlıların Ortadoğu Hâkimiyeti ve Feodal Yapılanma

Haçlı Seferleri, Batı dünyasının, “*kutsal toprakları kurtarma*” sloganı ile yola çıktığı ancak asıl gayesi Türkleri Anadolu ve Ortadoğu'dan atmak olan siyasî amaçlı askerî harekettir. Anadolu kapılarını Türklere açan Malazgirt Savaşı⁵² ile Türkler 10 yıl gibi kısa sürede Anadolu'yu yurt tutarak Boğaziçi sahillerine kadar gelmişlerdi. Bu gelişme Batı dünyasını büyük bir endişeye sevk ederken, Bizans İmparatorluğu'nu da derinden sarsarak itibarını kaybetmesine yol açtı. Bu nedenle imparatorluk, Türkleri Anadolu'dan atmak için Batı'dan yardım istemek zorunda kaldı. O esnada siyasî, sosyal ve ekonomik olarak zor bir dönem geçirmekte olan Batı dünyası bu yardım talebini imparatorluğa ücretli asker göndermek değil de Batı'nın şövalyelerini, sefalet içinde yaşayan halkını zenginlik vaadiyle Doğu'ya yönlendirerek bu topraklar üzerine askerî bir sefer düzenleme şeklinde değerlendirdi. Bu gaye ile Fransa'ya gelen Papa II. Urbanus, 27 Kasım günü Clermont Konsili⁵³ sırasında din adamları ve halktan oluşan kalabalık bir kitleye hitap ederek Haçlı Seferi için çağrıda bulundu. II. Urbanus'un yaptığı bu çağrı ile resmen başlayan Haçlı Seferleri içinde tek başarılı olan Birinci Haçlı Seferi'nde Haçlılar Anadolu'da Urfa ve Antakya'da ardından Kudüs ile Trablusşam'da devletler kurdu ve 1131 yılına kadar Doğu Akdeniz sahil şeridinin büyük bir kısmında hâkimiyet tesis etti.⁵⁴

Haçlılar buldukları topraklarda kalıcı ve devamlı politikalar belirlerken aynı zamanda Avrupa'daki feodal yapıya göre sistem oluşturmaya gayret etti.

⁵² Malazgirt Savaşı hakkında bkz. Ali Sevim “Malazgirt Muharabesi”, *DİA*, C. XXVII, s. 481-483.

⁵³ Clermont Konsili hakkında bkz. Uta-Renate Blumenthal, “Clermont, Council of (1095)”, *The Crusades An Encyclopedia*, ed. Alan V. Murray, Vol. I, Oxford 2006, s. 263-265.

⁵⁴ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, aynı yazar “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s. 67; “Haçlılar”, *DİA*, C. XIV, s. 528; Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 4-5; aynı yazar, “Yakındoğu'da Kurulan Haçlı Devletleri”, *Sosyologca*, S.3, Ocak-Haziran 2012, s. 55-62.

Toplumsal yapının kendi içinde sınıflara ayrıldığı ve sınıflar arası geçişleri neredeyse imkânsız hâle getirecek düzeyde hukukî kaidelerin uygulandığı feodal sistemde⁵⁵ kral, merkezî idarenin sorumlusu ve ordunun başkomutanı olarak en üst noktada yer almaktaydı. Hemen ardından krala bağlı soylular bulunmakta, bunu orta tabaka, köylüler ve serfler takip etmekteydi. Feodal sistemde esas üretim aracı olarak kabul edilen toprak feodal beyler arasında paylaşılır ve bu durum feodal beylere ekonomik olarak büyük bir güç kazandırır.⁵⁶ Yine feodalizme göre kral ve vasalların birbirleri üzerinde bir takım görev ve sorumlulukları vardı. Buna göre kral vasallarını korumakla yükümlüyken aynı zamanda vasallar arasında çıkabilecek problemleri çözerek adaleti sağlardı. Vasallar ise bunun karşılığında savaşlarda krala hizmet eder ayrıca vergi öderlerdi.⁵⁷

Feodal sistemde kralların yetkileri çok sınırlı olmasına rağmen Ortadoğu'da kurulan Kudüs Krallığı yöneticileri ilk dönemlerde yetkileri daha çok kendi ellerinde tutmaya çalıştı ve işgal ettikleri toprakları iktâ olarak vermeye yanaşmadı. Bu sebeple hâkim oldukları şehirlere kendilerine vekâlet etmek üzere *vikontlar* tayin etmeyi uygun gördü. Yafa, Remle, Arsûf, Akkâ gibi şehirlerde bir süre bu usûl tatbik edildi. Ancak zamanla yeni ele geçirilen yerler kralların vasallarına verilerek baronluk hâline getirildi.

Kralların vasalları genellikle Haçlı Seferine katılan asilzadeler, şövalyeler veya ruhban sınıfına mensup kişilerden seçilirdi.⁵⁸ Bununla birlikte baronlara verilen iktâların soylu olmayan kişilerin ellerine geçmesini engellemek için Haçlı idarecileri, vasallarının evlilik ve boşanma gibi işlerine de müdahale edebilirdi. Örneğin

⁵⁵ Jacques Le Goff, "Ortaçağ'da Batı Avrupa", trc. Nilüfer Uluç, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 33, 2005, s. 39-68; ayrıca bkz. Goff, **Ortaçağ Batı Uygarlığı**, trc. Hanife Güven-Uğur Güven, Doğu Batı, Ankara 2015.

⁵⁶ Feodal sistem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Marc Bloch, **Feodal Toplum**, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015; Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, trc. Murat Bilge, İletişim Yayınları, İstanbul 2017; Pinar Ülgen, "Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış", **Mukaddime**, S.1, 2010, s. 1-18.

⁵⁷ Riley-Smith Jonathan, **The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem 1174-1277**, Palgrave Macmillan Publishing 2002, s. 4; Oral Sander, **İlkçağlardan 1918'e Siyasî Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara 2016, s. 74.

⁵⁸ Joshua Praver, **Crusader Institutions**, Oxford University Press, Britain 1980, s. 21 vd; Riley-Smith, **a.g.e.**, s. 4-5.

Trablusşam yakınlarında bulunan Batrun kasabasında iktâ sahibi olan Cecile adında bir kadın Trablus kontlarının izni olmadığı için uzun süre evlenememişti.⁵⁹

Haçlıların kurduğu Kudüs Krallığı'nda her şehrin krala ya da baronlara bağlı vikontları vardı. Şehirlerde ve köylerde mahallî yerel idareden mesul olan vikontlar üst tabakaya mensup kişiler arasından seçilirdi. Bunların asayişi sağlamak, mahkemelere başkanlık etmek, vergileri toplamak ve taksimini gerçekleştirmek ayrıca savaş zamanlarında emirleri altında olan vatandaşları komuta etmek gibi yetki ve görevleri vardı. Haçlıların hâkimiyetine giren Doğu Akdeniz şehirleri herhangi bir barona iktâ olarak verilmediği zaman kraliyet tarafından gönderilen bu vikontlar ile idare edilmekteydi.⁶⁰

Kudüs Krallığı'nda devletin başlıca hukuk ve yargı gücünü “*La Haute Cour*” olarak adlandırılan “*Yüksek Adalet Divanı*” oluşturmaktaydı. Bu kurumun üyeleri iktâ sahibi soylulardan, ruhban sınıfı ve Tapınak Şövalyelerinden yahut muhtelif İtalyan denizci devletlerin seçilmiş üyelerinden oluşuyordu. Yüksek Adalet Divanı'nın temel görevi soylulara mahsus davalara bakmaktı. Burada alınan kararlar kral da dahil herkes için geçerli oluyordu. Ayrıca bu divanın doğrudan krallık makamına gelecek olan kişiyi seçme ve kralın esareti hâlinde ya da reşit olmadığı durumlarda kral yerine nâip tayin etme hakkı da vardı. Bunun en iyi örneği Kral II. Baudouin döneminde (1118-1131) görülmektedir. Kendisi divan tarafından krallık makamına uygun görülmüş, ayrıca Türk emîri Belek b. Behrâm (ö. 1124) tarafından esir alındığında da yerine nâip tayin edilmiştir.⁶¹

Haçlıların bir diğer mahkemesi olan “*Cor des Bourgeois*” ismiyle adlandırılan burjuva mahkemelerinde soylu olmayan Haçlıların davaları görülüyordu. Bu mahkemeler vikontların başkanlığında toplandığından vikont mahkemeleri olarak da biliniyordu.⁶² “*Cour des Syriens*” adlı Suriyeliler mahkemesi ise Haçlıların ele geçirdiği şehirlere yerleşen ya da burada daha önce yaşayan

⁵⁹ Heyd, **a.g.e.**, s. 355.

⁶⁰ Heyd, **a.g.e.**, s. 173.

⁶¹ ⁶¹ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C.I-III, trc. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4.bs., Ankara 2019, C. II, s. 250-251; John La Monte, **Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem**, Waverly Press, Baltimore 1932, s. 87 vd.

⁶² Praver, **Crusader Institutions**, s. 263; La Monte, **Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem**, 105-108; Riley-Smith, **a.g.e.**, s. 85-87

Hristiyanların davalarıyla ilgilenmekte olup genellikle burjuva mahkemelerine bağlıydı.⁶³

XII. yüzyıl sonlarında ticarî meselelerle ilgilenmek üzere Sûr şehrinde “*Cour de la Fonde*” adlı ticaret mahkemesi oluşturuldu. Ticarî hususlarla alâkalı bütün kayıt ve tutanakların itinayla saklandığı bu mahkemenin ilerleyen zamanlarda faaliyet alanı genişledi ve pazarları bulunan her şehirde kurulmasına karar verildi.⁶⁴ Bununla birlikte Kudüs Krallığı’na tâbi olan bütün Doğu Akdeniz kıyı kentlerinde denizcilik işleri ile ilgilenen ve ismi “*Cour de la Chaine*” (Zincir Mahkemeleri) olarak zikredilen mahkemeler de tesis edilmişti. Bu mahkemeler sevkiyat, kaza, demirleme ücretleri ve gümrük vergileri ile ilgili meselelerden sorumluydu.⁶⁵ Ayrıca İtalyan denizci devletlerinin Doğu Akdeniz şehirlerinde nüfuz ve sayılarının çoğalması ile bu devletlerin iç meselelerini düzenlemek için *Konsolos Mahkemeleri* kuruldu.⁶⁶ Son olarak birçok hukukî yetkiye sahip olan Kudüs Latin Kilisesi’nin de mahkemeleri bulunmakta ve bu mahkemelerde de vasiyet, evlilik, boşanma ve dinî hususlarla alâkalı davalara bakılmaktaydı.⁶⁷

Haçlıların askerî gücünü Haçlı Seferi için Doğu’ya gelmiş soylular, şövalyeler ve alt sınıfa mensup askerler oluşturuyordu. Kıyı şehirlerinin zaptı ve savunulması hususunda İtalyan denizci devletlerinden ve Templier ile Hospitalier Şövalye tarikatlarından da destek temin ediliyordu. İleride bahsedileceği üzere özellikle Kral II. Baudouin zamanında resmiyet kazanan bu askerî tarikatlar aldıkları bağışlarla Doğu Akdeniz’in önemli mevkielelerinde tımar sahibi oldu ve aynı zamanda Akkâ, Yafa, Trablusşam, Sûr ve Beyrut gibi şehirlerde stratejik açıdan son derece önemli konumlarda bulunan kalelerde konuşlanarak Haçlılara Müslümanlarla mücadelede askerî bakımından büyük destek sağladı.

Haçlı ordusunun asker ihtiyacı ve masrafları kral, kilise ve baronların gönderdiği askerlerden ve vergilerden karşılanıyordu. Bununla birlikte Haçlılar

⁶³ Riley-Smith, **The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem**, s. 85-87; Corliss K. Slack, **Historical Dictionary of the Crusades**, The Scarecrow Press, Maryland 2003, s. 141.

⁶⁴ La Monte, **a.g.e.**, s. 108-109.

⁶⁵ La Monte, **a.g.e.**, s. 109.

⁶⁶ La monte, **a.g.e.**, s. 110 vd.

⁶⁷ Prawer, **Crusader Institutions**, s. 343-430; Riley-Smith, **a.g.e.**, s. 89 vd; Ahmet Türkan, “Başlangıcından Günümüze Kudüs Latin Patrikliği”, **Milel ve Nihal**, C. X, S.2, 2014, s. 29-61.

zaman zaman kuşatma masrafları ve askerlerin gereksinimlerini karşılamak için İtalyan denizci devletlerinden de borç para alıyorlardı. Müslümanlara karşı verilen büyük mücadelelerde Trablus, Antakya, Urfa Haçlı devletleri de Kudüs Krallığı'na destek veriyordu.⁶⁸

Haçlıların feodal yapılanmaları içerisinde kilisenin durumu oldukça dikkat çekiciydi. İncelediğimiz dönemde kilise mensupları kralları kendisine tâbi kılmayı amaçlarken Kudüs kralları ise hâkim bulunduğu topraklarda Kudüs patriklerinin otoritesinin yalnızca kilise ile sınırlandırılmasını istemekteydi. Örneğin ülkede teokratik bir yönetim kurmayı hedefleyen Kudüs Patriği Daimbert (1099-1105) Kudüs ve Yafa'yı Kudüs Haçlı Krallığı'nın ilk yöneticisi Godefroi de Bouillion'dan (1099-1100) istemiş ancak patriğe bu toprakların kiliseye tahsis edileceğine dair verilen sözler hiçbir zaman yerine getirilmemişti.⁶⁹ Aynı durum Remle şehrinde de görüldü. Bu topraklar da başlangıçta kiliseye bırakılmasına rağmen ilerleyen zamanlarda güvenlik sorunu gerekçe olarak gösterilerek vikontların idaresine verildi. Krallıkla Kudüs Patrikliği arasında yaşanan bu sorunlar patrikler tarafından Haçlı Seferlerinin öncüsü olan papalığa şikâyet edildi. Ancak papalık, Kudüs Patrikliği'nin statüsünün güçlenmesi ve ileride kendi karşısına rakip olarak çıkmasını istemediğinden bilhassa Kudüs krallarının yanında durmaya gayret etti.⁷⁰

Haçlılar döneminde çekişmeler yalnızca kilise ve krallar arasında değil aynı zamanda Kudüs Patrikliği ile Antakya Patrikliği arasında da yaşandı. Örneğin Beyrut ve Sayda gibi şehirler kilise hukuku ve geleneklerine göre Antakya Patrikliği'ne bağlı olmasına rağmen Kudüs Patrikliği'nin emrine verilmişti. Bunun tarihî bakımdan yanlış olduğunu ve kilise hukukuna da aykırı düştüğünü belirten Antakya Patrikliği ise durumu papalık makamına şikâyet etti. Ancak papalık değişen şartlar sebebiyle tarihî hukukun bir kenara bırakabileceğini söyleyerek duruma müsamaha gösterdi. İlerleyen zamanlarda papalık fikir değiştirerek Antakya Patrikliği'nin

⁶⁸ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işılta, II, s. 261-262.

⁶⁹ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işılta, II, s. 259 vd.; Harold S. Fink, "The Foundation of The Latin States, 1099-1118", **A History of the Crusades: The First Hundred Years**, The University of Wisconsin Press, C. I, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 377-378.

⁷⁰ Kudüs Patrikliği hakkında bkz. Ahmet Türkan, "Başlangıcından Günümüze Kudüs Latin Patrikliği", s. 29-61.

iddialarını desteklese de Kudüs kralları buna aldırış etmedi ve bu şehirler incelediğimiz dönem boyunca Kudüs Patrikliği'ne bağlı kaldı.⁷¹

B. Haçlı Seferleri'nden Önce İtalyan Denizci Devletleri için Doğu Akdeniz

X-XIII. yüzyıllarda İtalyan denizci devletleri Venedik, Cenova ve ilk başlarda Amalfi ile Pisa Akdeniz'de donanmaları sayesinde güçlü durumdaydılar. Haçlı Seferleri öncesi dönemde bölgenin siyasî ve ekonomik politikalarına önemli etkilerde bulunan bu denizci devletler, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Anadolu sahillerinde ticarî faaliyetler yürüterek bölgenin ticarî akışının ve bağlantısının önemli ana arterleri olmuşlardı. Bu bakımdan Haçlı hareketi düzenlenirken bu denizci devletlerin dışarıda bırakılması düşünülemezdi. Nitekim Haçlı Seferleri ile birlikte Haçlıların bölgedeki politikalarının İtalyan denizci devletlerin faaliyetleri ile birlikte şekillendiği ve bu devletlerin Birinci Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşmasında ve Haçlıların Doğu Akdeniz'de hâkimiyet sağlamasında büyük bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu sebeple İtalyan denizci devletlerinin Haçlı Seferleri'nden önceki faaliyetlerinin ve bölge ile olan ilişkisinin tarihçesine değinilmesi konumuzla ilgili dönemin daha iyi anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Haçlı Seferlerinin başlangıcından önce İtalyan denizci devletler daha çok Bizans İmparatorluğu ile ticarî faaliyetlerini sürdürmekle birlikte Afrika ve Akdeniz'de varlık göstererek Müslümanlarla da ticarî münasebetlerde bulunuyorlardı.⁷² Bu ticarî ilişkilerin kurulmasındaki en büyük faktör ise İtalya'nın gerek tüccar gerekse mahir denizciler yetiştirmedeki başarısı ve güçlü gemiler yapma konusunda son derece tecrübeli olmasıydı. Doğu'nun kıymetli kumaşlarını ve baharatlarını Avrupa'ya getiren bu İtalyan denizci tacirler aynı zamanda Avrupa mallarını da Ortadoğu'ya taşıyarak burada Müslümanlarla sürdürdükleri ilişkilerden büyük kârlar sağlıyorlardı.⁷³

⁷¹ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 84.; Türkan, **a.g.m.**, s. 29-61.

⁷² Heyd, **a.g.e.**, s. 103-104; Henri Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, trc. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 93; Şerafettin Turan, "İtalya", **DİA**, C. XXIII, s. 448; Güngörmez, "Doğu Akdeniz'de Ticaret", s. 43.

⁷³ Heyd, **a.g.e.**, s. 106-107. Güngörmez, **a.g.t.**, s. 43 vd.

Haçlı Seferlerinden önce ticarî faaliyetler hususundaki aktifliği ile tanınan denizci devletlerden biri Amalfililerdi. Bizans İmparatorluğu tarafından kendilerine verilen imtiyazlarla imparatorluk topraklarına tüccar sıfatıyla yerleşen ve ayrıca Doğu Akdeniz’de de ticaret yapma hakkı elde edinen Amalfililer Bizans ve Ortadoğu mallarının ve özellikle de erguvani renkli ipekli kumaşların Roma’ya ithalâtında büyük bir rol oynamaktaydı.⁷⁴ Amalfi’nin bu dönemde hem İstanbul hem de Ortadoğu ile gerçekleştirdiği ticarî faaliyetler ise bilhassa şehrin en zengin ve soylu ailesi olan Conte Mauro aracılığıyla yürütülmekteydi. Özellikle bu aileye mensup olan Maurus ve büyük oğlu Pantaléon’un İstanbul’da çok iyi yerlerde malikâneleri bulunmaktaydı. Aynı şekilde Amalfililere Doğu Akdeniz limanlarında Fâtımîlerle kurdukları ticarî ilişkiler sayesinde Antakya, Suriye, Mısır ve Kudüs’te de misafirhaneler ve manastırlar tahsis edilmişti.⁷⁵ 1080’li yıllara değin Doğu Akdeniz ve İstanbul’da etkin bir şekilde ticarî faaliyetlerini sürdüren Amalfililer bu tarihten sonra Normanların hâkimiyeti altına girdi. Bu durum Amalfililerin Bizans ve Müslümanlarla yaptığı ticaretin kesintiye uğramasına ve imtiyazlarını kaybetmelerine sebep oldu. Haçlı Seferlerinin başladığı dönemde ise henüz siyasî birliğini sağlayamadığı için Amalfi’nin diğer denizci devletlerin gerisinde kaldığı görüldü.⁷⁶

İtalyan denizci devletlerden bir diğeri ticaretle ilgili her konuda birinci rolü oynayan Venediklilerdi. Uzun mesafe yolculuklarına dayanıklı güçlü gemiler inşa etmekte usta olan bu denizci devlet coğrafi konumu itibariyle öteden beri Roma-Germen kökenli kavimlerle Doğu arasında aracılık rolü oynamaktaydı. Bu durum Venedik gemilerine Ortadoğu’nun birçok limanını açmakta ve pazarlarına katılma imkânı sağlamaktaydı. İlk dönemlerde deniz ürünlerini civar devletlere satarak küçük çaplı ticarî faaliyetlerde bulunan Venedikliler, VIII. yüzyıldan itibaren İstanbul’a erzak temin eder hâle geldi.⁷⁷ 812 yılında ise Bizans ile yapılan anlaşma sonucunda İtalya’nın Adriyatik sahillerinde imtiyazlar elde etti. 992’de imtiyazları daha da

⁷⁴ Heyd, **a.g.e.**, s. 108-109.

⁷⁵ Heyd, **a.g.e.**, s. 109-110.

⁷⁶ Claude Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, trc. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 49 vd.; Heyd, **a.g.e.**, s. 109 vd.; Güngörmez, **a.g.t.**, s. 54 vd.

⁷⁷ Henri Pirenne, **Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, trc. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.s. 27.; Heyd, **a.g.e.**, s. 119; Şerafettin Turan, “Levant”, **DİA**, C. XXVII, s. 145-147; Maria Pia Pedoni, “Venedik”, **DİA**, C. XLIII, s. 44.

genişletilen Venedikliler, İstanbul'da sayılarını artırarak koloniler kurdu. Ayrıca İtalya'yı istilâ etmeye başlayan Normanlara karşı da imparatorluğa destek verdi. Bu durum Venediklileri Bizans nezdinde üstün bir konuma getirdi ve onlara Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos (1081-1118) ile yapılan bir anlaşma neticesinde geniş imtiyazlar verildi (1082).⁷⁸ Nicol'un ifadesine göre bu anlaşma: “*Gelecek yüzyıl boyunca Doğu Akdeniz'deki Venedik sömürge imparatorluğunun temel direğine dönüşeceği bir dizi imparatorluk fermanının öncüsü*”⁷⁹ ve aynı zamanda en önemlisiydi. İmparator I. Aleksios Komnenos'un cömertçe verdiği bu imtiyazlarla Venedikliler özetle Bizans topraklarında serbestçe ticaret yapma, gümrük vergilerinden muafiyet elde etmenin yanı sıra başkentte bir mahalle ile iskeleye ve ayrıca tüccarları için de çeşitli antrepolara sahip oldu. Venediklilerin bu anlaşma ile elde ettikleri ayrıcalıklar ilerleyen zamanlarda diğer İtalyan tüccarların Bizans pazarlarından uzaklaşmasına sebep olurken Bizans İmparatorluğu'nu da ekonomik açıdan zor durumda bıraktı.⁸⁰

Venedik tüccarları Bizanslıların yanı sıra Ortadoğu'da Müslüman Araplarla da ticarî münasebetlerde bulunarak bilhassa Mısır ve Suriye'yi sık sık ziyaret etmekteydi. Venediklilerin Araplara sağladıkları ürünler ise büyük ölçüde Dalmaçya ormanlarından edinilen kereste ve Stirya ile Karintiya demirhanelerinden gelen silâhlardan oluşmaktaydı. Bizans imparatorları Müslümanlara karşı Girit'te, Anadolu ve Suriye'de mücadele ederken, Müslümanlar harp malzemelerini Venediklilerden temin ediyor ve bu durum Bizans imparatorlarının büyük tepkisini çekiyordu. Nitekim imparatorluk 971 yılında Venedik *doge*'una elçilerini göndererek şikâyetlerini bildirmiş ve Araplara silâh ve kereste satılmasını yüklü miktarda para cezası ile yasaklamıştı. Buna rağmen Venedik, Araplarla ilişkilerini sürdürme hususunda gayret gösterdi; çünkü onların sahip olduğu zengin topraklar ve önemli ticaret yolları bu denizci devletin refahı için son derece önem arz ediyordu.⁸¹

⁷⁸ Nicol, **Bizans ve Venedik**, s. 48 vd.; Heyd, **a.g.e.**, s. 120 vd.; Cahen, **a.g.e.**, s. 50-51; Güngörmez, **a.g.t.**, s. 48-49.

⁷⁹ Nicol, **a.g.e.**, s. 57.

⁸⁰ Nicol, **a.g.e.**, aynı yer.

⁸¹ Heyd, **a.g.e.**, s. 122-123.

Akdeniz sahillerinde Müslüman ve Bizans güçleri arasında bir denge politikası izleyerek ticarî varlığını korumaya çalışan Venedik, Araplar ve Bizans İmparatorluğu ile kurduğu bağı ve imtiyazları kaybetmemek adına başlarda Haçlı Seferlerine katılma konusunda ihtiyatlı davranarak öncelikle seferlerin nasıl gelişeceğini gözlemlemek istedi. Ancak bir süre sonra Antakya ve Kudüs'ün Haçlıların eline geçmesi Haçlı seferlerinin Venedikli tâcirlerin beklemediği derecede kârlı olduğunu ortaya çıkardı. Bu nedenle Venedikliler Haçlılara yardım için harekete geçerek büyük bir filoyu Doğu Akdeniz'e göndermeyi uygun buldu.⁸²

İtalyan denizci devletlerinden Ceneviz ve Pisalıların ise gerek imparatorluk topraklarında gerekse Ortadoğu'da görülmeleri daha geç bir tarihte gerçekleşti. Zira Venedik ve Amalfililer Bizans İmparatorluğu'na daima bağlı olmalarına rağmen Ceneviz ve Pisalılar için bu bağlılık oluşmamıştı. Kuvvetli feodal senyörler tarafından yönetilen bu iki denizci devlet, Birinci Haçlı Seferi'nden önce birleştirilerek özgürlüklerini kazanmaya çalıştı. Bunun için bir yandan güçlü toprak senyörleri ile uğraşan Ceneviz ve Pisalılar bir yandan da Batı Akdeniz'deki ticarî faaliyetlerini devam ettirebilmek için Müslümanlarla mücadele etmek zorunda kaldı.⁸³ Birinci Haçlı Seferi'nden önce daha çok Akdeniz'in batısında varlıklarını sürdüren Ceneviz ve Pisalıların az da olsa Doğu topraklarında da varlık gösterdikleri bilinmektedir. Örneğin Godefroi de Bouillon Haçlı hareketinden önce beraberinde bulunan kontlarla St. Sepulcre Kilisesi'ne hac yolculuğunu "*la pomella*" adlı Ceneviz gemisiyle gerçekleştirmiştir. Yine Croyland başrahibi olan Ingulf adlı bir şahıs da 1063 yılında Kudüs'te haccını tamamladıktan sonra vatanına geri dönmek için Yafa limanında bir Ceneviz gemisine binmiştir. Bu Ceneviz gemileri Doğu'ya hacı taşırken muhtemelen Doğu pazarlarını ziyaret ediyor ve buradan aldıkları emtiaları da Batıya naklediyorlardı.⁸⁴ Ancak Heyd'in verdiği bilgiye göre bunlar küçük çaplı ticarî faaliyetlerdi. Ceneviz ve Pisalıların Ortadoğu ticaretinde esaslı faaliyetleri

⁸² David Abulafia, **Büyük Deniz, Akdeniz'de İnsanlık Tarihi**, Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul 2012, s. 332; Nicol, **a.g.e.**, s. 67-68; Güngörmez, **a.g.t.**, s. 49.

⁸³ Heyd, **a.g.e.**, s. 132 vd.

⁸⁴ Heyd, **a.g.e.**, s. 135.

Haçlı Seferleri ile başlamış ve Venediklilerin aksine bu iki devlet Haçlı Seferleri'nde ön sıralarda yer almıştı.⁸⁵

İtalyan denizci devletler Haçlı Seferleri öncesinde daha ziyade Bizans İmparatorluğu bünyesinde ticarî faaliyetlerini sürdürdükleri için Doğu limanlarında büyük çaplı ticarî faaliyetlerde bulunmadı. Ancak imparatorluğun bu devletlere tanıdığı imtiyazlar zamanla Bizans topraklarında ticarî bir rekabet ortamı oluşturarak İtalyanlar arasındaki çekişmeleri artırırken kazançlarının azalmasına sebep oldu. Bu durum onları yeni pazar arayışı içerisine yöneltti. Bu noktada ticarî bir merkez olan Doğu Akdeniz ön plana çıktı.⁸⁶

Doğu Akdeniz'e kalıcı olarak yerleşmek isteyen İtalyan denizci devletleri için Haçlı Seferleri büyük bir fırsat olurken bu denizci devletlerin sahip olduğu deniz gücü hem Bizans İmparatorluğu hem de Haçlıların Doğu Akdeniz politikası için kilit bir rol oynadı. Zira her iki tarafın da bölge üzerinde emelleri vardı. Bilhassa Bizans İmparatorluğu Doğu Akdeniz'de Haçlı hâkimiyeti için tehdit oluşturabilir ve İtalyan denizci devletlerinin çıkarları doğrultusunda Haçlıları tehlikeye düşürebilecek anlaşmalar yapabilirdi. Aynı şekilde Haçlıların İtalyan denizci devletlerinden alacağı destek Bizans İmparatorluğu'nu Doğu Akdeniz'de zor durumda bırakabilirdi. Bu sebeple her iki taraf da İtalyan denizci devletlerinin sahip olduğu gücü kendi lehlerine kullanabilmek için birbirleriyle mücadele içerisine girdi.⁸⁷

İtalyan denizci devletleri bu mücadelede Bizans İmparatorluğu'ndan ziyade Haçlıları desteklemeyi tercih etti. Bu tercihin sebebi şüphesiz ekonomik hususlardan kaynaklanmaktaydı. Çünkü daha önce de bahsettiğimiz gibi imparatorluk topraklarında İtalyan tüccarlar arasında gün geçtikçe artan bir rekabet bulunmaktaydı ve en önemlisi Haçlıların zengin Doğu topraklarında İtalyan denizci devletlerine tanıdığı imtiyazlar, İtalyanların daha önce Müslümanlarla ve Bizans İmparatorluğu ile kurdukları ticarî ilişkilerde sağlayamadıkları kurumsallaşmayı ve kolonileşmeyi vaat etmekteydi. Diğer taraftan İtalyan denizci devletlerin Avrupa ile Ortadoğu

⁸⁵ Heyd, **a.g.e.**, s. 135-136.

⁸⁶ Güngörmez, **a.g.t.**, s. 44 vd.

⁸⁷ Ahmet Enes Karakaya, "Ortadoğu'da Bizans İmparatorluğu-Haçlı İlişkileri (1099-1131)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019 s. 140 vd.

arasında Haçlılar vasıtasıyla oluşturdukları köprü, insan taşımacılığı, eşya nakli, borç ve alacak üzerinden kâr elde edilmesi gibi pek çok kaleme sahipti. Tüm bu hususları göz önünde bulunduran İtalyan denizci devletleri Haçlılara deniz gücüyle lojistik destek sağlayarak Birinci Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşmasında, Doğu Akdeniz şehirlerinin ele geçirilmesinde ve Haçlıların siyasî oluşumlarında büyük bir rol oynadı ve bunun karşılığında Doğu Akdeniz şehirlerinde yer edinerek ticarî faaliyetlere daha aktif bir şekilde katılma imkânına kavuştu.

C. İtalyan Denizci Devletlerinin Doğu Akdeniz Şehirlerindeki Kurumsal Yapılanmaları

Doğu Akdeniz şehirlerinin zaptında Haçlılara destek veren İtalyan denizci devletlerine yardımlarına mukabil Doğu Akdeniz şehirlerinde yerleşme hakkı tanınmış ve bir takım mülkler onların tasarruflarına bırakılmıştır. İtalyan denizci devletlerine bölgede verilen bu mülkler genellikle “*platea*” olarak tanımlanan inşaat alanları, bir takım mağazalar, bir sokak veya şehrin önemli mevkilerinde tahsis edilen mahallelerden oluşmaktaydı.⁸⁸

Mahallelerde denizci tacirlerin resmî binaları, yönetim merkezleri ve mahkeme olarak işlev gören “*bailliage*” adlı yapıları bulunmaktaydı. Burada genellikle denizci devletlerin vikontları ikâmet eder ve ihtiyaç duyulduğu zaman mahkemeler kurarlardı. Bu yapıların hemen yanında ise antrepolar bulunurdu. Ancak Sûr ve Akkâ gibi şehirlerde antrepo ve *bailliage*'nin dağınık hâlde konuşlandığı da olurdu. Genellikle mağaza ve dükkân olarak kullanılan antrepolar “*fundicum*” olarak isimlendirilirdi.⁸⁹

İtalyan denizci devletlerinin mahallelerinde bulunan diğer bir yapı da kiliselerdi. Haçlı kralları tarafından denizci tâcirlere ya muhtelif yerlerde kilise verilir ya da kendi kiliselerini inşaya müsaade edilirdi. Venediklilerin Sûr, Akkâ ve Beyrut'ta St. Marco kiliseleri, Cenevizlilerin ise Sûr, Akkâ ve Kaysâriyye'deki St. Laurent kiliseleri bunların en bilinenleriydi. Ayrıca İtalyanlar Doğu Akdeniz

⁸⁸ Heyd, **a.g.e.**, s. 165.

⁸⁹ Heyd, **a.g.e.**, s. 165-166.

şehirlerinde kendilerine özgü değirmen, fırın ve özel mezbahaya da sahiplerdi. Kentlerde mevcut olan hamamlardan ise genellikle haftanın belirli günlerinde yararlanabiliyorlardı.⁹⁰

Şehirlerdeki İtalyan tâcirlerin mahalleleri ne ölçüde genişse içinde o kadar çok ikametgâh, mağaza ve atölye bulunurdu. Bunlar yine İtalyanlar tarafından kiraya verilerek büyük kazançlar sağlanırdı. Ev, dükkân ve barakaların kiralari her yıl ve genellikle Batı'dan tüccar kafilelerinin vardığı sıralarda artmaktaydı. Kafilelerle Doğu Akdeniz şehirlerine gelen seyyahlar, İtalyanların ikametgâhlarında işleri bitinceye kadar kalır ve yine onların gemileriyle ülkelerine geri dönerlerdi. Kiracılar arasında Hristiyan seyyah, tüccar ve hacıların yanı sıra Yahudi ve Suriyeliler de bulunmaktaydı. Bunlar, İtalyan mahallelerinde bazen daimî olarak bazen de geçici süreliğine ikâmet eder aynı zamanda İtalyan tâcirlerin işlettikleri müesseselerde çalışırlardı.⁹¹

İtalyan denizci devletler şehir merkezlerinde elde ettikleri imtiyazların yanı sıra “*Casaux*” olarak adlandırılan ve kırsalda bulunan tarla, köy ve küçük çiftliklerde de bir takım haklara sahiplerdi. *Casaux*larda çeşit çeşit meyve bahçeleri, zeytin, şeker kamışı tarlaları ve köy evleri bulunmaktaydı. İtalyan denizci devletleri bu arazileri genellikle bizzat işletmediklerinden Suriyeli köylüleri çiftçi olarak tutarlar, toprakları iyi ekilsin diye onlara toprak avansında bulunurlardı. Hatta zaman zaman bu köylülerden bazılarına reis vasfı verdikleri bile olurdu. Verim bakımından daha değerli olan *Casaux*larla ise “*Gastaldiones*” olarak adlandırılan müdürler ilgilenirdi. İşletilen topraklardan elde edilen hasadın üçte ikisini veya dörtte üçünü köylülere terk etmek bir gelenek olmakla birlikte İtalyan denizci devletleri bu hasadın ancak üçte bir ya da dörtte bir kadarını alırlardı. Buna karşılık çiftçiler İtalyanlara yılda bir defa tavuk, yumurta veya peynir gibi gıda maddeleri verirlerdi.⁹²

İtalyan denizci devletlerin Doğu Akdeniz şehir ve kırsallarındaki mülklerden elde ettikleri imtiyazların yanı sıra bazı vergilerin bir kısmından muafiyet hakları da vardı. Örneğin Cenevizliler, Sûr, Akkâ Lazkiye ve Süveydiye'de liman gelirlerinin

⁹⁰ Heyd, **a.g.e.**, s. 166.

⁹¹ Heyd, **a.g.e.**, s. 167.

⁹² Heyd, **a.g.e.**, s. 167 vd.

üçte birini alırken, Venedikliler de yine Sûr'da alınan vergi gelirlerinin üçte birine sahiplerdi.⁹³

İtalyan denizci devletlerine mensup kişiler Haçlılardan aldıkları imtiyazlara karşılık onların yaptığı savaşlara müttefik olarak katılmakla birlikte gelirlerine uygun ölçüde kraliyet ordusuna asker gönderir ve yerleştikleri şehirleri düşmanlara karşı müdafaa ederlerdi. Haçlılar gibi İtalyanlar da saldırılara karşı şehri savunmak, adaleti sağlamak ve Doğu Akdeniz şehirlerinde yaşayan vatandaşlarını yönetmek için koloni şefleri seçerdi. Bu şefler genellikle “*Vicommes*”, “*Baylos*”, “*Vikont*” yahut “*Konsolos*” unvanı taşırdı. Örneğin Cebele'yi alan Ceneviz ordusu şefleri buradaki mahallenin yönetimini vatandaşlarından Ansaldo Corso isimli birine vererek şehirden ayrılmışlardı. Yine Akkâ'da Ceneviz mahallesinin yönetimi Cenova şehri büyük rahiplerinden Sygbaldus adlı birine “*Vicommes*” unvanıyla verilmişti. Bu şefler İtalyan denizci devletlerinin vatandaşlarına başkanlık etmenin yanı sıra İtalyanlara tahsis edilen konsolos mahkemelerindeki davalara da bakarlardı.⁹⁴

Anlaşılan o ki İtalyan denizci devletlerine Doğu topraklarında verilen mülkler, tanınan hak ve özgürlüklerle Haçlılar aslında bu topraklar üzerinde tesis ettikleri feodal düzenden taviz vermişlerdi. Bu duruma başlarda muhtemelen siyasî kaygılar sebebiyle ses çıkarmayan ve müsamaha ile yaklaşan Haçlıların ilerleyen zamanlarda İtalyan denizci devletlere verilen tavizlerden rahatsız oldukları ve bu sebeple ileride bahsedileceği üzere İtalyanların sahip olduğu hakları sınırlandırmak için girişimlerde buldukları görülmektedir.

D. Tapınak Şövalyelerinin Doğu Akdeniz Şehirlerindeki Faaliyetleri ve Kurumsallaşmaları

Ortadoğu'da devletler kuran Haçlıların bu topraklardaki varlığının muhafazasında etkili olan en önemli teşkilâtlardan biri Tapınak Şövalyeleri idi. Tıpkı İtalyan denizci devletleri gibi Haçlılara askerî bakımdan büyük destek veren bu tarikatların Ortadoğu'da görülmelerinin sebebi hayır işleriyle ilgilenmek ve Kudüs

⁹³ Heyd, a.g.e., s. 169.

⁹⁴ Heyd, a.g.e., s. 171-172.

Haçlı Krallığı'nın güvenliğini sağlamak olarak ifade edilmekteydi.⁹⁵ Zira 1099 yılında Kutsal topraklar üzerinde Kudüs Haçlı Krallığı'nın kurulması Avrupa'da büyük yankılar uyandırmış ve Batı'dan Kudüs'e hac yolculuğu için gelen hacıların sayısında büyük bir artış yaşanmıştı. Ancak ilk dönemlerde krallığın bölgede sahip olduğu topraklar sınırlıydı ve Haçlılar gerek insan gücü gerekse askerî teşkilatlanma bakımından oldukça zayıftı. En önemlisi de Doğu Akdeniz sahil şehirlerinin büyük bir kısmı hâlâ Fâtımî Devleti'nin hâkimiyetinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu durum hem Kudüs Haçlı Krallığı için hem de bölgeyi ziyaret için gelen hacı ve tüccarlar için büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Bilhassa Yafa-Kudüs arası güzergâh çöl bedevîleri ve korsanlar tarafından daimî surette baskı altında tutuluyor, buraya gelen hacı, tüccar ve seyyahlara saldırılar düzenliyordu.⁹⁶ Krallığın karşı karşıya kaldığı bu güvenlik sorunu Templier tarikatının kuruluşuna zemin hazırladığı gibi, evvelce varlığını bir hayır kurumu olarak idame ettiren Hospitalier teşkilatına da askerî bir hüviyet kazandırdı.⁹⁷

Ortaçağ İslâm müverrihleri tarafından “*İstibitâriyye*” ismiyle adlandırılan Hospitalier teşkilatı XI. yüzyıl sonlarında Amalfili tüccarlar tarafından Kudüs'te kurulmuştu. Amacı başlarda Kudüs'e gelen fakir ve hasta hacılara yardım etmek olan bu teşkilât Müslümanlardan alınan müsaade ile ve İslam bîmâristanlarından esinlenilerek inşa edilmiştir. Kudüs'ün Haçlılar tarafından işgalinin ardından geniş kapasiteli bir hastane ve bir de katedral eklenerek genişletilen kurum 1118 yılında hac yollarının emniyetini sağlamak ve burada Hristiyanları tehdit eden unsurlara karşı savaşmak için bir tarikata dönüşmüştür.⁹⁸

⁹⁵ Willermus Tyrensis, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II: Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine Kadar**, trc. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s. 190-191.

⁹⁶ 1102-1103 yıllarında Kudüs'e hac yolculuğu gerçekleştiren Seawulf adlı bir seyyah, Yafa ve Kudüs güzergâhındaki ayrıntılı bir şekilde kaydetmiştir. Bkz. Charles Raymond Beazley, **Dawn of Modern Geography, A History of Exploration and Geographical Science From The Close of the Ninth to the Middle of the Thirteenth Century (A.D. 900-1260)**, Published by John Murray, London 1901, s. 138- 155.

⁹⁷ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 4; Muhittin Çeken, “Tapınak Şövalyeleri (Kuruluşu, Yükselişi, Kurumsal Yapısı ve Düşüşü)”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2018, s. 17. Tapınak Şövalyeleri ile ilgili tafsilatlı çalışmalar için ayrıca bkz. Jonathan Riley-Smith, **The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus 1050- 1310**, Vol. I., New York 1967; Piers Paul Read, **Tapınak Şövalyeleri**, trc Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara 2003.

⁹⁸ Ramazan Şeşen, “Dâviyye ve İstibitâriyye”, **DİA**, C. IX, s. 19; Çeken, “Tapınak Şövalyeleri”, s. 22.

“*Dâviyye*” ismiyle de anılan Templier tarikatı ise 1119 yılı sonlarında Hugues de Payens⁹⁹ ve beraberindeki şövalyelerin öncülüğünde Kudüs şehrinde Kral II. Baudouin tarafından verilen yetki ile kurulmuştu. Haçlı tarih yazarı Willermus’un kaydına göre bu teşkilâtın esas vazifesi “*eşkıya soygunlarına karşı hac yollarını emniyet altına almak*” idi.¹⁰⁰

Templier ve Hospitalier teşkilatları çok geçmeden Kudüs Krallığı tarafından ele geçirilen Doğu Akdeniz şehirlerinde gerek bağış gerekse satın alma yoluyla birçok toprak ve mülke sahip oldu. Bizzat papalığa bağlı olan Tapınak Şövalyelerine Kudüs kralları ve onların vasalları tarafından verilen bu mülkler geri alınamaz nitelikteydi. Doğu ve Batı’da edindikleri mülkler sayesinde zenginleşen bu tarikatlar Akkâ, Beyrut, Sayda, Sûr, Trablusşam gibi stratejik bakımdan önemli konumda bulunan ve kıymetli limanlara sahip olan şehirlerde “*Tapınak Evleri*” ismi verilen yapılar inşa etti. Tarikatların hem iktisadî hem de politik faaliyetlerinin yürütüldüğü bu evlerde bir yandan teşkilâtın sahip olduğu mülk ve paraların işletmesi gerçekleştirilirken bir yandan da tarikat üyelerine eğitim verilirdi. Bununla birlikte askerî mühimmat, para ve gıdalar da bu evlerde depolanır ve Türk-İslâm dünyası ile olan mücadeleler esnasında ihtiyaç hâlinde Haçlılara aktarımı gerçekleştirdi. Aynı zamanda bu evler hacıların güvenli bir şekilde taşınması ve konaklaması için de hizmet ederdi. Tapınak Evleri’nin denetimi Kudüs’teki “*Büyük Üstad*” tarafından sağlanır ve yine bu evlerin teşkilâtında nitelikli elemanlardan oluşan bir kadro çalışırdı.¹⁰¹

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Haçlılara askerî bakımdan destek veren tarikatlar, Doğu Akdeniz şehirlerindeki stratejik olarak önemli noktalarda konuşlanan kaleleri de kendi denetimlerinde bulundurdu. Örneğin, Kudüs ile Askalân arasında yer alan Blanchegarde Kalesi, Hospitalier tarikatına bırakılarak Fâtımîlerin Askalân’dan düzenleyeceği saldırılar ve buradan sahil şehirlerine yapacağı yardımlar önlenmeye çalışıldı, yine 1130’lu yıllarda Antakya Haçlı Prinkepsliği ile Kilikya Ermeni Krallığı arasında bulunan mevkiye Templier tarikatına bir kale verilerek sınır

⁹⁹ Fransa’da Champagne Kontluğu’nun vasalı olan Hugues 1113’ten sonra Kudüs topraklarına yerleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Malcolm Barber, “Hugh of Payns”, **The Crusades An Encyclopedia**, Vol. I, s. 610.

¹⁰⁰ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 190-191.

¹⁰¹ Çeken, “Tapınak Şövalyeleri”, s. 191 vd.

güvenliğinin sağlanması amaçlandı. Ayrıca Suriye'nin önemli kalelerinden biri olan ve incelediğimiz dönemde Trablus Haçlı Kontluğu topraklarında bulunan Hısnü'l-Ekrâd Kalesi¹⁰² de Trablus kontu II. Raymond (1137-1152) tarafından tarikat şövalyelerinin emrine verilerek onların askerî alanda büyük bir güç hâline gelmesini sağladı.¹⁰³ Bununla birlikte, Beyrut, Sûr, Akkâ, Kaysâriyye, Arsûf'ta da Tapınak Şövalyelerinin kaleleri bulunmaktaydı. Bu kaleler vasıtasıyla Doğu Akdeniz şehirlerinde güvenlik ve denetim sağlayan tarikatlar, II. Baudouin döneminde Dımaşk'a düzenlenen seferlere iştirak ederek askerî güç desteğinde bulundu. 2000 civarında şövalyesi bulunan ve Haçlıların en yetkin süvari grubunu oluşturan Tapınak Şövalyeleri, Haçlıların bölgedeki örgütlenmesi ile deniz seferlerine katkı sağladı ve Doğu Akdeniz şehirlerinin savunulmasında büyük bir rol oynadı.¹⁰⁴

Kurdukları Tapınak Evleri sayesinde kurumsallaşan ve zamanla iktisadî faaliyetlere yönelerek büyük bir güç kazanan tarikatlar aynı zamanda Haçlıların işgal ettiği Doğu Akdeniz şehirlerinde kendilerine bağışlanan arazilerde yetişen sınaî ve ziraî ürünlerin ticareti ile ilgilenecek bunların Avrupa'ya aktarımını da gerçekleştirdi. Başlangıçta küçük çapta yapılan bu ticarî faaliyetler gün geçtikçe artarak Tapınak Şövalyelerini deniz ticaretinde kontrol sağlamak üzere harekete geçirdi. Bu denetimi sağlamak için evvela kendi gemilerini inşa etmeye başlayan Tapınak Şövalyeleri, ilerleyen tarihlerde Akdeniz'den Adriyatik'e uzanan büyük bir ticaret ağı oluşturdu ve modern bankacılık sisteminin gelişiminde önemli bir rol oynadı. Çünkü bu dönemde Doğu'ya gelen hacı ve tüccarların kıymetli metâlarını güvence altına alan yetkin bir kurum bulunmamaktaydı. Durumu fırsata çeviren tarikatlar hem bu sorunu çözüme kavuşturacak hem de kâr elde edebilecekleri bir yöntem geliştirdi. Bunun için gerek Trablusşam, Akkâ, Sûr ve Doğu Akdeniz'in diğer önemli şehirlerinde gerekse Avrupa'da merkezler kurarak hacı, tüccar ve seyyahların mallarını kendi güvencelerine alan bir sistem oluşturdu. Buna göre Avrupa'dan Doğu'ya gitmek isteyen bir tâcir, öncelikle kıymetli metâlarını tapınak şövalyelerinin burada kurduğu merkezlere emanet etmekte, buna mukabil şifreli ve mühürlü bir kâğıt almaktaydı.

¹⁰² Hıms'ın kuzey batısında, güneyde Lübnan, kuzeyde Nusayri dağları ile çevrili müstahkem bir kaledir. M. Sobernheim, "Hısnü'l-Ekrâd", *İA*, V/1, s. 455-457; Hugh Kennedy, "Karak des Chevaliers" *The Crusades: An Encyclopedia*, Vol. III, s. 710.

¹⁰³ Kennedy, *a.g.m.*, s. 710.

¹⁰⁴ Runciman, *a.g.e.*, trc. İşıltan, III, s. 312-313; Şeşen, *a.g.md.*, s. 19-20;

Bu tacir Doğu'ya ulaştığında yine Tapınak Şövalyelerinin kurduğu merkezlere gider ve evvelce almış olduğu kâğıdı ibraz ederek emanetlerini geri alırdı. Bunun karşılığında Tapınak Şövalyelerine bir miktar para ödenirdi. Böylece tâcirlerin varlıklarını güvenceye alan Tapınak Şövalyeleri öte yandan kendi kazançlarını da sağlamış olurlardı.¹⁰⁵

Tapınak Şövalyelerinin Doğu Akdeniz liman şehirlerine inşa ettikleri kurumsal yapılar ve bu şehirlerin limanları üzerinden gerçekleştirdikleri ticarî faaliyetler onların zamanla politik ve iktisadî bakımdan nüfuzunu artırarak İtalyan denizci devletleriyle rekabet eder bir seviyeye gelmesinde etkili oldu.

E. Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'deki Faaliyetleri ve Haçlılarla İlişkileri

Doğu Akdeniz hâkimiyeti Bizans İmparatorluğu için ekonomik ve politik açıdan oldukça önemliydi. Ancak imparatorluk İslâm fetihleriyle bölgedeki üstünlüğünü kaybetmiş ve bu nedenle Doğu Akdeniz'de hâkimiyetini yeniden güçlendirmek için VII. yüzyıldan itibaren Emevîler, Abbasîler ve Türk İslâm devletleri ile mücadeleye başlamıştı. X. yüzyılda bölgede Fâtımî tehdidi sebebiyle zor durumda kalan ve hâkimiyetinde bulunan sahil şehirlerinin büyük bir kısmını kaybeden Bizans İmparatorluğu XI. yüzyıla gelindiğinde Anadolu, Suriye ve Filistin'de Selçuklu fetihleriyle iyice güç durumda kalmıştı. Doğu Akdeniz kıyı şehirlerinde kısa bir süre içerisinde hâkimiyet sağlayan Selçuklular, 1078'de İznik'i¹⁰⁶ ve 1085'te imparatorluğun son derece önem verdiği bir şehir olan Antakya'yı da fethederek Bizanslıları ciddi mânada tehdit eder hâle gelmiş ve bu durum imparatorluğu aslında hiç de hazzetmediği Batı'dan yardım istemek mecburiyetinde bırakarak Haçlı Seferlerine giden yolun önünü açmıştı.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Çeken, **a.g.t.**, s. 194 vd.; Güngörmez, **a.g.t.**, s. 137.

¹⁰⁶ İznik'in fetih tarihi ihtilâflı bir konudur. Bu husustaki iddialar için bkz. Ali Sevim, **Anadolu Fâtihî Kutalmışoğlu Süleyman Şah**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yayınları, 3.bs., İstanbul 1993; İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?" **TED**, 10-11 (1979-80) s. 1-28; Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 2 ve not 66.

¹⁰⁷ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 3; aynı yazar "Haçlı Seferlerinin Mâhiyeti ve Başlaması", **Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Seferleri Ruhu Semineri**, 26-27 Mayıs 1997, İstanbul 1998, s. 1-14s. 1-14.

Haçlıların Doğu'ya gelişleri Doğu Akdeniz'de Fâtımîler için sonun başlangıcı olurken Bizans İmparatorluğu için de olumsuz sonuçlar doğurdu. Nitekim İstanbul'a geldiklerinde imparatora verdikleri vasallık yeminlerine sadık kalmayan Haçlılar 1098 yılında Türklerin elinden alınan Antakya'yı imparatorluğa teslim etmek yerine burada Antakya Prinkepsliği'ni (1098-1268) kurdu. Bu devletin sınırlarını genişletmek amacıyla da imparatorluğun hak iddia ettiği Lazkiye¹⁰⁸ şehrini kontrol etmeye çalışarak Bizans aleyhinde faaliyetlerde bulundu.

Bizans İmparatorluğu ise Haçlıların kendilerine yönelen tehditlerini bertaraf etmek için Kıbrıs ve Lazkiye'yi denetimi altında bulundurmaya önem verdi. Bilhassa Kıbrıs bu dönemde imparatorluğun Akdeniz üssü olarak Haçlılara karşı geliştirilen her türlü stratejinin merkezinde oldu. Kimi zaman yardımların Akdeniz'e kıyısı olan şehirlere iletilmesinde bir köprü vazifesi gören bu ada kimi zaman da Haçlılara ve İslâm dünyasına karşı geliştirilen politikaların şekillendiği bir yer hâline geldi.

İmparatorluğun Suriye kıyılarındaki merkezi durumunda bulunan Lazkiye¹⁰⁹ ise Kıbrıs ile doğrudan temas kurulmasına olanak sağlayan konumundan dolayı imparatorluk için mutlaka kontrol edilmesi gereken bir şehir olarak görüldü. Çünkü imparatorluk bu şehri hâkimiyetinde bulundurduca Antakya Prinkepsliği'nin Kilikya'daki Ermenilerle kuracağı ittifakı önleyebilir ve Suriye liman şehirlerinde Haçlıların Bizans aleyhine başlatacağı operasyonlara müdahale edebilirdi.¹¹⁰

Antakya Haçlı Prinkepsliği de benzer şekilde bölgedeki varlığı için tehdit oluşturan Bizans İmparatorluğu'nu Suriye kıyı şehirlerinden arındırmak ve Antakya'yı emniyete almak istiyordu bu yüzden başından beri bilhassa Lazkiye'de

¹⁰⁸ Suriye'nin liman şehirlerinden biri olan Lazkiye ile ilgili bkz. Buzpınar, "Lazkiye", **DİA**, C. XXVII, s. 117-118; Sedat Bilinir, "Lazkiye'de İslâm Fethinden Haçlı Kontrolüne Kadar Geçen Hâkimiyet Süreci (636-1098)", **Current Research in Social Sciences**, C. 4, S. 3, 2018, s. 116-131; Christopher MacEvitt, "Laodikeia in Syria", **The Crusades An Encyclopedia**, Vol. III, s. 715-716.

¹⁰⁹ Lazkiye'nin Müslümanlardan alınışı ve Bizans'a intikali hakkında bkz. Albertus Aquensis, **Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem**, İng. trc. Susan B. Edgington, Clarendon Press, Oxford 2007, s. 231-233; Radufuls Cadomensis, **The Gesta Tancredi A History of the Normans on the First Crusade**, İng. trc. Bernard- David Bachrach, Ashgate Publishing, England 2005, s. 84; Caffaro di Cashifellone, **Genoa and the Twelfth-Century Crusades**, İng. trc. Martin Hall- Jonathan Phillips, Ashgate Publishing, England 2013, s. 118-119; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-Haleb**, trc. Sevim, s. 87.

¹¹⁰ Karakaya, **a.g.t.**, s. 76.

hâkimiyet kurmayı hedefledi. Başlarda donanma desteği olmadığı için bir şey yapmaya muvaffak olamayan Antakya Prinkepsi Bohemund (1098-1111), 1099 yılının Ağustos ayında bir Pisa filosunun Doğu'ya geldiğini haber alır almaz Pisalılarla anlaşma sağlamak üzere harekete geçti ve onların desteği ile şehri kuşattı. Ancak bu durum diğer Haçlı liderleri, özellikle de Raymond St. Gilles tarafından öfkeyle karşılandı, zira Haçlıların Doğu'da karşılaştıkları problemleri çözebilmek için hâlâ imparatorluğun desteğine ihtiyaçları vardı. Bu sebeple Pisalılarla iletişime geçilerek kuşatmadan çekilmeleri istendi. Netice olarak kontların tepkisi üzerine Pisalıların kuşatmadan ayrılması sebebiyle Bohemund'un Lazkiye kuşatması sonuçsuz kaldı.¹¹¹ Ancak Bohemund, Lazkiye'yi ele geçirmekte son derece kararlıydı. Bu sebeple 1102 yılında şehri yeniden kuşatmak üzere harekete geçti. Kuşatma için Cenevizliler ile ücret karşılığı anlaşma sağlayan Bohemund onların desteği ile 1103 yılında Lazkiye'yi teslim aldı.¹¹²

Antakya Prinkepsliği'nin bu hamlelerinden son derece rahatsız olan Bizans İmparatorluğu, Bohemund'a karşı Raymond St. Gilles ve halefleri ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Raymond St. Gilles'in Trablusşam'ı ele geçirmek için inşa ettiği Hacılar Tepesi Kalesi için Kıbrıs'tan usta ve malzemeler gönderen İmparator Aleksios Komnenos ayrıca kontun askerî harekâtına da destek verdi.¹¹³ Bununla birlikte Antakya Prinkepsliği'ne karşı Kudüs ve Urfa Haçlı devletleri ile de ilişkilerini iyi tutmaya çalıştı. Bu hareketleriyle Antakya Prinkepsi Bohemund'u zor durumda bırakan imparator 1104 yılında bir yandan Lazkiye'yi ele geçirmek için mücadele ederken diğer yandan da Tarsus, Adana ve Misis'i işgal etti. Bohemund ise o esnada deniz kuvvetine sahip olmadığından Bizans'a karşı herhangi bir girişimde bulunamadı.¹¹⁴ Kısa bir süre sonra gerek Bizans gerekse Harran'da Türkler tarafından baskı altına alınan Bohemund Avrupa'dan destek temin etmek üzere

¹¹¹ Albertus Aquensis, **Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem**, İng. trc. Susan B. Edgington, Clarendon Press, Oxford 2007, s. 495; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, trc. Işıltan, I, s. 232.

¹¹² Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, trc. Işıltan, II, s. 28; MacEvitt, "Laodikeia in Syria", s. 715-716; Karakaya, **a.g.t.**, s. 140 vd.

¹¹³ Anna Komnena, **Alexiad: Malazgirt'in Sonrası**, trc. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, s. 345. Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 49. Karş. Robin Fedden-John Thomson, **Crusader Castles**, London 1957, s. 24; Jaroslav Folda, **Crusader Art in the Holy Land, From the Third Crusade to the fall of Acre, 1099-1211**, New York: Cambridge University Press 2005, s. 385.

¹¹⁴ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 38.

Batı'ya yöneldi. İmparator ise buna karşılık İtalyan denizci devletleriyle görüşmeler yaparak Bohemund'un Avrupa'dan alacağı desteğin önüne geçmek istedi.¹¹⁵ Uyguladığı politik ve askerî hamlelerle Bohemund'u zor durumda bırakmayı başaran İmparator Aleksios, nihayetinde Antakya Prinkepsliği'ni anlaşma yapmaya zorladı. 1108 yılında yapılan Devol Anlaşması gereği Bohemund Lazkiye ve Çukurova'daki şehirleri imparatorluğa bıraktı.¹¹⁶

Bizans İmparatorluğu uyguladığı stratejilerle Haçlılara karşı başarı sağlamış olsa da Doğu Akdeniz liman şehirlerinin ve bilhassa Lazkiye'nin Haçlıların eline geçmesine engel olmadı. Aynı yıl Lazkiye'yi Antakya Prinkepsliği'ne kaptıran imparatorluk diğer kıyı şehirlerinin de Kudüs Haçlı Krallığı'nın eline geçmesine seyirci kaldı.¹¹⁷ Bunun en önemli sebeplerinden biri İtalyan denizci devletlerinin Haçlıları sürekli olarak deniz gücüyle desteklemesiydi. Ekonomik açıdan Doğu Akdeniz'in sahip olduğu değeri bilen ve bölgede söz sahibi olmak isteyen bu devletler Doğu Akdeniz kıyı şehirlerinin zaptında ve savunulmasında Haçlıların en büyük yardımcısı oldu.

Netice olarak Doğu Akdeniz'in Haçlı Seferleri döneminde de ilginin devam ettiği ve Haçlılar ile İtalyan denizci devletlerinin politikalarının şekillendiği önemli bir bölge olduğu görülmektedir. Doğu Akdeniz'in sahip olduğu bu önem İtalyan denizci devletlerinin Bizans İmparatorluğu'ndan ziyade Haçlıların yanında yer almasını sağlayarak Haçlıların Ortadoğu'daki siyasî oluşumlarında büyük bir rol oynamıştır. İtalyanların verdiği destekle Haçlılar, Doğu Akdeniz'de tutunmayı başarırken Bizans İmparatorluğu ise umduğunu bulamayarak bölgeden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Haçlıların ve İtalyan denizci devletlerinin bölgeye yerleşmeleri uzun bir süre Bizans İmparatorluğu ve İslâm dünyasına ev sahipliği yapmış olan Doğu Akdeniz şehirlerini farklı bir şekilde etkilemiştir. Geniş bir zaman dilimi boyunca İslâm geleneğine göre

¹¹⁵ Radulfus Cadomensis, **The Gesta Tancredi A History of the Normans on the First Crusade**, İng. trc. Bernard-David Bachrach, Ashgate Publishing, England 2005, s. 164 vd.; Albertus Aqueusis, **a.g.e.**, trc. Edgington, s. 691-693; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, aynı yer.

¹¹⁶ Fulcherius Carnotensis, **Kudüs Seferi: Kutsal Toprakları Kurtarmak**, trc. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 174; Anlaşmanın maddeleri hakkında bkz. Anna Komnena, **a.g.e.**, trc. Umar, s. 420-438.

¹¹⁷ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 102; MacEvitt, **a.g.m.**, s. 715-716; Buzpınar, **a.g.md.**, s. 117-118.

idare edilen bu şehirler Haçlı hâkimiyeti ile birlikte dönemin Avrupa'sının hâkim sistemi olan feodal düzenin etkisi altına girerek yeni oluşumlara ve kurumsal yapılara sahne olmuştur. Bu oluşumlardan en önemlilerinden biri olan Tapınak Şövalyeleri bir yandan Doğu Akdeniz'de Haçlı varlığının muhafazasına yardımcı olurken, diğer yandan da Doğu Akdeniz şehirlerinde kurumsallaşarak büyük bir iktisadî ve politik güce kavuşmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

HAÇLI SEFERLERİ DÖNEMİNDE DOĞU AKDENİZ ŞEHİRLERİ

Haçlıların Birinci Haçlı Seferi'yle Anadolu'ya gelmesi, Urfa ve Antakya'yı alarak burada Haçlı devletleri kurmasından sonra devam eden genişleme faaliyetleri Kudüs'ü zapt etmeleriyle ivme kazandı. Bundan sonra bölgede kalıcı politikalar belirleyen¹¹⁸ Haçlıların öncelikli hedefi denizle bağlantı kurmak olduğundan ticarî ve ekonomik bakımdan önemli ve aynı zamanda stratejik limanlara sahip Doğu Akdeniz şehirleri ile iç bölgelerde yer alan önemli mevkiileri ele geçirmeleri ve hâkimiyetlerini sağlamlaştırmalarıyla devam etti.

A. Remle

Filistin'in merkezinde yer alan Remle, daha önce de belirttiğimiz gibi Emevî Halifesi Süleyman b. Abdülmelik tarafından, Şefelah ovasında kurulmuştur. Şehrin ismi arazi yapısından dolayı kumlu yer manasına gelen “*Remle*” adıyla anılmıştır.¹¹⁹ Kuruluşunun ardından bayındırlık faaliyetleriyle önemli bir eyalet merkezi hâline gelen Remle, Abbâsîler döneminde de bu önemini devam ettirmiş, 877'de Ahmed b. Tolun'un bölgeye gelişiyle herhangi bir mukavemet gösterilmeden, Tolunoğullarına teslim olmuştur.¹²⁰ 935'te İhşîdîlerin, 969'da Fâtımîlerin hâkimiyetine giren kent, 971'de Karmatîler tarafından istilâ edilmiştir. Bu istilâ hareketi üzerine Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînillâh (953-975), Cerrâhîleri¹²¹ görevlendirerek Karmatîleri

¹¹⁸ Birs el Küçüksipahioğlu, “Artuklu Döneminde Orta Doğu'da Haçlılar ve Politikaları”, **Bir Medeniyet Merkezi Olarak Orta Doğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, 3-4 Kasım 2016 Mardin, Mardin 2017, s. 95-101.

¹¹⁹ Sâmi es-Sakkâr, “Remle” **DİA**, C. XXXIV, s. 560.

¹²⁰ Belâzürî, **a.g.e.**, trc. Fayda, s. 167; Sâmi es-Sakkâr, **a.g.md.**, s. 560-61; Gideon Avni, “Continuity and Change in the Cities of Palestine During the Early Islamic Period, the Cases of Jerusalem And Ramla”, **Shaping The Middle East: Jews, Christians, and Muslims in an Age of Transition 400-800 C.E.**, ed. Kenneth G. Holum and Hayim Lapin, University Press of Maryland, Bethesda, Maryland 2011, s. 115-133; Oren Shmueli- Haim Goldfus, “The Early Islamic City of Ramla in Light of New Archaeological Discoveries, G.I.S. Applications, and a Re-examination of the Literary Sources”, **Material Evidence and Narrative Sources: Interdisciplinary Studies of the History of the Muslim Middle East**, ed. Daniella Talmon-Heller and Katia Cytryn-Silverman, Leiden 2015, s. 267-297; E. Honigmann, “al-Ramla”, **EF²** (İng.), Vol. VIII, s. 423-424; Denys Pringle, “Ramla”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. IV, s. 1004-1005.

¹²¹ Cerrâhîler, Arabistan'ın kuzeyi, Ürdün ve Filistin'de yaşamış bir Arap kabilesidir. 10. ve 11. yüzyıllar arası nüfuzlarını artırarak Suriye ve Mısır'da yaşanan olaylara müdahil olan Cerrâhîler

bertaraf ettirmiş ve bir süre sonra Remle'nin idaresi Cerrâhîlere¹²² bırakılmıştır (979). 1070 yılına gelindiğinde ise Kurlu Bey liderliğinde Filistin'e gelen Selçukluların hâkimiyetine giren Remle, bundan sonraki süreçte Selçuklular ve Fâtımîler arasında güç mücadelelerine sahne olmuştur.¹²³

Haçlılar doğuya yöneldiği esnada Fâtımîlerin hâkimiyetinde bulunan Remle, yalnızca küçük bir garnizona sahipti. Ayrıca kıyıda uzak olduğu için Fâtımî donanmasından da yardım alacak durumda değildi. Bu sebeple halk, bölgeyi saldırılara karşı güvenli bulmayarak Askalân'a hareket etmiş ve şehir tamamen ıssız kalmıştı. Bu sırada Kudüs'ü ele geçirmek için kıyı boyunca ilerlemekte olan Haçlılar, Haziran 1099'da Remle yakınlarındaki Lydda'a (Lod, Lüd))¹²⁴ ulaşmış ve burada Aziz George'a¹²⁵ ithafen inşa edilmiş ünlü bir kiliseyi harap hâlde bulmuşlardı. Duruma şüpheyle yaklaşan Haçlılar Robert de Flandre ve Gaston de Béarn komutasında 500 şövalyeden müteşekkil bir keşif kolunu Remle'ye gönderdi. Şehre gelen bu keşif birliği kapıların açık, şehrin ise terk edilmiş olduğunu fark edince geride bekleyen Haçlı ordusuna bir ulak göndererek kenti teslim almalarını istedi. Böylelikle şehir henüz Kudüs işgal edilmeden Haçlılar tarafından kolayca ele geçirildi (3 Haziran 1099)¹²⁶ ve hemen ardından ruhanî bölge ilân edilerek Norman asıllı Rouen'li Robert isiminde bir din adamının idaresine bırakıldı.¹²⁷

Haçlı tarih yazarı Raimundus'un kaydına göre Remle ele geçirildikten sonra gidilecek yolu belirlemek amacıyla Haçlılar tarafından burada bir toplantı yapıldı. Toplantı esnasında katılımcılardan bazıları Kudüs yolculuğunun şuan için

974'te Fâtımîlerle iş birliği yaparak, Mısır'ı istilâ etmeye çalışan Karmatîlerin bölgeden uzaklaştırılmasına yardımcı olmuşlardır. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Abdülkadir Hureysât, "Cerrâhîler", **DİA**, C. VII, s. 415-416.

¹²² Çelik, **a.g.e.**, s. 272-273; Hureysât, **a.g.md.**, s. 415-416.

¹²³ Sıbt İbnu'l- Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân**, trc. Sevim, s. 174. Karş. Sevim, **Suriye ve Filisin Selçukluları Tarihi**, s. 50-51.

¹²⁴ Lydda, Tel Aviv'in 15 kilometre güneydoğusunda bulunan bir şehirdir.

¹²⁵ Aziz George hakkında bkz. Günay Tümer, "Circîs", **DİA**, C. VIII, s. 26.

¹²⁶ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 213.

¹²⁷ Peter Tudebous, **Bir Haçlı Tanığının Kaleminden Birinci Haçlı Seferi: Kudüs'e Yolculuk**, trc. Süleyman Genç, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 170-171; Willermus Tyrensis, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği, Başlangıcından Kudüs'ün Zaptına Kadar**, trc. Ergin Ayan Ötügen Yayınları, İstanbul 2016, s. 315-316; Raimundus Aguilers, **Haçlılar Kudüs'te: Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi**, trc. Süleyman Genç, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s. 186-187; Anonim, **Anonim Haçlı Tarihi**, trc. Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 150; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 213-214.

ertelenmesini ve öncelikle Mısır'a yürünerek Fâtımîlerin ortadan kaldırılmasını teklif etti. Böyle yapıldığı takdirde Kudüs ile civarındaki birçok şehrin daha kolay bir şekilde ele geçirileceğini savundu. Diğer grup ise sayılarının azlığı ve Kudüs üzerine yürünmezse Batı'dan gelecek yardımın kesileceği endişesiyle bu teklifi reddetti. Sonuçta Kudüs üzerine yürüme kararı alındı.¹²⁸

Henüz Kudüs işgal edilmeden Haçlıların eline geçen Remle, Kudüs Krallığı için önemli bir kent oldu. Zira şehir Filistin'in merkezinde bulunduğundan Haçlılara bir yandan bölgeyi kontrol etme imkânı sunarken bir yandan da Kudüs Haçlı Krallığı'nın savunulmasını kolaylaştırdı. Nitekim, Haçlıların Kudüs'ü işgallerinin akabinde, bölgeyi Haçlılardan temizlemek isteyen Fâtımîler tarafından, Haçlılara karşı 1101,1102 ve 1105 yıllarında Remle Savaşları¹²⁹ olarak anılan üç büyük saldırı düzenledi. Bu esnada Remle'yi hâkimiyeti altında bulunduran Kudüs Kralı I. Baudouin ise Fâtımîlerin bölgeye gerçekleştirdiği bu harekâtları Remle'den kolaylıkla takip edebilmiş ve böylece Haçlılara düzenlenmek istenen saldırıları önceden haber alarak krallığın âni taarruzlarla yok edilmesinin önüne geçebilmiştir.

¹²⁸ Raimundus Aguilers, **a.g.e.**, trc. Genç, s. 186-187. Karş. Runciman, trc. Işıltan, **a.g.e.**, I, s. 213-214.

¹²⁹ 1101 yılında Remle yakınlarında gerçekleşen I. Remle Savaşı Fâtımîlerin, Birinci Haçlı Seferi ile kaybettikleri toprakları ve 12 Ağustos 1099'da Haçlılar karşısında mağlûp oldukları Askalân Savaşı'nın intikamını almak için Sa'düddeve et-Tavâsî komutasında büyük bir Fâtımî ordusunu 1101 Mayıs'ında Askalân'a göndermeleri üzerine yaşanmıştır. Kaynakların ifadesine göre Fâtımî ordusu bu savaşta Kral I. Baudouin'in uyguladığı âni çıkış harekâtı ve başarılı savaş stratejileri sebebiyle paniğe kapılarak mağlûp edilmiş ve savaş sırasında komutan Sa'düddeve'nin de bulunduğu pek çok askerini kaybetmiştir. Bkz. Willermus Tyrensis, trc. Ayan, II, s. 89 vd.; Fulcherius Carnotensis, trc. Barlas, s. 138 vd.; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, trc. Özaydın, C. X, s. 295-296; İbnü'l-Kalânîsî, **Şam Tarihine Zeyl: I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi**, trc. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 10. 1102 tarihinde yaşanan II. Remle Savaşı ise oldukça dikkat çekicidir. Savaşın ilk safhalarında Remle yakınlarında Haçlıları büyük bir mağlûbiyete uğratan Fâtımîler, bundan sonra yanlış bir strateji izleyerek Kudüs'ü muhasara etmek yerine doğrudan Yafa'ya yönelmişlerdir. Bu başarısız hamle Haçlıların zaman, takviye, güç kazanmalarına sebep olmuş ve netice olarak Fâtımîler, Yafa ve Askalân yakınlarında Haçlılar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. II. Remle Savaşı hakkında bkz. Willermus Tyrensis, trc. Ayan, II, s. 95 vd.; Fulcherius Carnotensis, trc. Barlas, s. 146 vd.; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özaydın, C. X s. 296 vd.; İbnü'l-Kalânîsî, trc. Özatağ, s. 11 vd.; Fâtımîlerin Haçlıları bölgeden çıkarmak için başlattıkları son büyük girişim olarak nitelendirilen III. Remle Savaşı ise 1105 yılında gerçekleşmiştir. Dimaşk Atabey'i Tuğtekin'den de destek alan Fâtımîler, Remle yakınlarında Haçlılar tarafından bir kez daha yenilgiye uğratılmışlardır. III. Remle Savaşı hakkında Bkz. Willermus Tyrensis, s. 121 vd.; Fulcherius, trc. Barlas, s. 164 vd.; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, trc. Özaydın, X, s. 319; İbnü'l-Kalânîsî, trc. Özatağ, s. 21. Sonuç olarak, yaşanan bu üç büyük mücadeleden Fâtımîler, sayıca üstünlüklerine rağmen yeterince organize olamamaları, hatalı savaş taktikleri, orduda yaşanan irtibat kopuklukları sebebiyle başarıyı yakalayamamışlardı. Bu savaşlarda alınan mağlûbiyetler Fâtımîlerin bölgeye yönelik büyük çaplı taarruzlarının sonunu getirmiş ve Haçlıların bölgede hâkim güç olma sürecinin başlamasına sebep olmuştur.

Bununla birlikte şehrin sahip olduğu geniş saha ve arazi yapısı da Haçlılara bu süreçte büyük avantajlar sağladığından Remle, Haçlılar döneminde krallık ordusunun toplandığı ve savaş organizasyonlarının yapıldığı bir kent hâline gelmiştir.

Şehrin sahip olduğu bu önem Haçlıların Remle'nin idarî yönetiminde değişikliğe gitmesini de zarurî kılmıştır. Başlangıçta şehri kilisenin hâkimiyetine veren Haçlılar kısa bir süre içerisinde bu uygulamadan vazgeçerek şehri Kudüs Haçlı Krallığı tarafından gönderilen vikontların idaresine bırakmıştır. 1123 yılına kadar vikontlar tarafından idare edilen Remle bu tarihten sonra ilk olarak Haçlı asilzadelerinden Hugue de Puiset'in genç oğlu Hugue'e¹³⁰ ardından kraliyet muhafızlarının komutanı olan Baudouin'e baronluk olarak verilmiştir. 1138 yılında ise Baudouin'in kızı ve vârisi Helvis yönetimi devralmıştır.¹³¹

B. Yafa

Filistin sahil şeridinde, Kudüs'ün yaklaşık 60 km. kuzeybatısında bulunan Yafa dünyanın en eski liman şehirlerinden biridir. İbranice “güzel” mânasına gelmekte olan şehrin ismi Asurlularda “Yappu” Arapça'da ise “Yâfâ” olarak geçmektedir.¹³² Kadim tarihi sebebiyle dinî anlatılar ve mitolojilerde de çokça atıfta bulunulan kent, İncil'de ve Tevrat'ta da anılmaktadır.¹³³

Tarihi süreçte önemli bir şehir olan Yafa, Haçlı Seferleri döneminde de bu önemini korudu. Çünkü şehir, Kudüs'ün limanı durumunda bulunması ve Avrupa ile deniz yoluyla bağlantı kurulmasına olanak sağlaması bakımından oldukça önem arz etmekteydi. Haçlıların Yafa'yı işgalleri ise Kudüs kuşatması sırasında gerçekleşti. 13

¹³⁰ Denys Pringle, **The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem: A Corpus**, Vol II, Cambridge University Press, Cambridge 1998, Vol. II, s. 181-182; Alan V. Murray, **The Crusader Kingdom of Jerusalem: A Dynastic History 1099-1121**, Oxford 2000, s. 187.

¹³¹ Lakabı “ihtiyar” olan Balian, Chartes viskontunun kardeşiydi. O zamana kadar Yafa topraklarının bir bölümüne sahip olan Balian, Kral Foulque'u Hugue'e karşı desteklemiş, İbelin kalesinin kumandanı olarak taht vasallığına kadar yükselmişti. Bkz. Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 185.

¹³² Martin Peilstöcker- Aaron A. Burke, “The Jaffa Cultural Heritage Project: Objectives, Organization, Strategies and Implementation” **The History and Archaeology of Jaffa 1**, Monumenta Archaeologica 26, Los Angeles 2011, s. 3; Frantz Buhl- C. E. Bosworth “Yâfâ”, **EI²** (İng.), Vol. XI, s. 234-235; Ebru Altan, “Yafa”, **DİA**, C. XLIII, s. 171-174.

¹³³ Şehirde yürütülen kazı çalışmaları hakkında bkz. Peilstöcker- Burke, **a.g.e.**; Yoav Arbel, “The Jews of Jaffa in the Roman Period: The Archaeological Evidence,” **Arise, Walk Through The Land**, ed. Joshep Patrich, Orit Peleg-Barkat, İsrail Exploration Society, Jerusalem 2016, s. 172-184.

Haziran 1099'da Kudüs'e saldıran ancak gerekli malzeme ve desteğe sahip olmadıklarından bir sonuç elde edemeyen Haçlılar, 17 Haziran'da yiyecek ve kuşatma malzemeleriyle dolu, ikisi Ceneviz, dördü İngilizlere ait altı geminin Yafa limanına ulaştığını haber aldı.¹³⁴ Yafa, bu esnada halkı tarafından güvenli bulunmayarak terk edilmiş ıssız bir şehirdi.¹³⁵ Raimundus'un ifadesiyle: "...hiç dokunulmamış burcu haricinde feci şekilde enkaza dönmüş, yerle yeksan olmuş kalesinden geriye pek az şey kalmıştı."¹³⁶ Şehre gelen bu gemiciler buranın tamamen boşaltılmış olduğunu gördüklerinde burçları ve limandaki gemileri korumak için bir garnizon talep etti. Bunun üzerine Haçlı şövalyelerinin emrindeki birlikler Yafa'ya gönderildi. Yafa'ya doğru ilerleyen bu birlikler Remle yakınlarında Müslümanlarla bir çatışmaya girdi ve kazandıkları başarı sayesinde büyük bir ganimetle Yafa'ya ulaşarak şehri işgal etti (18 Haziran 1099).¹³⁷ Ancak ele geçirdikleri ganimetle âdeta zafer sarhoşluğu yaşayan Haçlılar, gemilerle ilgilenmek yerine ganimetlerin taksimine giriştiklerinden ve şehre gözcü koymaya lüzum görmediklerinden bir Fâtımî filosunun saldırısına uğradılar.¹³⁸ Önce gemilerini korumak için harekete geçmeye çalışılsa da sayılarının az oluşu sebebiyle yelkenleri, ipleri ve diğer malzemeleri alıp şehrin kalesine çekilmeyi uygun buldular. Bu esnada bir İngiliz gemisinin Lazkiye'ye kaçtığı diğer gemilerin ise içindeki malzemeler boşaltıldıktan sonra terk edildiği görüldü. Bir müddet geri çekilip ortalığın sakinleşmesini bekleyen Haçlılar, uygun bir an bulunca Kudüs'e doğru ilerleyerek kuşatma âletlerinin yapımına başladılar. Haçlı tarih yazarı Willermus Yafa'ya gelen bu İngiliz ve Cenevizlilerden şöyle bahseder:

“Yapı ustası ve marangoz olan bu gemiciler, yontma, kirişleri birleştirme ve mancınıkları kurma işinde oldukça tecrübeli idiler. Onlar orduya pek çok bakımdan faydası olacak çeşitli sanatları da beraberinde getirdiler ve

¹³⁴ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 217. Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 53. aynı yazar, “Haçlı Seferleri Sırasında Doğu Akdeniz’de Deniz Hâkimiyeti”, **Bizans Tarihi Yazıları: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 224; Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 53.

¹³⁵ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, I, s. 344.

¹³⁶ Raimundus Aguilers, **a.g.e.**, trc. Genç, s. 192.

¹³⁷ Tudebous, **a.g.e.**, trc. Genç, s. 174; **Anonim Haçlı Tarihi**, trc. Ayan, s. 152. Karş. Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 217.

¹³⁸ Raimundus Aguilers, **a.g.e.**, trc. Genç, s. 194; **Anonim Haçlı Tarihi**, trc. Ayan, s. 152; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 217.

*onlar gelmeden önce yapılamayan veya zorlukla yapılabilen işler onlar geldikten sonra kolaylaştı.”*¹³⁹

Haçlıların, Kudüs'ün alınmasından sonra Yafa'ya daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Zira o tarihlerde Haçlıların, Yafa'ya giden bir koridor haricinde denizle hiç bağlantıları bulunmamaktaydı ve Yafa limanı Haçlıların Avrupa ile deniz aşırı bağlantı sağlamasına imkân veriyordu. Bu sebeple Godefroi, bilhassa Pisalı denizcilerin yardımlarıyla Yafa'nın kale ve surlarını tamir ettirdi.¹⁴⁰ Hemen akabinde de şehrin deniz bağlantısından istifade ederek sınırlarını genişletmek için harekete geçti. Önce şehrin kuzeyinde yer alan Arsûf'u işgal etmek için çalışmalara başladı sonrasında ise kendisine katılan takviye kuvvetleriyle bütün Doğu Akdeniz sahil şeridini yağmaladı. Godefroi'nin bölgeye yaptığı bu yağmalardan muzdarip olan civar şehirlerin Müslüman emîrleri, krala birer birer itaatlerini bildirmek zorunda kaldılar. Müslüman emîrlerin itaatleriyle oldukça rahatlayan Godefroi bundan sonra kendi iç sorunlarıyla uğraşmaya başladı. Çünkü Kudüs Patriği Daimbert ile uzun süredir araları açıldı. Godefroi'nin güçlenen hâkimiyeti Daimbert'i rahatsız etmiş ve bu nedenle nüfuzunu güçlendirmek için Yafa şehrini Godefroi'den talep etmişti. Daimbert, Pisalılar tarafından desteklendiği için onların desteğini kaybetmek istemeyen Godefroi, istemeden de olsa Yafa'nın dörtte birini 2 Şubat 1100'de Kudüs Patrikliği'ne tahsis etti. Ancak Daimbert bununla da kalmadı, Yafa'nın tamamını ve ayrıca iç kalesiyle birlikte Kudüs'ü de almak istedi. Bunun üzerine Nisan 1100'de Paskalya kutlamaları esnasında iki taraf arasında bir anlaşma yapıldı. Buna göre Godefroi mirasçısı olmadan ölürse Daimbert'in istediği şehirler itirazsız bir şekilde Kudüs Patrikliği'ne verilecekti. Ancak Godefroi 18 Temmuz 1100'de öldükten sonra kardeşi Urfa Kontu Baudouin hızlı bir şekilde Yafa üzerinden Kudüs'e ulaştı ve kral olarak taçlandırıldı. Bu sebeple Daimbert'in arzusu hiçbir zaman gerçekleşmedi ve piskopos sadece Yafa'nın dörtte biriyle yetinmek zorunda kaldı.¹⁴¹

¹³⁹ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, I, s. 344.

¹⁴⁰ İbnü'l-Kalânîsî, trc. Özatağ, s. 8; İbnü'l-Esîr, (**el-Kâmil fi't-Târîh**, trc. Özyayın, X, s. 266-267) Godefroi'nin Yafa'yı tamir ettikten sonra Tankred'e verdiğini belirtir. Karş. Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 238; Güngörmez, **a.g.t.**, s. 103-104.

¹⁴¹ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 240-241.

1104 yılında Akkâ ele geçirilinceye kadar Kudüs Krallığı'nın baş limanı olan Yafa, bu dönemde sürekli dış güçler tarafından baskı ve tehdit altında tutuldu. Özellikle, Fâtımî birlikleri ve korsanlar Yafa ile Kudüs arasındaki mevkiye saldırılarda bulunmakta ve bu durum Haçlıların güvenliği için büyük bir sorun oluşturmaktaydı.¹⁴² Bölgede Haçlılara karşı durmaksızın devam eden bu saldırıların önemlilerinden biri 1115 yılında gerçekleşti. Ağustos ayında şehri karadan ve denizden muhasara etmek için ilerleyen Fâtımîler yaklaşık 70 gemiden oluşan donanmalarıyla Yafa kıyılarını işgal ettiler,¹⁴³ ancak şehir halkının güçlü mukavemeti sebebiyle şehre girmeyi başaramadıklarından geri çekilmek zorunda kaldılar.¹⁴⁴ Yaklaşık 10 gün sonra, öncekinden daha az sayıda bir Fâtımî kuvveti, Askalân'dan hareket ederek Yafa'ya ikinci defa baskın yaptı,¹⁴⁵ fakat Yafa'daki Haçlılar teyakkuza hazır bir şekilde şehrin önünde nöbet tuttuklarından derhal duruma müdahale edip, Fâtımîlerin şehre girmesine mâni oldu.¹⁴⁶ Fâtımîlerin Yafa'ya düzenledikleri bu saldırılardan oldukça bunalan Kral I. Baudouin ise intikam almak maksadıyla 1118 Mart'ında Mısır seferine çıktı. Ancak kral sefer sürerken rahatsızlandığından durumu ağır bir şekilde 25 Mart'ta Filistin'e çekildi ve 2 Nisan 1118 tarihinde hayatını kaybetti.¹⁴⁷

Kral I. Baudouin'in ölümünün ardından, Kudüs Krallığı'nın başına geçen II. Baudouin döneminde de Yafa'ya yönelik teşebbüslerini devam ettiren Fâtımîler, 1123 yılında Kral II. Baudouin'in Belek Gazi tarafından esir edilmesini fırsat bilerek 70 gemilik bir donanma ile Yafa'yı kuşatmaya başladı. Yafa'da yaşananları haber alan Eustache Garnier ise Kaysâriyye'nin güneydoğusunda bulunan Kakun¹⁴⁸ Kalesi'nin önünde büyük bir ordu hazırlatarak Yafa'ya doğru hareket etti. Bu Haçlı ordusunun ilerlediğini gören Fâtımîler paniğe kapılıp, kuşatma âletlerini toparlayarak

¹⁴² Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 4; John France, **The Crusades and the Expansion of Catholic Christendom 1000- 1714**, London 2005, s. 104.

¹⁴³ Caffaro, **a.g.e.**, s. 51-53; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 162.

¹⁴⁴ Albertus Aquensis, **a.g.e.**, trc. Edgington, s. 749; İbnü'l-Kalânisî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 66; Serkan Özer, "Fâtımî-Haçlı İlişkileri (1098-1171)", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara 2015. s. 85. Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 81-82.

¹⁴⁵ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 191.

¹⁴⁶ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 163; Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 191 vd.

¹⁴⁷ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 87-88.

¹⁴⁸ Kakun, Kaysâriyye'nin yaklaşık 16 km. güneydoğusunda bulunmaktadır.

İbelin'e çekilirken Haçlı ordusu tarafından takibe alındı ve iki ordu arasında 29 Mayıs 1123 tarihinde İbelin yakınlarında bir savaş gerçekleşti. Mücadele esnasında Haçlılara karşı birkaç başarısız çıkış hareketinde bulunan Fâtımî ordusu bu defa da herhangi bir netice alamadı ve nihayetinde geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁴⁹

Savaş sırasında orduların mevcudunu mübalağalı bir şekilde kaydeden Fulcherius, tüm Haçlı ordusunun 8000 güçlü savaşçıdan, Fâtımîlerin ise filodaki hizmetliler hariç 16000 kişiden oluştuğunu belirtmiştir. Ayrıca savaşta öldürülen Fâtımî askerlerinin sayısının da 6.000 olduğunu Haçlıların kaybının ise Fâtımîlerden daha az olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁰

Savaşın ardından, Fâtımî ordugâhına giden Haçlı ordusu burada "standarz" olarak adlandırılan oldukça değerli üç adet Fâtımî sancağı ile birlikte yüklü miktarda ganimet ele geçirerek Kudüs'e döndü.

Haçlılar İbelin'de kazandıkları zaferin sevincini yaşarken aynı tarihlerde, Venedik doge'u Domenico Michieli'nin¹⁵¹ (1118-1129) komuta ettiği Venedik donanması da Akkâ'ya ulaşmıştı. Bu donanma 1119'da yapılan Kanlı Meydan savaşından sonra Papa II. Calixtus'un (1119-1124) desteği ile Venedik doge'u Domenico Michieli'den yardım istenmesi sonucu doğuya gelmişti. Donanma 8 Ağustos 1122 tarihinde Venedik'ten hareket ettiğinde 40 kalyon, 28 chatz¹⁵² ile 15.000 kişiyi taşıyan atlar ve kuşatma âletleri ile yüklenmiş dört gemiden oluşuyordu.¹⁵³ Bu Venedik donanması Mayıs 1123'te Akkâ'ya ulaştığında, Fâtımî donanmasının Yafa'ya yanaşıp bölgedeki sahil şehirlerini tehdit ettiğini haber aldı. Bunun üzerine donanmasını ikiye ayıran Venedik doge'u Domenico kendi

¹⁴⁹ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 213, Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 218; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 137.

¹⁵⁰ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 219; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 214.

¹⁵¹ Domenico Michieli, 1122-1124 yılı Venedik Haçlı Seferinin de lideri olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas F. Madden, "Michiel, Domenico (d.1130)", **The Crusades An Encyclopedia**, Vol. I, ed. Alan V. Murray, s. 825.

¹⁵² Büyük savaş gemisi.

¹⁵³ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 215; Nicol, **Bizans ve Venedik**, s. 75. Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 137; Küçükspahioğlu, **a.g.e.**, s. 110.

komutasını üstlendiği grupla birlikte Fâtımîlerle mücadele etmek üzere Yafa'ya doğru yelken açtı.¹⁵⁴

Fâtımî kuvvetleri kendilerine yaklaşan Venedik gemilerini gördüklerinde bunların Kudüs'e hacı götürmekte olan tüccar filosu olduğunu zannettiklerinden ganimet elde etmek için hızlıca gemilere doğru hareket ettiler. Venedik gemileri ise geride kalan büyük filonun kendilerine yetişmesi için bir müddet tepkisiz kaldı. Beklenen gemiler geldikten sonra hızlıca Fâtımîlere doğru hareket etmeye başlayan Venedikliler ile Haçlılar arasında büyük bir mücadele yaşandı. Çok şiddetli gerçekleştiği ifade edilen bu mücadelede bir taraf kuvvetli bir biçimde saldırmaya diğer taraf ise var gücüyle direnmeye çalışıyordu. Fakat her taraftan kuşatma altına alınmış olan Fâtımîlerin daha fazla mukavemet edecek güçleri kalmayınca bunlar Venedikliler tarafından zorla gemilerden içeri alınarak birer birer katledildi.¹⁵⁵

Venedikliler Yafa yakınlarında yapılan bu savaşta zalimce bir kıyım gerçekleştirirken Fâtımî gemilerinden hiçbiri felâketten kurtulamadı. Fulcherius yaşanan bu kıyımı şu sözlerle ifade etmektedir:

“Bu daha önce hiç duyulmamış, inanılması güç bir olaydı lakin gemilerdeki denizcilerin ayakları kana bulanmıştı. Bu yolla mal-mülk yüklü birçok gemi ele geçirildi. Cesetler gemilerden fırlatıldıktan sonra deniz dört mil açığa kadar kıpkırmızı olmuştu.”¹⁵⁶

Willermus Tyrensis ise kıyıya atılan cesetlerin bozulmasından dolayı havanın kirlendiğini ve bu yüzden çevredeki şehirlerde büyük bir veba salgını meydana geldiğini kaydetmektedir. Her iki Haçlı tarih yazarının verdiği bu ifadeler yapılan katliamın boyutunu gözler önüne sermesi bakımından son derece önemlidir.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 221. Süryânî Mihail, Venediklilerin geliş tarihini 30 Mayıs 1123 olarak vermiştir. Bkz. Süryânî Mihail, **Süryânî Patrik Mihail'in Vakâyinâmesi (1042-1195)**, Türkçe trc. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumunda Yayınlanmamış Nüsha, 1944, s. 73.

¹⁵⁵ Samuel Tolkowsky, **The Gateway of Palestina: A History of Jaffa**, London 1924, s. 95.

¹⁵⁶ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 222; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 217.

¹⁵⁷ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, aynı yer.

Haçlılar için oldukça önemli bir donanma üssü olan Yafa 1118 yılına kadar krallığın atadığı vikontlar tarafından idare edildi. Bu tarihten sonra ise II. Baudouin ile akraba olduğu ifade edilen Hugue de Puiset ve mirasçılarına mülk olarak verildi. Fakat Hugue de Puiset kısa bir süre sonra ölünce Kral II. Baudouin, Hugue'ün eşi Mamilia'yı Kont Albert adlı bir asilzade ile evlendirerek Yafa'yı bu asilzadenin idaresine bıraktı. Albert ve Mamilia'nın ölümünün ardından Hugue de Puiset'in genç oğlu Hugue, doğum yasasına göre babasının mirasını kraldan talep etti. Böylelikle 1123 yılında Yafa'nın idaresi Hugue'e teslim edildi.

Willermus'un nakline göre Hugue: "... *mükemmel şövalyelik vasıflarına sahip, herkes tarafından sevilen, doğanın cömertlikle her şeyi armağan ettiği görünen, yakışıklı genç bir adamdı*",¹⁵⁸ aynı zamanda kendisi Kaysâriyye ve Sayda şehirlerinin hâkimi Eustache Garnier'in dul eşi ile de evlilik yapmıştı. Ancak bir süre sonra krallığa karşı isyan ederek Askalânlı Müslümanlara sığınması sebebiyle Yafa'nın mülkiyeti Hugue'den alınmış (1134) ve şehir III. Baudouin (1143-1162) dönemine kadar krallığın idaresinde kalmıştı.¹⁵⁹

C. Hayfa

Filistin'in Kuzeyinde Kermil Dağı'nın eteklerinde yer alan Hayfa'nın milâttan önce IX. asırda Kenânîler tarafından kurulduğu ifade edilmektedir. Şehrin ismi Bizans kaynaklarında "*Sycaminon*", "*Sycaminum*"¹⁶⁰ Haçlı kroniklerinde ise "*Caiffa*", "*Caiphaz*" ismiyle anılmaktadır. Hz. Ömer'in (r.a) hilâfeti döneminde muhtemelen 636 senesinde İslâm hâkimiyetine giren şehir, Akkâ'nın yaklaşık 15 km. güneyinde bulunduğu için, ilk dönem İslâm müverrihleri tarafından Hayfa yerine Akkâ'nın ismi zikredilmektedir. XI. yüzyıl sonlarında Fâtımî idaresinde bulunan Hayfa 1100 yılı itibariyle Haçlıların hedefi hâline gelmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁸ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 310.

¹⁵⁹ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 310-315; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 155-157; Alan V. Murray, "Hugh of Jaffa", **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. II, s. 609-610.

¹⁶⁰ Sycaminum, Grekçe'de "Karadut" anlamına gelmektedir. Kentte çok fazla Karadut ağacı bulunduğu için bu isim ile adlandırılmıştır. Bkz. Mustafa L. Bilge, "Hayfa", **DİA**, C. XVII, s. 41.

¹⁶¹ Le Strange, **Palestine under the Moslems**, s. 446; Fr. Buhl, "Hayfa", **İA**, V/1, s. 390; "Hayfa", **EI²** (İng.), Vol. III, s. 324-326; Bilge, "Hayfa", **DİA**, C. XVII, s. 41.

Kudüs'ün zaptından sonra Doğu Akdeniz liman şehirlerinde hâkimiyet tesis etmek isteyen Haçlılar için Hayfa, Akkâ ve Taberiye'ye yakın konumu ile ilk andan itibaren dikkatleri üzerine çeken bir kentti.¹⁶² Ancak Kral Godefroi, bu sıralarda krallığın yeterince kuvveti olmadığından şehrin üzerine doğrudan bir taarruzda bulunmak yerine Batı'dan gelecek desteği beklemeyi uygun buldu. 18 Haziran 1100 tarihinde yaklaşık 200 gemiden oluşan bir Venedik filosunun Yafa yakınlarına ulaştığını haber alır almaz Venediklilerden yardım istemek üzere harekete geçti.¹⁶³ Kral tarafından samimi bir şekilde karşılanan Venedikliler, kralın kendilerine sunduğu teklifi bir takım şartlar karşılığında kabul edeceklerini bildirdiler. Buna göre: Venediklilerin desteğiyle işgal edilecek olan kentlerin üçte biri Venediklilere tahsis edilecek, Venedikliler bu şehirlerde kendilerine ait bir kilise ile pazar bulundurma hakkı elde edecek, Trablusşam ele geçirildiği takdirde cüzi miktarda bir vergi karşılığında Venediklilere bırakılacaktı. Ayrıca onlar Kudüs krallığının her kentinde güvenli bir şekilde ticaret yapabilecek ve vergiden de muaf tutulacaklardı.¹⁶⁴ Bu taleplerin Godefroi tarafından kabul edilmesinin ardından öncelikle Akkâ, ardından da Hayfa üzerine sefer düzenlemeye karar verildi. Ayrıca Godefroi, Hayfa alındığı takdirde burayı yakın arkadaşı Kont Geldemar Carpenel'in¹⁶⁵ hâkimiyetine bırakacağını da bildirdi. Bundan sonra hedef gösterilen şehirler üzerine harekete geçmek için hazırlıklara başlandı.¹⁶⁶ Ancak henüz hazırlıklar devam ederken Venedik kumandanlarına Kudüs Kralı Godefroi'nin ölüm haberi ulaştı. Bunun üzerine seferin akıbeti hususunda tereddüde düşen kumandanlar Antakya Prinkepsi Bohemund'un yeğeni Tankred ile temasa geçti.¹⁶⁷ Tankred fırsatı kaçırmak istemediğinden Akkâ üzerine yapılacak saldırının ertelenmesini ve Hayfa

¹⁶² Güray Kırpık, Haçlılar ve İpek Yolu, **Bilig**, Bahar 2012, S. 61, s.186; Güngörmez, **a.g.t.**, s. 91.

¹⁶³ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 241.

¹⁶⁴ Heyd, **a.g.e.**, s. 148-149.

¹⁶⁵ Geldemar Carpenel, Haçlı Seferi için Raymond S.t Gilles'in beraberinde Doğu'ya gelen asillerden biriydi. Ardından Godefroi'nin hizmetine girdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alan Murray, **A Dynastic History**, s. 198.

¹⁶⁶ Albertus Aquensis, **a.g.e.**, trc. Edgington, s. 511; Heyd, **a.g.e.**, aynı yer; Demirkent, "Haçlı Seferleri Sırasında Doğu Akdeniz'de Deniz Hâkimiyeti", s. 222.

¹⁶⁷ Albertus Aquensis, (trc. Edgington, s. 515-517) bu tarihi 17 Temmuz 1100 olarak vermiştir. Karş. Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 90.

üzerine yürünmesini istedi. Netice olarak şehir Venedik ile Haçlı kuvvetleri tarafından kara ve denizden muhasara edildi.¹⁶⁸

Kuşatmanın ilk safhalarında, Müslüman ve Yahudilerin kuvvetli mukavemetleri Haçlıları hayli zor durumda bıraktı. Nitekim limanda yapılan savaşta gemilerinden birini kaybeden Venedikliler çekilmeye karar verirken aynı sıralarda Godefroi'nin şehri ölmeden önce Geldemar'a vasiyet ettiğini haber alan Tankred de büyük bir öfke ile kuşatmadan vazgeçti. Patrik Daimbert ise hem Venediklilerin hem de Tankred'in çekilmesinden endişelenerek durumu düzeltmeye çabalamış ve Tankred'i ikna edebilmek için Hayfa'nın kendisine verilmesi hususunda elinden geleni yapacağı sözünü vermişti. Patriğin bu konuşmasıyla teskin olan Tankred yeniden güçlü bir taarruzla şehre saldırarak Hayfa'nın duvarlarını tahrip etmeyi başardı. Haçlı askerleri açılan kapılardan şehre birer birer girerken Hayfa halkı bir müddet daha iç kalede direnmeye devam etti, ancak herhangi bir netice elde edilemedi.¹⁶⁹

25 Temmuz 1100 tarihinde şehri işgal eden Haçlılar bundan sonra herkesin güvende olacağını ve kimseye dokunulmayacağını temin ederek şehir halkını bir haç etrafında topladılar. Hemen ardından alışılmış bir şekilde verdikleri sözleri yerine getirmeyerek burada bulunan kim varsa acımasız bir şekilde katlettiler.¹⁷⁰

Hayfa'nın işgalinin ardından Tankred ve Geldemar arasında kentin kimin hâkimiyetinde olacağı hususunda münakaşalar başladı. Tankred bu sırada büyük bir orduya sahip bulunmakla birlikte Patrik Daimbert tarafından da destekleniyordu. Onların karşısında zayıf kalan Geldemar Carpenel ise bir şey yapmaya muvaffak olamadığından Filistin'in güneyine çekilmek durumunda kaldı.¹⁷¹ Ancak şehrin zaptından sonra Tankred'in kendi hakkını gasp ettiğini düşünen Geldemar bu durumu hazmedemedi ve Baudouin'e başvurarak durumu şikâyet etti. Baudouin ise meseleyi çözüme kavuşturmak için Tankred'e elçi göndererek Kudüs'e çağırdı.

¹⁶⁸ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 245.

¹⁶⁹ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, aynı yer.

¹⁷⁰ İbnü'l-Kalânîsi, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 8; İbnü'l- Esîr, **a.g.e.**, trc. Özaydın, X, s. 267; Azîmî, **a.g.e.**, trc. Sevim, s. 39; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 244 vd.; Özer, **a.g.t.**, s. 63.

¹⁷¹ Murray, **A Dynastic History**, s. 198; Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 65-68.

Fakat Tankred, onu kral olarak tanımak istemediğinden başlarda bu çağrışı yanıtı bıraktı. Bunun üzerine Baudouin, Tankred'e birkaç kez daha elçi gönderdi. Nihayetinde kralın ısrarına daha fazla karşı koymayan Tankred görüşmeyi kabul etti. Ancak kraldan çekindiği için görüşmenin Kudüs'te değil de Arsûf ile Yafa arasında bulunan bir nehir kenarında yapılmasını istedi.¹⁷² 22 Şubat tarihinde, belirtilen yerde görüşen ikili Hayfa meselesi hakkında uzlaşmadığından iki hafta sonra yeniden buluşma kararı alındı. Ancak bu süre zarfında Tankred'in fikirlerini değiştirecek bir hadise yaşanmış, Antakya'dan ulaklar gelerek Tankred'e Antakya Prinkepsi Bohemund'un esir düştüğünü, bu sebeple dayısına ait Antakya Prinkepsliği'nin idaresini teslim almasını söylemişlerdi. Bunun üzerine yeniden Baudouin ile görüşen Tankred, Hayfa ve Taberiye'yi ileride geri alma şartıyla Kral I. Baudouin'e teslim ederek Antakya'ya ilerledi. Baudouin ise Hayfa'yı Geldemar'ın idaresine verdi (9 Mart 1101).¹⁷³

Geldemar'ın Hayfa'daki yönetimi uzun sürmedi çünkü kont 7 Eylül 1101'de gerçekleşen I. Remle Savaşı esnasında öldürüldü. Bundan sonra I. Baudouin şehrin idaresini Rorgius adlı birine verdi (1102).¹⁷⁴ Krallığın büyük bir destekçisi olan Rorgius, III. Remle savaşı esnasında Baudouin'in yanında yer aldı.¹⁷⁵ 1107 yılında ise yakalandığı bir hastalık sebebiyle hayatını kaybetti. Rorgius'un ardından Baudouin, Hayfa'nın yönetimini vasallarından biri olan Pagan'a¹⁷⁶ verdi. Bundan sonra Hayfa, Pagan ve onun vasalları tarafından yönetildi. 70 yıl boyunca, Hayfa'yı yöneten bu lordlar krallığın siyasal yaşamında önemli bir rol oynamadılar.¹⁷⁷

D. Arsûf

Filistin sahilinde Hayfa ile Kaysâriye'nin yaklaşık 34. km güneyinde bulunan Arsûf kadim bir liman şehridir. Antik dönemde "Apollonia-Sozusa" adı

¹⁷² Albertus Aquensis, **a.g.e.**, trc. Edgington, s. 551-552; Aryeh Grabois, "Haifa", **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. II, s. 553-554.

¹⁷³ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 133-134. Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 79; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 90.

¹⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Murray, **A Dynastic History**, s. 228 vd.

¹⁷⁵ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 74.

¹⁷⁶ Pagan de Haifa'nın 1109 yılında Eustache Garnier ile beraber Kral I. Baudouin'in elçisi sıfatıyla, Guillaume ve Tankred'e gönderildiği bilinmektedir. Bkz. Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 56; Murray, **A Dynastic History**, s. 218.

¹⁷⁷ Murray, **a.g.e.**, aynı yer.

verilen kenti, Araplar “*Arsûf*”, Haçlılar ise “*Arsur*” ya da “*Antipatris*” olarak isimlendirmişlerdir. Şehir coğrafi ve stratejik konumu sebebiyle Filistin’deki diğer kentler gibi sürekli hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. 1099 yılı itibariyle de şehre yönelik Haçlı saldırıları gerçekleşmiştir.¹⁷⁸

Haçlılar, 1099’da Remle ve Yafa’yı, 1100’de ise Hayfa’yı ele geçirmiş olmalarına rağmen bu dönemde Müslümanlar hâlâ Doğu Akdeniz’deki nüfusun çoğunluğunu teşkil etmekteydi. Zira Birinci Haçlı Seferi ile Doğu’ya gelen Haçlıların vatanlarına geri dönmesi sonucu ordunun gücü azalmış ve krallık Müslümanlarla çevrili bir alanda sıkışıp kalmıştı. Müslümanlar ise topraklarını âdeta kan gölüne çeviren Haçlılara karşı sürekli olarak direnmekteydi. Öyle bir direnişti ki bu düşmanlarını sevindirmemek adına, açlığa mahkûm olmayı tercih edip civardaki tarla ve bahçeleri tahrip ediyorlar; pusular kurmak suretiyle onlara bu topraklarda huzur vermiyorlardı.¹⁷⁹ Bu durum hâkimiyet alanını genişletmek isteyen Haçlıların hareketlerini büyük ölçüde kısıtlamakla birlikte onları daha korunaklı bir yer aramaya sevk etti. Bu sebeple Fulcherius’un “*Filistin’in beş büyük şehrinden biri*”¹⁸⁰ olarak nitelendirdiği hem son derece müstahkem hem de ticarî açıdan gelişmiş bir kent olan Arsûf’u ele geçirmek Haçlılar için oldukça önemli bir hâle gelmişti.

Şehri ele geçirmeye yönelik ilk teşebbüs 1099 yılının Ağustos ayında Raymond St. Gilles ile Flandre ve Normandiya kontları tarafından gerçekleştirildi. Raymond’un şehre gelişinden endişe eden Arsûf halkı, herhangi bir olumsuzluğa mahal vermemek için konta teslim olmayı kabul etmişken Godefroi ile Raymond arasında bir tartışma yaşanmış ve bunun üzerine Raymond öfkeli bir şekilde şehirden ayrılmıştı. Godefroi ise Raymond’un şehirden ayrılmasından istifade ederek kent halkının kendisine teslim olmasını istemiş ve Arsûflularla anlaşma sağlamak için şehre Gerard d’Avesnes adlı bir şövalyeyi temsilci olarak göndermişti. Ancak

¹⁷⁸ Guy Le Strange, **Palestine Under The Moslems: A description of Syria and the Holy Land from A.D. 650 to 1500**, London 1890, s. 399; Denys Pringle, “Arsuf”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. I, s. 97; Shlomo Izre’el, “Arsuf: The Semitic Name of Apollonia”, **Apollonia-Arsuf: Final Report of the Excavations**, Vol. I, ed. Israel Roll and Oren Tal, The Emery and Claire Yass Publications in Archaeology of the Institute of Archaeology, Tel Aviv University 2001, s. 63-75; Hamilton A. R. Gibb, “Arsûf”, **EI²** (İng.), Vol. I, s. 662.

¹⁷⁹ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 55.

¹⁸⁰ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 126.

evvelce Raymond'a teslim olmaya razı olan Arsûf ahalisi Godefroi'nin bu teklifine sıcak bakmadı.¹⁸¹ Bunun ardından Godefroi 1099 sonbaharında kuleler inşa ettirerek küçük bir birlikle şehre saldırdı. Fakat kulelerden bazılarının surlara yaklaştırıldığı sırada tırmananların ağırlığına dayanamayarak çökmesi üzerine yaklaşık 100 Haçlı askeri ağır yaralandı ve Haçlı ordusunda bir panik başladı.¹⁸² Haçlıların endişeli hâlini gören Arsûf halkı bundan sonraki süreçte Godefroi'ye misilleme olarak temsilcisi Gerard'ı Haçlıların oklarına hedef olması için surlardan sarkıttı. Bu sırada Gerard büyük bir çaresizlik içerisinde Haçlılara durmaları için yalvardıysa da Godefroi, orada asılı duran kendi kardeşi Eustache dahi olsa saldırıyı durdurmayacağını söyleyerek kendi dostunun ağır bir şekilde yaralanmasına sebebiyet verdi.¹⁸³ Saldırıları sürerken Arsûf garnizonunun Grek ateşi kullanması, Haçlı kulelerini imha etmesi ve yüzlerce Haçlı askerinin şehrin önlerinde can vermesi kuşatmanın sonunu getirdi. Godefroi 15 Aralık'ta çekilmeye karar vererek şehri terk etti.¹⁸⁴

Arsûf'a yönelik ikinci kuşatma Kral I. Baudouin döneminde gerçekleşti. 16 Nisan 1101'de Ceneviz ve İtalyan donanmasına ait gemilerin Yafa limanına ulaşmasını fırsat bilen kral derhal gelen bu Ceneviz donanması ile anlaşmak üzere Yafa'ya hareket etti.¹⁸⁵ Burada onları büyük bir coşku ve hürmetle karşıladıktan hemen sonra Paskalya'yı kutlamak için Kudüs'e götürdü. Kutlamaların akabinde Cenevizliler ve Haçlılar arasında bir anlaşma yapıldı. Buna göre Cenevizliler, donanmalarının yardımıyla ele geçirilen tüm kentlerde ticarî imtiyazlara ve kendilerine mahsus alanlara sahip olacak ayrıca ganimetlerin üçte biri kendilerine bırakılacaktı. Anlaşmanın ardından kralın birlikleri karadan, Cenevizliler ise denizden Arsûf'a doğru harekete geçti.¹⁸⁶

¹⁸¹ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 230.

¹⁸² Albertus Aquensis, **a.g.e.**, trc. Edgington, s. 487-491. Karş. Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 238.

¹⁸³ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 56.

¹⁸⁴ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 135; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 55-56.

¹⁸⁵ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 134.

¹⁸⁶ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 135; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 85-86; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 59.

Abluka altına alan şehir, sadece üç gün mukavemet edebildi. Haçlıların surlara dayadıkları merdivenlerle kolayca şehre gireceklerini anlayan Arsûflular serbest bir şekilde Askalân'a gitmek istediklerini bildirdiler. Şehrin bir yandan sağlam kalmasını arzulayan bir yandan da Cenevizliler tarafından yağma edilmesinin önüne geçmek gayesinde olan Kral Baudouin bunu memnuniyetle kabul ederek 29 Nisan 1101'de şehri teslim aldı.¹⁸⁷

Müstahkemliği ve geniş verimli arazileriyle Haçlıların büyük kazanımlar edindiği Arsûf 1163 yılına değin vikontlar tarafından idare edildi, bu tarihten sonra ise John isimli bir soyluya baronluk olarak bırakıldı.¹⁸⁸

E. Kaysâriyye

Filistin sahil şeridinde, Hayfa'nın yaklaşık 35 kilometre güneyinde yer alan şehir, İmparator Augustus döneminde (m.ö. 27-m.s. 14) Büyük Herod tarafından imparatora ithafen inşa edilmiştir. “*Caesarea Maritima*” ya da “*Caesarea Palestinae*” olarak da bilinen şehrin ismi, Süryanice kayıtlarda “*Kaisareia*” şeklinde Arapça'da ise “*Kaysâriyye*” olarak geçmektedir.¹⁸⁹ Roma ve Bizans dönemlerinde çok mühim ve müstahkem bir şehir olan Kaysâriyye, Müslümanlar tarafından yedi yıl boyunca kuşatıldı. İlk olarak Amr b. Âs tarafından kuşatılmaya başlanan şehrin fethi 640'ta Muâviye b. Ebû Sufyân tarafından gerçekleştirildi.¹⁹⁰ Uzun süre İslâm hâkimiyetinde kalan ve bu süreçte Bizans İmparatorluğu tarafından pek çok kez saldırıya uğrayan Kaysâriyye, Haçlılar bölgeye gelmeden önce Fâtımîlere tâbi bulunmaktaydı.

Haçlılar, Kudüs'ün zaptından sonra hâkimiyetlerini genişletmek ve daha çok servete kavuşmak amacıyla Doğu Akdeniz şehirlerine sürekli baskınlar düzenlemeye başlamış, 1099 Sonbaharı ve 1100 ilkbaharı arasında gerçekleşen bu baskınlardan

¹⁸⁷ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 135-136, Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 85 vd.; İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 8; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, trc. Özaydın, X, s. 267; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 59-60.

¹⁸⁸ Denys Pringle, “Arsuf”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. I, s. 97-98.

¹⁸⁹ Whitcomb, “Qaysâriyah As An Early Islamic Settlement”, s. 65-82; Hitti, **History of Syria**, s. 284; “Öztürk-Aksoy, “Kaysâriyye'nin Fethi”, s. 515; Güngörmez, **a.g.t.**, s. 92; Sharon, “Kaysâriyya”, **EI²** (İng.), Vol. IV, s. 841-842.

¹⁹⁰ Kuşatma hakkında bkz. Belâzürî, **a.g.e.**, trc. Fayda, s. 164 vd.; Apak, **Anahatlarıyla İslâm Tarihi II**, s. 154-155; Ahmet Ağrakça, **Hz. Ömer**, Beyan Yayınları, İstanbul 2004, s. 66-67.

Kaysâriyye de nasibini almıştı. Çünkü şehir hem Kudüs Haçlı Krallığı'nın toprak bütünlüğünün sağlanması hem de malî bakımdan kalkınması için önemliydi. Ayrıca müstahkemliği sebebiyle de oldukça dikkat çekmekteydi. Bu süreçte Haçlılar tarafından birçok kez talan edilen şehrin erzakları tükendi ve halkı da civardan ürün temin edemez hâle geldi. Bitmek bilmeyen bu Haçlı saldırıları karşısında zor durumda kalan Kaysâriyye, Askalân ve Akkâ emîrleri 1110 yılının Nisan ayında Godefroi ve maiyetine elçilerle birlikte değerli hediyeler gönderdiler. Huzura gelen elçilerin getirdiği mesaj ise şöyleydi:

*“Askalân Emiri, Kaysâriyye Emiri ve Akkâ Emiri'nden Dük Godefroi'ye selamlar. Çok şanlı ve pek muhteşem dük, sizin lütuf ve yardımlarınızla halkımızın güvenli ve huzurlu bir şekilde işlerine devam edebilmesi için size yalvarıyoruz. Biz size 10 adet güçlü at ve iyileştirilmiş 3 adet katır yollayacağız ve her ay size 5 bin Bizant haraç ödeyeceğiz.”*¹⁹¹

Müslüman emîrlerin bu hareketi adı geçen şehirlere yönelik Haçlı saldırılarını bir süreliğine azaltmış olsa da I. Baudouin'in krallığın başına geçmesi ortamdaki gerilimi tekrar yükseltmişti. Çünkü kral idarenin başına geldiğinden beri civardaki kentlere sürekli baskınlar düzenlemekte ve saldırgan tutumunu günden güne şiddetlendirmekteydi. Nitekim Nisan 1101'de Cenevizlilerin desteği ile Arsûf'u zapt eden Baudouin hemen ardından Kaysâriyye hâkimine haber göndererek şehrin kendisine teslim edilmesini istedi ve aksi takdirde saldırıya geçeceğini bildirdi. Kaysâriyye emîrinin bunu reddetmesi üzerine Baudouin derhal harekete geçerek Kaysâriyye'yi muhasara etti.¹⁹²

Şehir her yönden kuşatılmasına rağmen, müstahkemliği sebebiyle hemen ele geçirilemedi. Bunun üzerine Haçlılar tarafından büyük ahşap kuleler inşa edilerek kente büyük bir taarruz başlatıldı. Şehir halkı bu Haçlı taarruzlarına büyük bir dirençle karşı koymaya çalıştıysa da yaklaşık 15 gün devam eden saldırılar neticesinde bütün güçleri tükenmiş ve savunmada bir zayıflama olduğu görülmüştü.

¹⁹¹ Sevtap Gölgesiz Karaca, “Kudüs Haçlı Krallığı”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2012, s. 64.

¹⁹² Willermus Tyrensis, a.g.e., trc. Ayan, II, s. 55-56; Runciman, a.g.e., trc. Işıltan, I, s. 238-239.

Durumu fark eden Haçlı kuvvetleri surlara dayadıkları merdivenlerle hızlıca Kaysâriyye'ye girerek şehri işgal etti (17 Mayıs 1101).¹⁹³

İşgalden sonra silâhlı bir şekilde şehrin her yanına dağılan Haçlılar Kaysâriyye'de büyük bir kıyım gerçekleştirdiler. Öncelikle hanelerden içeri zorla girerek buldukları eşya, para, ne varsa el koyan Haçlı askerleri bir yandan da hane sakinlerinin sakladıkları altınları çıkarmak için boğazlarını yumrukladılar ve organlarını kesip parçaladılar. Ailelerin erkek fertleri eş ve çocuklarının gözleri önünde zalimce katledilirken emân dileyenlere hiç bir şekilde müsamaha gösterilmedi. Hanelerde sağ erkek kalmayınca kadınlara yönelen Haçlı askerleri kadınların altın ve paraları içlerine sakladıklarını düşündüklerinden onları daha sapkınca bir muameleye tâbi tutular. Nitekim Fulcherius, kadınlara yapılan eziyetle ilgili: *"bu sikkelerde bir şekilde çıkarılıyordu ki bunları anlatmak benim için gerçekten çok utanç verici olabilir"* demekle yetinmiştir.¹⁹⁴

Zulmün şiddetini en üst seviyeye çıkararak altın bulma hırsıyla Müslümanların cesetlerine dahi işkence yapmaya başlayan Haçlılar, sonrasında bu cesetleri bir araya toplayarak yığınlar hâlinde yaktılar. Öyle ki Fulcherius: *"Bu cesetlerin kötü kokusu bizi oldukça rahatsız etmişti"* demekle ve yapılan işkencenin gerekçesi olarak şunları kaydetmektedir:

*"Bu insanların yakılmalarının sebebi haçlıların onlara ait her şeyi ele geçirme istekleriydi, ölmeden önce bizden saklamak için yuttukları yada dış etlerinin arasına gizledikleri Bizans sikkelerini bile."*¹⁹⁵

Her ne kadar Haçlı tarih yazarları Fulcherius ve Willermus yapılan bu işkenceleri açlık ve para hırsı ile mâzur göstermek istemiş olsalar da hiçbir şey bu insanlık dışı hareketlerin bir gerekçesi olamazdı. Zaten sergiledikleri vahşetten de anlaşıldığı kadarıyla bunlar Hristiyanları Müslümanların zulmünden kurtarmak için değil, bilakis zulmün ne olduğunu ve nasıl yapıldığını göstermek maksadıyla gelmişlerdi.

¹⁹³ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 136; İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 8. Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 87.

¹⁹⁴ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 137.

¹⁹⁵ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, aynı yer.

Hanelerde bunlar yaşanırken, diğer bir kıyım da şehrin Ulu Camii'nde gerçekleşti. Çünkü şehir halkının büyük bir kısmı Allah'a dua etmek ve Haçlı saldırılarından uzak kalmak için buraya sığınmıştı. Ancak âkıbet burada da değişmedi. Yaptıkları sayısız işkenceye rağmen kana doymayan Haçlılar Kudüs'te olduğu gibi burada da tamamen insanî vasıflardan uzak bir şekilde hareket ederek şehirdeki Müslümanların çoğunu şehit ettiler. Bu camide yaşanan kıyımı Willermus şu sözlerle ifade etmektedir:

“...haçlılar burayı tahrip edip öyle bir kan gölü meydana getirdiler ki, ayakları, çokluğu korkunç bir manzara arz eden ölülerin kanında yüzüyordu... Neredeyse ahaliden her yetişkin her yerde öldürüldü ve neredeyse hiçbir genç kız ve oğlan çocuğu kurtarılamadı.”¹⁹⁶

Fulcherius'un kaydına göre şehirdeki erkeklerin çok azı hayatta kalabilmişti. Kadınlardan ise bilhassa el değirmenlerinde çalışanlar başta olmak üzere maharetli olanlar seçip bir kenara ayrılmıştı. Esir olarak alınan kadın ve erkekler güzel çirkin ayırt etmeden satılarak en ağır şartlar altında yaşamaya mahkûm edildi, kaçmaya çalışanlara da hiçbir şekilde geçit verilmedi.¹⁹⁷

Savunmasız şehir halkı, Haçlılar tarafından katledildikten sonra bütün ganimetler bir araya toplanarak pay edildi. Fulcherius'un ifadesine göre buradan edinilen ganimet o kadar çoktu ki Cenevizlilerin komutanlarına, gemilerin kaptanlarına ve mevcudu yaklaşık 8000 olan askerlere maaşları ödendikten sonra bile Haçlıların elinde hâlâ yüklü miktarda ganimet bulunmaktaydı.¹⁹⁸

Willermus Tyrensis Kaysâriyye için: *“burası o güne kadar yolculuklarında kötü elbiseler giyen ve iyi görünümlü olmayan haçlıların ilk defa servet toplayıp kendilerini donattıkları yer idi”* demektedir.¹⁹⁹

Ganimet dağıtımının ardından 18-23 Mayıs tarihleri arasında piskoposluk seçimi gerçekleştirilerek Haçlı ileri gelenlerinden Baudouin adlı birinin şehre

¹⁹⁶ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 88.

¹⁹⁷ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 137.

¹⁹⁸ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 137 ve not 318.

¹⁹⁹ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, aynı yer.

başpiskopos olarak atanmasına karar verildi. Kudüs Krallığı'nın ilk baronluklarından biri hâline getirilen Kaysâriyye'nin idaresi de Haçlı ileri gelenlerinden ve aynı zamanda Théroutanne Piskoposluğu'nun şövalyelerinden biri olan Eustache Garnier'e bırakıldı.²⁰⁰

Eustache, kısa süre içerisinde krallığın önemli simalarından biri hâline geldi. 1123 yılında Kudüs Kralı II. Baudouin, Belek Gazi tarafından esir alınınca Haçlılar lider olarak, Kaysâriyye hâkimi Eustache Garnier'i seçti. Kendisi Baudouin'in yokluğunda Kaysâriyye ovasında, Kakun adı verilen bir kaleyi toplantı merkezi hâline getirerek krallığın önemli meselelerini burada çözüme kavuşturdu. Bu cihetle 1123 yılının Mayıs'ında Yafa'ya saldıran Fâtımîlere karşı başarılı bir harekât düzenledi ve aynı yıl hayatını kaybetti.²⁰¹

Willermus'un "ileri görüşlü", "zeki" ve "temkinli" bir adam olarak nitelendirdiği Eustace Garnier'in ölümünün ardından Kaysâriyye'nin idaresini ikiz oğullarından biri olan Walter²⁰² üstlendi. Ancak onun dönemi ve sonrası hakkında kaynaklarda yeterli mâlûmat bulunmamaktadır. Walter'den sonra ise muhtemelen daha evvel Eustace Garnier'in dul zevcesi ile evlilik yapmış olan Yafa kontu Hugue du Puiset II²⁰³ şehri idare etmiş olmalıdır.²⁰⁴

F. Akkâ

Filistin'in Kuzeyinde Akdeniz kıyısında yer alan Akkâ milâttan önce III. binyıl içerisinde kurulmuş kadim bir liman şehridir. Eski Ahid'de "Akko" adıyla zikredilen şehri Mısırlılar "kr," Yunanlılar "Ptolemais" olarak adlandırmışlardır.²⁰⁵ Doğu Akdeniz'in en kullanışlı limanına sahip olan ve daha önce de belirttiğimiz gibi

²⁰⁰ Alan V. Murray, "A Note on the Origin of Eustace Grenier," **Bulletin of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East**, 1986, s. 28-30; aynı yazar **A Dynastic History**, s. 193-194 ve "Eustace I Granarius" **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. II, s. 415-416.

²⁰¹ Murray, "Eustace I Granarius" s. 415-416.

²⁰² Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 310.

²⁰³ Hugue du Puiset hakkında geniş bilgi için bkz. Alan V. Murray, "Hugh of Jaffa", **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. II, s. 609-610; John Life La Monte, "The Lords of Le Puiset on the Crusades," **Speculum: A Journal of Medieval Studies**, Vol. 17, No. 1, 1942, Chicago University Press 1990, s. 100-118; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 136-137.

²⁰⁴ Denys Pringle, "Caesarea (Maritima)", **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. I, s. 197-198.

²⁰⁵ Emecen, "Akkâ", **DİA**, C. II, s. 265-267.

ilk İslâm donanmasının oluşumunda ve deniz seferlerinin başarıya ulaşmasında etkisi bulunan Akkâ, hem korunaklı limanı ile Haçlıların Akdeniz'e güvenle açılabilmesi hem de ticarî bağlantıları sayesinde ekonomik bakımdan güçlenebilmesi için son derece önemli bir şehir olduğundan Kudüs'ten sonra baş hedefleri hâline gelmiştir.

Haçlıların Akkâ ile ilk temasları 24 Mayıs 1099 yılında gerçekleşti. Kudüs'ü zapt etmek için kıyı boyunca ilerleyen Haçlı kuvvetleri, Raimundus'un ifadesine göre şehrin valisi tarafından dostça karşılanmış, hatta vali Akkâ'ya yönelik olası bir Haçlı saldırısından çekindiği için Raymond St. Gilles ile bir dostluk anlaşması yapmıştı. Bu anlaşmanın şartlarını Raimundus şu sözlerle ifade etmektedir:

*“... şayet Kudüs'ü zapt edersek yahut Babil Kralı bize savaş açmadan Yahudiye bölgesinde yirmi gün boyunca kalırsak yahut mezkûr kralı mağlûp edersek, Akka reisi Haçlılara teslim olup şehri teslim edecektir.”*²⁰⁶

Willermus da Akkâ'da yapılan bu anlaşma hakkında benzer bilgiler vermekte ve ayrıca Haçlıların burada bir süre kamp kurarak ucuz fiyata yiyecek satın alabildiklerini ifade etmektedir.²⁰⁷ Ancak böyle bir anlaşma yapıldıysa dahi buna riayet edilmediği görülmektedir. Zira Kudüs'ün zaptından sonra şehrin Haçlılara herhangi bir şekilde teslimi söz konusu olmadığı gibi Fâtımî kuvvetleri bu mevkiden Haçlılara karşı saldırılarını sürdürmeye devam etti. Haçlılar ise buna mukabil şehre yağma akınlarında bulundu. Bunun sonucunda zor durumda kalan Akkâ valisi, Kral Godefroi'ye itaatini bildirip hediyeler göndermek ve vergi ödemek suretiyle iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Valinin bu teşebbüsleri bir süreliğine şehre yönelik baskıları azaltmış olsa da nihayete erdiremedi. Nitekim kral, 1100 yılında bir Venedik donanmasının Yafa'ya yanaştığını haber alır almaz Venedikliler ile Akkâ'ya sefer düzenlemek için anlaşma sağladı. Fakat kralın bir süre sonra rahatsızlanarak ölmesi sebebiyle şehrin muhasarası daha ileri bir tarihe ertelendi.²⁰⁸

İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiye göre ilerleyen tarihlerde şehre Raymond St. Gilles'in bir saldırısı gerçekleşti. 1102 yılının ilkbaharında 16 gemiyle şehre gelen

²⁰⁶ Raimundus Aguilers, **a.g.e.**, trc. Genç, s. 184.

²⁰⁷ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, I, s. 315.

²⁰⁸ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 239.

Raymond burçlar ve mancınıklar kurdurarak Akkâ'yı kuşatmış ancak kenti ele geçireceği sırada Akkâ'ya Müslümanlar tarafından yardımcı kuvvetler gönderilmişti. Böylelikle üstünlüğü ele geçiren Akkâlilar kontun kuşatma âletlerini ve gemilerini imha ederek şehirden çekilmeye zorlamışlardı.²⁰⁹

Raymond'un başarısız Akkâ kuşatmasından sonraki süreçte Akkâ valisi, Kral I. Baudouin ile dostane ilişkiler kurmaya gayret göstererek şehre muhtemel saldırıların önünü kesmek istedi. Ancak Akkâ bu dönemde korsanların önemli saldırı üslerinden biri olarak Hristiyan tüccarların ve hacıların gemilerine sürekli olarak saldırılar düzenlemekte ve bölgedeki Haçlı varlığını ciddi bir şekilde tehdit etmekteydi. 1103 ilkbaharında bu saldırıları gerekçe gösteren Baudouin, İngiliz gemilerinden de aldığı destekle şehri muhasara etti. Ancak kısa süre içerisinde şehre Fâtımîlerin Sayda, Sûr ve Trablusşam'dan deniz yoluyla yardım ulaştırması kralı hayli zor durumda bıraktı. Nitekim yeterli deniz gücünden yoksun oluşu, Akkâ'nın güçlü surları ve şehir halkının cesurca mukavemeti sebebiyle herhangi bir netice elde edemeyen Baudouin, yalnızca civardaki meyve bahçelerini tahrip etmekle yetinerek Yafa'ya geri döndü.²¹⁰

1103 yılında gerçekleşen bu başarısız kuşatmaya rağmen Akkâ'yı ele geçirmekte son derece kararlı olan Baudouin'in 1104 yılında karşısına yeni bir fırsat çıktı. Zira Mayıs ayında Raymond de St. Gilles'e Cübeyl'in işgalinde destek sağlamış olan Ceneviz donanmasından 70 galeri Hayfa'ya ulaşmıştı.²¹¹ Bunlardan Akkâ kuşatması için yardım almak isteyen Kral Baudouin derhal Hayfa'ya elçilerini göndererek durumu arz etti. Cenevizliler ise kralın yardım isteği karşısında bir takım şartlar ileri sürdüler. Willermus'un nakline göre onlar: "...gelen gemilerden limanda alınan gümrük vergilerinin ve gelirlerin daima üçte bir kısmının ayrıca kentte bir kilisenin ve kentin dörtte birinde hükmetme yetkisinin verilmesi şartıyla"²¹² Akkâ'nın zaptına destek olacaklarını bildirdiler. Kral I. Baudouin'in bu şartları mâkul

²⁰⁹ İbnü'l- Esîr, **a.g.e.**, trc. Özaydın, X, s. 282; Küçüksipahioğlu, **a.g.e.**, s. 60.

²¹⁰ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 157; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 105-106; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 72.

²¹¹ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 158; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 108 -109; İbnü'l- Esîr, **a.g.e.**, trc. Özaydın, X, s. 302.

²¹² Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 108.

bulmasıyla anlaşma şartları yazılı hâle getirildi. Hemen ardından Akkâ üzerine harekete geçildi.²¹³

6 Mayıs 1104'te Akkâ'yı karadan ve denizden kuşatmaya başlayan Haçlılar, halkın şehre bütün giriş ve çıkış yollarını kestiler. Daha sonra tecrübeli ustalara inşa ettirmiş oldukları mancınıkları kurarak şehrin sur ve kulelerine büyük boyutta taşlar fırlattılar. Müslümanlar ise Vali Benâ Zehrüddevle el-Cüyûşî ile birlikte Haçlılara karşı çetin bir savaş veriyorlardı. Ancak hem karadan hem de denizden 20 gün boyunca devam eden şiddetli saldırılar ve yaşanan kayıplar şehrin direncini kırmaya başladı ve nitekim bir takım şartlarla şehri teslim kararı alındı. Buna göre gitmek isteyen şehir halkı, aile fertleri ve mallarını da beraberlerine alarak diledikleri yere özgürce gidebilecek, kalmayı tercih edenler ise Kudüs Krallığı'na yıllık vergi ödeyecekti. Şartların Baudouin tarafından kabulü ile Akkâ 26 Mayıs 1104 tarihinde Haçlılara teslim edildi.²¹⁴

Şehir emân yoluyla ele geçirilmiş olmasına rağmen Cenevizliler ve yanlarında bulunan diğer İtalyan denizciler anlaşmaya riayet etmeyerek kent halkını zalimce katlettiler ve bütün mallarını yağmaladılar. Yaşananlardan daha sonra haberdar olan Baudouin ise Cenevizlilerin bu yaptıklarına son derece öfkelenildi. Hatta kral neredeyse onlara savaş ilân edecekti ki Patrik Evremar²¹⁵ devreye girerek olası bir tartışmayı önledi.²¹⁶

Akkâ'nın Haçlıların eline geçmesi Müslümanlar için önemli bir kayıp olurken Haçlılar için ise her bakımdan büyük bir kazanç demektir. Öyle ki Fulcherius Akkâ ile ilgili: "...bu şehir emniyetli surları arasında büyük gemilerin güvenle kalabileceği

²¹³ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 108- Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 72.

²¹⁴ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 158-159; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özeydin, X, s. 302; İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 15; Azîmî, **a.g.e.**, trc. Sevim, 4; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 72-73.

²¹⁵ Evremar, 1102–1106/1108 tarihleri arası Kudüs Patriği, 1108–1128/1129 yılları arasında Kaysâriye başpiskoposluğu yapmıştır. Detay için bkz. Klaus-Peter Kirstein, "Evremar of Chocques" **The Crusades An Encyclopedia**, Vol. I, s. 417. Murray, **A Dynastic History**, s. 195.

²¹⁶ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 72-73.

*kadar geniş bir limanı barındırdığından bizim için çok önemliydi*²¹⁷ diyerek şehrin bölgedeki Haçlı varlığının idamesi için ne denli önem taşıdığını ifade etmiştir.

Netice itibariyle son derece emniyetli ve stratejik bir mevkiye kavuşan Haçlılar, bundan sonra Yafa yerine Akkâ'yı ana limanları hâline getirerek Müslümanlara karşı sürdürdükleri mücadeleye kaldıkları yerden daha güçlü bir şekilde devam ettiler.

G. Trablusşam

Doğu Akdeniz'in önemli liman şehirlerinden biri olan Trablusşam, Lübnan'ın kuzey kıyısında Kādîşâ (Ebûali) adlı akarsu vadisinin denize döküldüğü yerde bulunan tepelik bir alan üzerinde, Fenikeliler tarafından kurulmuştur. Grekler döneminde üç mahalleden müteşekkil bir yerleşim yeri olması sebebiyle üç şehir mânasına gelen "*Tripolis*" olarak adlandırılan kent "*Atrabulus*", "*Tarabulus*" ve "*Trablusşam*" isimleriyle de bilinmektedir.²¹⁸

Bir süre Perslerin egemenliğinde kalan Trablusşam, milâttan sonra 64 yılında Romalıların hâkimiyetine girmiş, 646 yılında ise Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.²¹⁹ Emeviler, Abbasiler, Tolunoğulları, İhşîdiler ve Fâtımîler döneminde sık sık Bizans İmparatorluğu'nun saldırılarına uğrayan kent Haçlılar bölgeye gelmeden önce Ammâroğulları²²⁰ ailesinin hâkimiyetinde bulunmaktaydı. 1070 yılından itibaren Trablusşam'ı nüfuzu altında bulduran Ammâroğulları uzun bir süre Fâtımîler ve Selçuklulara karşı denge politikası izleyerek bölgedeki varlığını muhafaza etmeye çalıştı. İncelediğimiz dönemde bu hanedânı idare eden Fahrülmülk Ebû Ali Ammâr küçük bir ordusu bulunduğu hâlde Lazkiye'den Beyrut'a kadar olan kıyı şeridini kontrol etmekteydi.²²¹

Müstahkem ve geniş bir limana sahip olan Trablusşam, Antakya ve Urfa'daki Haçlı devletleri arasında köprü vazifesi üstlenen stratejik bir noktada bulunması ve

²¹⁷ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 158-159.

²¹⁸ Tomar, "Trablusşam", **DİA**, C. XLI, s. 292-293.

²¹⁹ Belâzürî, **a.g.e.**, trc. Fayda, s. 149, Tomar, **a.g.md.**, s. 293.

²²⁰ Ammâroğulları hakkında bkz. Abdülkerim Özaydın, "Ammâroğulları", **DİA**, C. III, s. 76-77.

²²¹ Abdülkerim Özaydın, **a.g.md.**, s. 76-77.

bölgenin en zengin şehirlerinden biri olmasından dolayı oldukça önemli bir kentti. Haçlıların Trablusşam ile ilk temasları ise 1099 yılında gerçekleşti. Kudüs'e ulaşmak için Raymond St. Gilles önderliğinde Suriye'nin kuzeyinden hareketle 22 Ocak 1099'da Masyaf²²² şehrine, oradan da Hısnü'l-Ekrâd Kalesi'ne gelen Haçlılar burada üç hafta boyunca kamp kurdular. Onların gelişinden endişe duyan Trablusşam Emîri İbn Ammâr, yük hayvanları, paralar ve kıymetli hediyelerle elçilerini Haçlı ordugâhına gönderdi. Bölgeye vardıklarında Kont Raymond ile görüşen elçiler niyetlerinin bir dostluk anlaşması yapmak olduğunu ve ilerleyişlerine bir mâni çıkarmayacaklarını belirterek konttan Trablusşam'a sancağını, mührünü ve temsilcilerini göndermelerini istediler.²²³

Raimundus'un ifadesine göre emîrin daveti üzerine Trablusşam'a giden Haçlı şövalyeleri yolculukları esnasında şehrin ihtişamı ve zenginliğinden çok etkilenmiş ve bu sebeple Raymond'a Trablusşam'a bağlı olan Arka'yı kuşatmasını söylemişlerdi. Şayet bu şehir kuşatılacak olursa İbn Ammâr'ın dört beş gün içerisinde kontun kalbinin mutmain olacağı kadar altın vereceğini de belirtmişlerdi. Duyduklarının tesiri altında kalan Raymond hemen Arka üzerine ilerleyerek şehri muhasaraya başladı (14 Şubat 1099).²²⁴

Nisan ayı geldiğinde bir yandan Arka muhasarasına devam eden Haçlılar diğer yandan da Trablusşam'ın dış mahallerine saldırılarda bulunarak yüklü miktarda ganimet ele geçirdiler, ancak Arka'yı zapt etmeyi başaramadılar. Nitekim üç ay boyunca devam eden bu kuşatmadan herhangi bir sonuç çıkmayacağını anlayınca çekilmeye karar vererek Trablusşam önlerinde karargâh kurdular (Mayıs 1099).²²⁵ Onların geldiğini haber alan Trablusşam emîri ise ilişkilerini iyi tutmak ve ülkesini

²²² Suriye'nin kuzeyinde bulunan şehrin ismi "Masyad" olarak da anılmaktadır. Bkz. Honnigman "Masyad", *İA*, C. VII, s. 359-361.

²²³ Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, trc. Genç, s. 151; **Anonim Haçlı Tarihi**, trc. Ayan, s. 145; Tudebous, *a.g.e.*, trc. Genç, s. 164; Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 50.

²²⁴ Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, trc. Genç, s. 151; **Anonim Haçlı Tarihi**, trc. Ayan, s. 145; Tudebous, *a.g.e.*, trc. Genç, s. 164; Küçüksipahioğlu, *a.g.e.*, s. 50.

²²⁵ Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, trc. Genç, s. 180.

korumak adına elindeki yüzlerce Hristiyan askerini serbest bırakmakla birlikte 1500 Bizans altını, 15 adet at ve büyük miktarda erzak gönderdi.²²⁶

İlerleyen zamanlarda Raymond'un bölgedeki faaliyetleri ve Tartus'ta hâkimiyet kurması Trablusşam Emîri Fahrülmülk İbn Ammâr'ı tedirgin etti. Bu sebeple emîr, Dımaşk hâkimi Dukak'ı, ayrıca Hıms emîri Cenâhüddeve'yi durumdan haberdar ederek Raymond'un üzerine yürümenin tam sırası olduğunu bildirdi. Haber üzerine Trablusşam'dan gelen yardımcı birliklerin de katılımıyla şehrin önünde toplanan bütün ordu Raymond'a karşı hücumla geçti. Taraflar arası yaşanan şiddetli bir mücadele sonrasında üstünlüğü ele geçiren Raymond, Hıms askerleri ve Dımaşklıları mağlûp ettikten sonra Trablusşam birliklerini de bozguna uğratarak şehri muhasara altına aldı. Burada civardan kendisine katılan Hristiyanların desteği ile bir süre daha kuşatmaya devam eden kont nihayetinde para ve at karşılığı anlaşma sağlayarak kuşatmayı kaldırdı (1101-1102).²²⁷

Bu hadiseden yaklaşık iki yıl sonra Raymond'un şehre başka bir saldırısı gerçekleşti. İslâm tarih yazarlarının verdiği bilgiye göre 1104 yılının Mart-Nisan aylarında Lazkiye'ye gelmiş olan 40 Cenova gemisinden para karşılığı yardım isteyen Raymond, bunlardan aldığı destekle şehri kara ve deniz cihetinden muhasara etmiş, fakat birkaç gün süren kısa bir çarpışmanın ardından muhasarayı kaldırarak Cübeyl'e yönelmişti.²²⁸

Trablusşam'a gelişinden itibaren burada hâkimiyet kurma arzusundan hiçbir zaman vazgeçmeyen Raymond, 1103 yılı sonlarında hem sınırlarını genişletmek hem de Müslümanları bölgeden çıkarmak için şehre beş kilometre uzaklıkta bulunan bir tepe üzerine kale inşa etmeye karar verdi. Bizans İmparatoru'nun emriyle Kıbrıs'tan getirilen malzemeler ve ustalarla yapımına başlanan bu kalenin inşası 1104 yılının

²²⁶ **Anonim Haçlı Tarihi**, trc. Ayan, s. 149; s. 313; Raimundus Aguilers, **a.g.e.**, trc. Genç, s. 171 vd.; Tudebous, **a.g.e.**, trc. Genç, s. 168-169; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, I.; Küçüksipahioğlu, **a.g.e.**, s. 51-52.

²²⁷ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 11; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özaydın, X, s. 281; Ebû'l-Farac, **Abûl-Farac Tarihi**, trc. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. II, Ankara 1999, s. 343; Küçüksipahioğlu, **a.g.e.**, s. 58-59.

²²⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özaydın, X, s. 302; İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 14; Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vakayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, trc. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 216; Runciman, **a.g.e.**, trc. İşıltan, II, s. 49; Küçüksipahioğlu, **a.g.e.**, s. 60.

ilkbaharında tamamlandı. ²²⁹ Willermus'un kaydına göre burası hacılar tarafından kurulduğu için kaleye "*Mont Pelerin*" (Hacılar Dağı) ismi verilmişti. Ayrıca kale için "*mevkii ve inşa sanatı nedeniyle bu güne kadarki en müstahkem yerdir*" diyen Willermus, Raymond'un buradan Trablusşam halkına sürekli zarar verdiğini ve onları haraca bağlayarak şehri kayıtsız şartsız elinde tuttuğunu ifade etmiştir. ²³⁰

Hacılar Tepesi'nin inşasıyla birlikte şehri daha sıkı bir şekilde muhasara etmeye başlayan Raymond, uğrunda çok fazla mücadele ettiği Trablusşam'ı ele geçirmeyi başaramadı ve 28 Şubat 1105 tarihinde de hayatını kaybetti. ²³¹

Raymond'un ardından yerine geçen yeğeni Guillaume-Jordain ²³² Trablusşam kuşatmasına istikrarlı bir şekilde devam etti. Üstelik Guillaume, Bizanslıların da desteğini alarak daha da güçlendi. Guillaume'i kendi safına çekmek isteyen İmparator Aleksios, Kıbrıs duks'una haber gönderip muhasara için ne gerekiyorsa temin edilip yardımcı olunması emretmiş, bu durum Trablusşam'a yönelik tehditlerin daha da büyümesine sebebiyet vermişti. Gelişmeleri takip eden İbn Ammâr ise, bir yandan Haçlılarla uğraşırken diğer yandan da onlara Lazkiye'den deniz yoluyla gelen yardımın önünü kesmek için Bizanslılarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu arada Trablusşam halkının durumu da ciddi mânada kötüye gitmekteydi. İbnü'l-Esîr'in kaydına göre erzakların azalması nedeniyle şehirdeki fakirler dışarı sürülürken, zenginler ise zinet eşyalarını ve mallarını satarak gün geçtikçe yoksullaşmış; öyle ki artık yüz dirhem gümüş parçası bir dinara satılır olmuştu. Trablusşam emîri de bu kötü gidişatı, asker ve güçsüzlere nafaka dağıtmak, zenginleri ise vergiye tâbi tutmak suretiyle engellemeye çalıştı. Ancak bu durum işlerin karışmasına sebep oldu, çünkü vergi ödemek istemeyen Trablusşamlı iki zengin, Haçlılara sığınarak şehrin tedarik hatlarını bildirdiler. Bunu öğrenen Haçlılar Arka ve Cibal yollarını tutmak suretiyle şehre bu yollardan erzak girişine mâni

²²⁹ Anna Komnena, **a.g.e.**, trc. Umar, s. 345; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 49. Karş. Robin Fedden-John Thomson, **Crusader Castles**, London 1957, s. 24; Jaroslav Folda, **Crusader Art in the Holy Land, From the Third Crusade to the fall of Acre**, New York: Cambridge University Press 2005, s. 385.

²³⁰ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 107.

²³¹ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, trc. Andreasyan, s. 228; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 50; Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 60-61.

²³² Cerdagne Kontu Guillaume-Jordain ile ilgili tafsilâtlı bilgi için bkz. Küçüksipahioğlu, **a.g.e.**, s. 63-64.

oldular. Daha sonra İbn Ammâr, konta para teklif ederek bu hainlerin teslimini istediysen de Guillaume emîri geri çevirdi. Bunun üzerine emîr adamlarını görevlendirerek bu hainlerin gizlice öldürülmesini emretti.²³³ Aslında Trablusşam'da durumun bu hâle gelmesindeki en büyük rol İbn Ammâr'a aitti. İyi bir diplomasi yeteneğine sahip olmayan emîr, daha Haçlıların gelişinin ilk safhasında Raymond ile anlaşma yoluna giderek onları şehrin başına bizzat kendisi musallat etmişti. Zira aynı tutumu 1100 senesinde Beyrut'a gelen Baudouin için de göstermiş, sırf kendi konumunu korumak adına kralla birlik olup Dukak'ın plânlarını ifşa etme hususunda da bir sakınca görmemişti. Türkler ise emîre bazı istisnaî durumlar hariç, hiçbir zaman yardımlarını esirgememişlerdi.²³⁴

İbn Ammâr şehrin durumunun her geçen gün kötüye gitmesi üzerine Abbâsî Halifesi el-Müstazhir-Billâh ve Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'dan destek temin edebilmek maksadıyla bizzat Bağdat'a gitme kararı aldı. Bu sebeple Trablusşam'a vekil olarak amcasının oğlu Zü'l-Menâkıb'ı bırakıp her bir bölgeyi onun sorumluluğuna tevdi etti; şehrin kara ve denizden savunulması için de askerler görevlendirerek bunların altı aylık maaşlarını ödedi. Bilahare 500 askeri ve Sultan'a takdim etmek için yanına aldığı değerli hediyelerle Trablusşam'dan ayrıldı. Dımaşk'a vardığında Tuğtekin ve askerleri tarafından ihtişamlı bir şekilde karşılanan ve izzet ü ikramda bulunulan emîr şehirde konaklamaktayken vekili Zü'l-Menâkıb Trablusşam'da Fâtımîlerin hâkimiyetini ilân etti. İbn Ammâr durumu öğrenince derhal adamlarına emir vererek tutuklanmasını istedi. Daha sonra Dımaşk'tan ayrılarak Bağdat'a vardı. Burada da son derece hürmet ve sevgi ile ağırlanan İbn Ammâr, Sultan ve Abbâsî halifesi ile ayrı ayrı görüşüp şehrin durumunu arz etti. Sultan, İbn Ammâr'ın taleplerini olumlu bir şekilde karşılayarak o esnada Musul'da

²³³Anna Komnena, **a.g.e.**, trc. Umar, s. 347-348; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özeydın, X, s. 331-332; Küçükspahioğlu, **a.g.e.**, s. 64-65.

²³⁴1104 yılında İbn Ammâr'ın destek talebi üzerine harekete geçen Artukoğlu Sökmen'in Trablusşam'a ilerlediği sırada âniden hayatını kaybetmesi ve yine 1105 yılında emîrin davetine olumlu bir karşılık veren Halep Meliki Rıdvan'ın şehre destek amacıyla yola çıkacağı esnada Antakya yöneticisi Tankred'in Artah'ı kuşatması sebebiyle geri dönmek zorunda kalması beklenen yardımların Trablusşam'a ulaşmasına engel olmuştu. Bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özeydın, X, s. 315 vd. İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 18-20; Urfalı Mateos, **a.g.e.**, trc. Andreasyan, s. 225; Küçükspahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 65- 66; Karş. Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 52.

görevli olan askerlerinin geri dönüşte Trablusşam'da görevlendirilmesini emretti. Ancak emîrlar arası çekişmelerden dolayı bu vaad yerine getirilemedi.²³⁵

İbn Ammâr Bağdat'tan ayrılıp Dımaşk'a doğru yöneldiği sırada Trablusşam da beklenmedik bir olay yaşanmaktaydı. Vekil Zü'l-Menâkıb, Fâtımî veziri el-Efdal b. Bedr el-Cemâlî ile anlaşarak şehre vali ve erzak göndermesini istemiş bunun üzerine vezir yüklü miktarda erzakla birlikte Şereffüddeve Ebu't-Tayyib'i Trablusşam'a göndermişti. Ancak şehre ulaşan Şereffüddeve, İbn Ammâr'ın aile efradını tutukladığı gibi mallarını da ele geçirdi. Haberi Dımaşk'ta konakladığı esnada alan İbn Ammâr ise Dımaşklı askerlerle beraber Cebele'ye gitti (Ağustos 1108).²³⁶

Müslümanlar cephesinde bunlar yaşanırken Raymond St. Gilles'in gayri meşru evliliğinden olan oğlu Bertrand, 1108 yılının sonbaharında babasından kalan mirasa sahip olmak için 4000 kişilik kuvveti, 40 gemiden oluşan donanması ve yolda kendisine katılan Cenova gemileriyle 1109 Mart'ında bölgeye geldi ve Guillaume-Jordain'den haklarını istedi. Aynı yıl Arka'yı işgal edip²³⁷ şehrin sınırlarını daha da genişleten ve aynı zamanda Hacılar Tepesi'nde Trablusşam muhasarasını sürdüren kont ise bu topraklar için çok çaba sarf ettiğini belirterek Bertrand'ın bu talebini reddetti. İkili arasında yaşanan münakaşanın bir müddet sonra kavgaya dönüşmesi üzerine Kudüs Kralı I. Baudouin ve Tankred duruma müdahale etti. Zira, Bertrand'ın yanında bulunan kuvvetlerden çekinen Guillaume, Tankred'e başvururken Bertrand ise Kral Baudouin'den yardım istemişti. Yaklaşık üç hafta sonra birlikleriyle Trablusşam'a gelen Baudouin, elçilerini Tankred ve Guillaume-Jordain'e göndererek bu durumu çözüme kavuşturmak için görüşmek istediğini belirtti. Nitekim tüm liderler Hacılar Tepesi'nde bir araya gelerek bahsedilen konular üzerinde mutabakata

²³⁵ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 30-31; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özeydın, X, s. 361-362; Abdülkerim Özeydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 95; Küçüksipahioğlu, **a.g.e.**, s. 66-67; Özeydın, "Ammâroğulları", **DİA**, C. III, s. 77.

²³⁶ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 31-32; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, trc. Özeydın, X, s. 363-364; Küçüksipahioğlu, **a.g.e.**, s. 68-69; Özeydın, **Sultan Muhammed Tapar**, s. 96-97.

²³⁷ Arka'nın zaptı hakkında bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özeydın, X, s. 374-375; İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 33; Küçüksipahioğlu, **a.g.e.**, s. 69-70; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 55.

vardılar. Buna göre, Arka ve Tortosa Guillaume-Jordain'e; Cübeyl, Hacılar Tepesi'nin çevresi ve ele geçirildiği takdirde Trablusşam Bertrand'a bırakılacak; şayet bu iki konttan biri vâris bırakmadan ölürse diğeri bahsedilen bütün toprakların hâkimi olacaktı. Ancak Guillaume-Jordain'in bir süre sonra âni ölümü muvazeneyi yeniden değiştirdi ve Bertrand, babasından kalan mirasın yegâne hâkimi oldu.²³⁸

Bertrand döneminde Trablusşam'ı işgal için harekete geçen Haçlılar, Willermus'un ifadesiyle "*sanki yedi yıldır sürdürdükleri kuşatmaya yeni başlamış gibi*" şehri muhasara altına aldılar.²³⁹ Bir yandan yaptıkları kuleleri surlara yaklaştırırken diğeryandan var güçleriyle şehir halkını sıkıştırmaya başladılar. Trablusşamlıların ise erzakları gün geçtikçe tükenmiş ve senelerdir süren muhasaralar sonucu hayli yıpranmış olan ahalinin artık mukavemet edecek gücü kalmamıştı. Üstelik Trablusşam valisi Şerefüddeve'nin Mısır'dan istediği yardım da idareciler arasındaki ihtilâflar ve kötü hava koşulları sebebiyle şehre bir türlü ulaşamamıştı. Durumun umutsuzluğunu idrak eden Trablusşam garnizonu, Kral I. Baudouin'e ve Bertrand'a elçiler göndererek, kendisi ve askerleri de dahil olmak üzere gitmek isteyenlerin aileleri ve mallarıyla serbestçe çıkmaları, kalanların ise şehirde güven içerisinde yaşamaları ve konta yıllık vergi ödemeleri şartıyla şehrin teslimini teklif etti. Kral tebaasıyla bir müddet istişare ettikten sonra, son derece avantajlı bulduğu bu teklifi kabul ettiğini bildirdi. Anlaşma sağlanmasının ardından Haçlılar, "*anlaşmaya sadık kalacaklarına hiçbir kötülük ve hile yapmayacaklarına yemin ederek*"²⁴⁰ 12 Temmuz 1109 tarihinde şehre girdiler.²⁴¹ Ancak verdikleri sözlere ve ettikleri yeminlere sadık kalmayan Haçlılar şehirde ve hanelerde gizli veya açık, buldukları ne varsa yağmaladılar. Kalan ahaliyi toplayıp servetlerini teslim edinceye kadar işkence yaptılar. Kadınlara insanlık dışı hareketlerde bulunup, erkek ve çocukların çoğunu da esir aldılar. Yapılan katliamdan devrin ilim merkezlerinden biri olan İbn Ammâr kütüphanesi de nasibini aldı; buradaki sayısız eser yakılmak

²³⁸ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 132-133; Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 175-176; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özeydin, X, s. 380; İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 33-34; Küçüksipahioğlu, **a.g.e.**, s. 74 vd.

²³⁹ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 132-133.

²⁴⁰ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 153.

²⁴¹ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 34; Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 177; Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 77.

suretiyle yok edildi. Yaşananları haber alınca gözyaşlarına boğulan Müslümanlar camilerde toplanarak yas tuttular. Haçlılar ise şehrin taksimine başlamışlardı. Buna göre şehrin üçte biri Cenovalılar'ın, kalan ikisi Bertrand'ın idaresine bırakılırken; Baudouin de istediği bir yeri aldı. Evvelce Guillaume-Jordain'inle müttefik olan Tankred ise bu taksimatın dışında bırakıldığından Banyas'ın zaptına yöneldi.²⁴²

Trablusşam'ın işgaliyle birlikte, Urfa, Antakya ve Kudüs'ten sonra Trablusşam'da da artık bir Haçlı kontluğu kurulmuş oldu. Kontluğun lideri Bertrand, yaklaşık üç sene süren hâkimiyeti boyunca bir yandan ülkesinin sınırlarını genişletmek için çaba sarf ederken diğer yandan da Kral I. Baudouin'in vasalı olarak Beyrut'un zaptına ve Musul Atabegi Mevdud'a karşı Haçlı ittifaklarına katılmış, bir süre sonra da yakalandığı bir hastalık neticesinde hayatını kaybetmiştir (3 Şubat 1121)²⁴³

Bertrand'ın ölümünün ardından yerine oğlu Pons geçti. Pons, kontluğun başına geçtiğinde seleflerinin izlediği politikayı devam ettirmeyerek Tankred ile ilişkilerini iyi tutmuş aynı zamanda Bizanslılara karşı da mesafeli durmuştu. Zaman zaman Kudüs Krallığına da asi tavırlar sergileyen kont, 25 sene süren saltanatı boyunca Türklere ve Fâtımîlere karşı verilen mücadelelerde Haçlı kuvvetlerine destek olmakla birlikte Hims'in kuzeybatısında yer alan ve Tuğtekin'in hâkimiyetinde bulunan Refeniyye şehrini de ele geçirerek hem kontluğunun sınırlarını genişletmiş hem de Trablusşam'ın muhafazasını sağlamaya çalışmıştır. 1137 yılında ise Dımaşk Türklerinin komutanı Bazvac liderliğinde Trablusşam'a düzenlenen saldırılar ve Hristiyanların ihaneti sonucunda hayatını kaybetmiştir.²⁴⁴

²⁴² İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 34; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özeydın, X, s. 380; Urfalı Mateos, (trc. Andreyan, s. 237) Trablusşam'ın zaptından sonra şehrin Tankred'e teslim edildiğini kaydeder. Müellifin ifadesine göre bu duruma Kudüs kralı ile Bertrand çok öfkelenmiş ve Tankred'e savaş açıp şehri tekrar ele geçirmişlerdir. Karş. Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 79; Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, s. 327-328; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 57; Ebû'l-Farac (**Abûl-Farac Tarihi**, trc. Ömer Rıza Doğrul, s. 350) Trablusşam'ın zaptının Müslümanları tedirgin ettiğini belirtir ve bu sebeple Halep, Sûr, Askalân, Hama meliklerinin Tankred'e hediyeler ve paralar göndermek suretiyle barış yaptıklarını belirtir.

²⁴³ Küçüksipahioğlu, **a.g.e.**, s. 79 vd.

²⁴⁴ Küçüksipahioğlu, **a.g.e.**, s. 83 vd.

H. Beyrut

Lübnan kıyılarında önemli bir liman şehri olan Beyrut'un (Beirut), tarihi milâttan önce 2000 yıllarına değin uzanmaktadır. İsmi Akkadca "burtu" (kuyu, kaynak) kelimesinden alan kentin adı Helenistik, Roma İmparatorluğu dönemlerinde ise "Berytus" olarak anılmıştır.²⁴⁵ Hz. Ömer (r.a) döneminde 635 yılında fethedilerek İslâm topraklarına kazandırılan ve Haçlılar bölgeye geldiğinde Fâtımîlere bağlı bulunan Beyrut, Dımaşk'a yakın konumu ve uygun limanı ile ticarî açıdan son derece zengin bir şehir olmasının yanı sıra Fâtımîlerin Haçlılara karşı mücadelelerde sıklıkla kullandığı donanma üslerinden biriydi. Dolayısıyla Beyrut'u ele geçirmek hem Fâtımîlerin bölgedeki etkinliğinin azalması ve bu sayede Kudüs Haçlı Krallığı'nın emniyete alınması hem de iktisadî refaha kavuşulması için gerekliydi.²⁴⁶

Haçlıların şehre gelişleri Arka kuşatmasının ardından gerçekleşti. Kuşatmayı kaldırıp sahil boyunca ilerlemeye karar veren Haçlılar 19 Mayıs 1099'da Beyrut'a vardılar. Onların ilerleyişi esnasında şehre bir zarar gelmesinden tedirgin olan Beyrut valisi, Haçlı kontlarına kıymetli hediyeler ve erzaklar göndermek suretiyle bölgeden barış içerisinde geçmelerini istedi. Valinin bu isteğini kabul eden Haçlılar şehirde bir gece geçirdikten sonra Kudüs yolculuklarına devam ettiler.²⁴⁷

Haçlıların şehre yönelik ilk kuşatma girişimi ise Kral I. Baudouin döneminde 1101-1102 yıllarında gerçekleşti. Beyrut önlerine ordugâh kurarak şehri karadan ve denizden uzun bir süre muhasara eden kral umduğu başarıyı elde edemeyerek geri çekildi.²⁴⁸ Bu başarısız kuşatmadan sonra yaklaşık sekiz yıl boyunca şehre ciddi bir saldırıda bulunmadı. Bunun sebebi muhtemelen Haçlıların yeterince deniz gücüne sahip olmayışlarından kaynaklanmaktaydı.

Beklediği desteğe sekiz yıl sonra kavuşan Kral I. Baudouin 1109'da Trablusşam'ın zaptından sonra bölgede bulunan Cenevizlilerle ticarî imtiyazlar

²⁴⁵ Dursun, "Beyrut", **DİA**, C. VI, s. 81.

²⁴⁶ Dursun, **a.g.md.**, aynı yer; Nikita Elisséeff, "Bayrüt", **EP**, Vol. I, s. 1138; Ostrogosky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 276; Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, s. 132-133.

²⁴⁷ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, I, s. 314; Peter Tudebous, **a.g.e.**, trc. Genç, s. 170; Raimundus Aguilers, **a.g.e.**, trc. Genç, s. 185; Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 97-98; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, I, s. 212; **Anonim Haçlı Tarihi**, trc. Ayan, 150.

²⁴⁸ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 10.

karşılığında Beyrut, Sayda ve Askalân kuşatmaları için anlaşma sağlayarak Beyrut'u muhasaraya başladı (1110 Şubat). Kuşatma sürerken Trablus kontu Bertrand'ın da desteğini isteyen Baudouin, kontun şehre gelişiyle daha da kuvvetlendi.²⁴⁹

Kuşatmanın ilk safhalarında Haçlıların Beyrut civarındaki ladin ormanlarından istifade ederek yaptığı kulelerin şehir halkı tarafından mancınıklarla imha edilmesi ve Beyrut ahalisinin Mısır'dan deniz yoluyla yardım alabilmesi nedeniyle Haçlıların çabaları bir sonuca ulaşamadı. Fakat bir süre sonra içi asker dolu 40 parçalık Cenova donanması şehrin önlerinde belirerek ahalinin tüm giriş ve çıkışlarını engelledi. Böylece Beyrut'a karadan ve denizden kesintisiz bir şekilde saldırı başlatıldı.²⁵⁰

Saldırıların şiddeti öyle büyüktü ki şehir halkı gece gündüz bir saat kadar dahi dinlenme fırsatı bulamadan Haçlılara karşı zorlu bir mücadele vermekteydi. Ancak tüm bu mukavemete rağmen bir süre sonra halkın bîtap düştüğünü ve savunmanın gevşediğini gören bir grup Haçlı askeri surları aşarak şehrin kapılarını zorla açtı. Bu sırada Sûr ve Sayda'dan gelen Fâtımî donanması da Haçlıların deniz ablukasını aşmayı başaramadığından Beyrut ahalisinin direnci iyice kırıldı ve şehir halkı denize doğru kaçmaya başladı. Ancak burada mevzilenmiş olan Haçlı donanması kaçmaya çalışan insanlara müdahale ederek bunların çoğunu katletti. Hemen ardından onlardan kalan ne varsa yağma etti. Kral bu kıyımı öğrenince haberciler vasıtasıyla katliamın durdurulmasını söyleyip, mağlûp olanların korunması emrini verdi.

75 gün süren kuşatmanın ardından 13 Mayıs 1110'da şehri işgal eden Haçlılar zorbalıkla ele geçirdikleri esirler ve paralarla, yüklü bir servete kavuştular. Bu sıralarda yanındaki birkaç adamla kaçmaya teşebbüs eden Mısır donanmasının kumandanı 'Adudüdevle et-Tenûhî, yakalanarak kralın huzuruna getirildikten sonra maiyetiyle birlikte katledildi. Beraberinde getirdiği hazineye de el konuldu.²⁵¹

²⁴⁹ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 176-177; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 141; Küçüksipahioğlu, **a.g.e.**, s. 80; Aziz S. Atiya, **Crusade, Commerce and Culture**, Indiana University Press, Bloomington 1962, s. 69.

²⁵⁰ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 141-142; İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 40-41; Çelik, **a.g.e.**, s. 41.

²⁵¹ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 178; İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 40.

İşgalden sonra Haçlıların önemli bir limanı hâline gelen Beyrut'a 1125 senesinin Ekim ayında Kral II. Baudouin hem şehri dış saldırılara karşı korumak hem de buradan Müslümanlar üzerine saldırıya geçmek amacıyla “*Mons Glavionus*” adlı müstahkem bir kale inşa ettirdi.²⁵²

Şehrin idaresi ise tarihi kesin olmamakla birlikte Haçlı Seferi için doğuya gelmiş olan asillerden Fulk of Guinness'e verildi. Fulk'un ölümünün ardından ise 1125 yılında Walter Brisebarre²⁵³, 1127 yılında da Guy Brisebarre yönetimi üstlendi. Bundan sonraki süreçte Beyrut uzun bir süre Brisebarre ailesinin mensupları tarafından idare edildi.²⁵⁴

İ. Sayda

Lübnan'ın önemli kıyı şehirlerinden biri olan Sayda Fenikeliler tarafından “*Sidon*” ismiyle kurulmuştur. Şehrin ismi Asur kitâbelerinde “*Siduunnu*, *Şidunu*, *Ziduna*”, Haçlı kroniklerinde “*Sidon*, *Sidonia*, *Sagitta*” Arapça'da ise “*Sayda*” adıyla anılmaktadır.²⁵⁵

Sayda bulunduğu konum ve verimli toprakları ile Antik çağlardan itibaren gözde bir şehir hâline geldi. Milâttan sonra 64'te Roma hâkimiyetine giren Sayda'yı 637 yılında Yezid b. Ebû Süfyân, Bizans'tan alarak İslâm topraklarına kattı. Daha sonra şehir kısa süreli olarak Bizans tarafından işgale uğramış olsa da Hz. Osman döneminde tekrar İslâm hâkimiyetine alındı. Bundan sonra yoğun olarak mücadelelere sahne olan şehir 1110 yılında Haçlıların işgaline kadar Emevîler,

²⁵² Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 257.

²⁵³ Walter hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamakla birlikte ismi ilk olarak Kudüs Kralı II. Baudouin döneminde yayınlanan bir belgede tanık olarak geçmektedir Bkz. Murray, **A Dynastic History**, s. 147.

²⁵⁴ Brisebarre ailesi hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Fakat Walter'den sonra yerine geçen kardeşi diplomatik bir misyon üstlenmiş görünmektedir. Bu cihetle kral II. Baudouin kendisinden sonra vârisi olmadığı için Guy ve Guillaume de Bures'i Kral VI. Louis'ten Kudüs krallığına münasip birini seçmesini rica etmek üzere 1127 yahut 1128 yılında Fransa'ya göndermiştir. Bkz. Murray, **A Dynastic History**, s. 147; Hans Eberhard Mayer, “The Wheel of Fortune: Seigneurial Vicissitudes under Kings Fulk and Baldwin III of Jerusalem”, **Speculum: A Journal of Medieval Studies**, Vol. 65, No. 4, Chicago University Press 1990, s. 860-877.

²⁵⁵ Tomar, “Sayda”, **DİA**, C. XXXVI, s. 209-210; Maalouf, **a.g.e.**, s.114; M. Lavergne, “Şaydā”, **EI²** (İng.), Vol. IX, s. 99-100; P. Schwarz, “Sayda”, **İA**, C. X, s. 260-262.

Abbâsîler, Tolunoğulları, İhşîdîler, Mirdâsîler, Selçuklular ve Fâtımîler tarafından idare edildi.²⁵⁶

Sayda, Haçlılar bölgeye geldikleri zaman Fâtımîlerin önemli bir donanma üssüydü ve bu nedenle Doğu Akdeniz'deki Haçlı varlığı için büyük bir tehdit teşkil etmekteydi. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için şehri mutlaka ele geçirmek isteyen Kral I. Baudouin, 1106 yılının ilkbaharında Kudüs'ü ziyarete gelmiş bulunan İngiliz, Flaman ve Danimarkalı hacılardan destek alarak şehre saldırı düzenlemeye karar verdi. Hazırlıklar sürerken Haçlıların şehri zapt etme kararlılığı içerisinde olduğunu haber alan Sayda valisi Mecdü'd-Devle, şehre yönelik muhtemel bir saldırının önünü kesmek için krala büyük miktarda para gönderme teklifinde bulundu. Kral I. Baudouin ise o sıralarda malî sıkıntılar yaşadığından bu teklifi kabul ederek Sayda'ya yönelik teşebbüsünden vazgeçti.²⁵⁷

Yaklaşık iki yıl sonra yeniden Sayda üzerine sefer düzenlemeye karar veren Kral I. Baudouin, Cenevizlilere mensup bir donanmadan yardım alarak şehri muhasaraya başladı (Ağustos 1108). Haçlıların gelişiyle endişeye kapılan Sayda valisi ise hem Dımaşk Atabeyi Tuğtekin'e hem de Fâtımî halifesine durumu bildirerek yardım istedi, bunun üzerine Sayda'ya destek için bir donanma gönderildi. Kısa süre içerisinde bölgeye ulaşan bu donanma derhal Haçlılara karşı taarruza geçerek 50 gemi ile Haçlılara destek veren Cenovalıları bozguna uğrattı. Böylelikle rahat bir nefes alan Sayda halkı şehirden çıkıp Haçlılara saldırmaya başladı.²⁵⁸ Kral I. Baudouin ise o esnada yanında bulunan 1500 kişilik ordusuyla Saydalıların hücumlarına karşılık vermekteydi, fakat bir müddet sonra şehre yardım için Dımaşk'tan yeni bir ordunun geleceğini öğrenince kuşatmaya son vermek zorunda kaldı.²⁵⁹

Sayda'ya yönelik bu başarısız kuşatma hareketinden sonra yeterli deniz kuvveti olmadığından şehre iki yıl boyunca saldırıda bulunmayan Kral I.

²⁵⁶ Belâzürî, **a.g.e.**, trc. Fayda, s. 149; Tomar, "Sayda", **DİA**, C. XXXVI, s. 209.

²⁵⁷ Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 75.

²⁵⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özaydın, X, s. 364-365; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 75.

²⁵⁹ Albertus Aquensis, **a.g.e.**, trc. Edgington, s. 763-767; İbnü'l- Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 32. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özaydın, X, s. 365; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 75; Özer, **a.g.t.**, s. 98-99.

Baudouin'in karşısına 1110 yılının yazında büyük bir fırsat çıktı. Zira bu tarihte Norveç kralı Sigurd²⁶⁰ büyük ve güçlü bir filo ile Yafa'ya ulaşmıştı. Baudouin haberi alır almaz Norveç kralı ile görüşmek üzere harekete geçti ve onu ihtişamlı bir törenle, samimi bir şekilde karşılayarak bizzat kendi refakatinde Kudüs'e götürdü.²⁶¹ Bundan sonraki süreçte Sigurd'un maiyetindekiler ile birlikte burada bir süre daha kalarak Hıristiyanlığı yüceltmek için kendisine yardımcı olmasını ve yapılacak olan seferlere katkı sağlamasını istedi. Sigurd ise geliş maksadının zaten bu olduğunu belirterek yardım teklifini memnuniyetle kabul etmekle birlikte sadece zarurî ihtiyaçları için ücret talep etti. Norveç Kralı Sigurd ile bir anlaşma sağlandıktan sonra Sayda üzerine yürüme kararı alındı ve kuşatma için bütün imkânlar seferber edildi. Hazırlıklardan sonra Sigurd, maiyeti ve 60 parçadan oluşan donanmasıyla denizden; Kral I. Baudouin de ordusuyla birlikte karadan yola koyuldular ve 19 Ekim 1110'da Sayda'yı kuşattılar.²⁶²

Şehrin önüne ağaçtan sağlam burçlar inşa eden Haçlılar buradan kent duvarlarını tahrip etmek için Sayda'ya var güçleriyle taarruza başladılar. Bu sırada Sayda ahalisi de Haçlılara karşı kuvvetle mukavemet etmekteydi. Ayrıca şehre destek için Sûr'dan da büyük bir filo gönderilmişti. Bu Fâtımî filosu, Kral Sigurd'un donanmasıyla büyük bir çatışmaya girerek Norveçlileri denizden çekilmeye zorlamışken, doge Orledo'nun komuta ettiği bir Venedik donanmasının kısa bir süre sonra Haçlılara yardıma gelmesi sebebiyle mağlûbiyete uğradı.²⁶³

Denizlerde bunlar yaşanmaktayken Sayda valisi, şehrin ileri gelenleriyle anlaşarak Kral I. Baudouin'e bir suikast düzenlemeye karar verdi. Suikastın baş aktörü kralın oda hizmetçilerinden olan Baudouin adlı bir adamdı. Evvelce Müslümanlardan olan bu zata Kral Baudouin büyük bir sevgi beslemekteydi. Öyle ki onu bizzat vaftiz eden kral ayrıca bu adama kendi ismini vermiş daha sonra da şahsî

²⁶⁰ Sigurd Josalafarer iki kardeşi ile birlikte Norveç kralı Magnus Barefoot'un oğullarından biridir, babası ve iki kardeşi ile birlikte Haçlı seferine katılmıştır. Magnus Barefoot ölünce, 1107 yılında henüz 17 yaşında olan Sigurd, lider olarak seçilmiştir. Bkz. Alan V. Murray, "Sigurd Josalafarer", **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. IV, s. 1112.

²⁶¹ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 180; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 143-144.

²⁶² Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 180; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 144; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 76.

²⁶³ İbnü'l- Esîr, **a.g.e.**, trc. Özaydın, X, aynı yer; Nicol, **Bizans ve Venedik**, s. 71-72.

hizmetçisi olarak yanına almıştı. Kentin soyluları bu durumdan istifade etmek için araçlar vasıtasıyla kralın bu çok sevgili hizmetkârıyla gizlice görüşerek I. Baudouin'i öldürmesini istemiş, karşılığında ise kendisine çok miktarda mülk vaadinde bulunmuşlardı. Bu talebi memnuniyetle kabul eden adam krala düzenleyeceği suikast için hazırlanmaya başlamışken, haberin şehirdeki bazı Hıristiyanlar tarafından öğrenilmesi ve Kral I. Baudouin'e durumu bildiren bir mektup gönderilmesi sebebiyle plân açığa çıkmış, haberi aldığı anda son derece öfkelenen Kral, derhal hizmetkârın öldürülmesi emrini vermişti.²⁶⁴

Kral Baudouin bu meseleyle meşgul olduğu sırada Sayda önlerindeki Haçlı saldırıları daha da hararetlendi. Nitekim, Haçlıların şiddetli hücumları ve denizde yaşanan mağlûbiyet sebebiyle korku ve endişeleri giderek artmaya başlayan Sayda halkı daha fazla mukavemet edemeyeceğini anlayarak Kral I. Baudouin'den emân talep etti. Bu talebi kabul eden Kral, Sayda'da kalmak ya da gitmek isteyenlere mâni olunmayacağını ve herhangi bir zulüm yapılmayacağını belirterek şehri teslim aldı (4 Aralık 1110).²⁶⁵

47 gün süren kuşatmanın ardından şehrin ileri gelenlerinden oluşan büyük bir kalabalık Dimaşk'a hareket ederken, gidemeyecek durumda olanlar Sayda'da kaldı. Kral I. Baudouin ise Kudüs'e geri döndü. Fakat bir müddet sonra tekrar Sayda'ya gelerek burada kalan Müslümanların 20 bin dinar ödemesini kararlaştırdı. Bununla birlikte mallarına da birer birer el koyarak şehir halkını zor durumda bıraktı.²⁶⁶

Şehir zapt edildikten sonra Kaysâriyye baronu Eustache Garnier'e bırakıldı. Kuşatmaya yardım eden Norveçlilere hediyeler sunuldu. Venedikliler ise Akkâ'da bir kilise ve çeşitli mülklerle mükâfatlandırıldılar.

Sayda 1123 tarihine kadar Eustache Garnier tarafından yönetildi. Yaklaşık 12 yıl boyunca Sayda'yı idare eden Eustache'den sonra Sayda'nın idaresini Gerard Garnier (Eustache II) üstlendi.²⁶⁷ Son derece önemli olan bu şehrin zaptı ile büyük

²⁶⁴ Willermus (trc. Ayan, II, s. 144-145) bu adamın kral için çok değerli olduğunu ifade etmektedir.

²⁶⁵ İbnü'l-Kalânisi, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 45; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özeydin, X, s. 384.

²⁶⁶ İbnü'l-Kalânisi, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 45-46.

²⁶⁷ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 310.

bir avantaj sağlayan Haçlılar, Gerard döneminde Sayda kıyılarından civarda yaşayan Müslüman halka birçok baskında bulundular. Buna mukabil Fâtımîler ve Türkler de Haçlıların daha fazla ilerlemesine engel olmak maksadıyla Sayda'yı karadan ve denizden baskı altında tutmaya çalıştılar.

J. Sûr

Beyrut'un güneyinde konumlanan Sûr, önemli bir sahil kentidir. Tarihi milâttan önce 3000'li yıllara uzanan şehri Yunanlılar "Tyre", Araplar ise "Sûr" olarak adlandırmıştır.²⁶⁸ Asurlular, Babiller, Persler ve Yunanlılar gibi bir çok medeniyetin izlerini taşıyan kent m.s. 64'te Romalıların eline geçmiş, 638 yılında ise Şürahbîl b. Hasene tarafından fethedilerek İslâm hâkimiyetine alınmıştır. Bundan sonraki süreçte Emevîler, Abbâsiler, Tolunoğulları ve İhşîdiler tarafından idare edilen kent, 969 yılı itibariyle de Fâtımî egemenliğine girmiştir.²⁶⁹ Fâtımî devleti içerisinde yaşanan dahilî problemler ve ekonomik buhranlar zamanla Fâtımîlerin bölgedeki otoritesinin sarsılmasına ve Arap kabilelerinin güç kazanmasına sebep olduğundan bu dönemde şehir Ben-i Ukayl kabilesine mensup valiler tarafından yönetilmiştir.²⁷⁰ 1074'e geldiğinde Emîr Atsız tarafından fethedilen kentte Selçuklu egemenliği de uzun süreli olmamış; şehir kısa bir süre sonra Fâtımîler tarafından gönderilen büyük bir orduyla yeniden teslim alınmıştır.²⁷¹

Stratejik konumu, limanı, tarıma elverişli arazileri ve ticarî olanakları ile dikkatleri üzerine çeken Sûr, Haçlılar bölgeye geldiklerinde son derece önemli ve müstahkem bir kentti. Bulduğu konum ve güçlü savunma sistemleri sebebiyle şehre karadan ve denizden yaklaşmanın çok zor olduğunu kaydeden Willermus, Sûr şehrini şu sözlerle tasvir etmektedir:

"...zikredilen şehir, bir adaya benzer ve çok fırtınalı bir denizin içindedir ve gizli kayalıklar ve sığılıklar dolayısıyla, burası hakkında bilgisi olmayan yabancılar şehre yaklaştığında, pek çok tehlikeyle onları tehdit eder, bu nedenle

²⁶⁸ Wallace B. Fleming, **History of Tyre**, Londra 1915, s. 3 vd.; Marie-Luise Favreau-Lilie, "Tyre", **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. IV, s. 1210-1211; E. Honigmann, "Sûr", **İA**, C. XI, s. 42-46; M. Lavergne, "Sûr", **EP** (İng.), Vol. IX, s. 883-885.

²⁶⁹ Belâzürî, **a.g.e.**, trc. Fayda, s. 138-139; Fleming, **History of Tyre**, 82 vd.; Bozkurt, "Bahriye", **DİA**, C. IV, s. 501-509; Hitti, **History of Syria**, s. 426.

²⁷⁰ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özaydın, X, s. 68; Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân**, trc. Sevim, s. 165; Sevim, **Suriye ve Filisin Selçukluları Tarihi**, s. 52-53.

²⁷¹ Sevim, **a.g.e.**, s. 134.

denizi tam olarak bilen bir kılavuzu olmayan mutlaka batar. Bununla birlikte kent deniz kenarından eşit aralıklarla burçları olan orantılı yükseklikteki iki katlı bir surla kuşatılmıştır. Fakat doğu tarafında karadan şehre gelindiğinde çok kalın ve birbirine çok yakın olan oldukça yüksek üç katlı bir sur vardır.”²⁷²

Ayrıca Willermus, Sûr’un bölgedeki şehirler arasında neredeyse en güçlüsü Fâtımîler için de en değerlisi olduğunu vurgulamakla birlikte Fâtımî halifesinin şehirle ilgili tutumunu da şu sözlerle nakleder:

“...(Halife) onu krallığının kendi kalesi ve ikametgahı olarak görüyor yiyecek, silah ve güçlü bir ekiple özel olarak donatıyordu, çünkü başının yara almadığı sürece, vücudunun geri kalan kısmının da emniyette olacağını düşünüyordu.”²⁷³

Haçlıların Sûr’la ilk temasları 1099 Mayıs’ında gerçekleşti. Burada Antakya ve Urfa’dan gelen şövalyelerin orduya katılımını beklemek üzere iki gün boyunca kamp kuran Haçlılar daha ilk andan itibaren şehrin atmosferinin etkisinde kalarak limanın sağladığı avantajlardan faydalanmak istediler. Ancak şehrin bir anda ele geçirilmesinin mümkün olmadığını farkına vardıkları için öncelikle Sûr civarına kaleler inşa etmek ve buradan saldırıya geçmek suretiyle şehirde kontrol sağlamaya çalıştılar. Bu kalelerden biri de 1105 yılında inşası tamamlanan Toron (Tibnîn) Kalesi idi. Sûr, Banyas ve Dımaşk yolu üzerindeki dağlık bölgede Toron (Tibnîn) adı verilen mevkide inşa edilen Toron Kalesi, Sûr şehrinin hinterlandını emniyete alan ve zikredilen şehirler arasındaki güzergâhı kontrol etme imkânı sağlayan önemli bir noktada bulunmaktaydı. Hem Sûr hem de bütün krallık için büyük önem taşıyan bu kale Haçlıların Sûr üzerine düzenledikleri saldırılarda çok büyük avantajlar sağladı.²⁷⁴

İslâm kaynaklarının verdiği bilgiye göre Haçlıların Sûr’a yönelik ilk kuşatma hareketi 1107-1108 yılları arasında gerçekleşti. Bu tarihlerde ordusuyla birlikte şehrin önlerine gelerek ordugâhını kuran I. Baudouin, Sûr yakınlarında bir kale inşa

²⁷² Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 237.

²⁷³ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 234.

²⁷⁴ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 125; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 78-79; Abdulhalim Oflaz, **Kuruluş ve Yükseliş Dönemlerinde Eyyûbîler (Melik Âdil Dönemi)**, Siyer Yayınları, İstanbul 2019.

ettirerek bir ay boyunca şehri muhasara altında tuttu. Fakat o esnada şehrin valisi krala 7.000 dinar vererek kuşatmayı kaldırmasını sağladı.²⁷⁵

Haçlılar bu hadiseden sonra yaklaşık üç yıl boyunca Sûr'a doğrudan hücum etmek yerine kıyı şeridinde bulunan diğer kentlere yöneldiler ve 1111'e kadar Doğu Akdeniz sahil şeridinde hâkimiyetlerini güçlendirdiler. Bu hâkimiyet onları yeniden Sûr üzerine yöneltti. Nitekim I. Baudouin krallığın her yanından topladığı güçlü bir ordu²⁷⁶ ile 29 Kasım 1111 yılında şehri muhasaraya başladı.²⁷⁷

Sûr şehri bu sıralarda Fâtîmî halifesi el-Âmir-Biahkamillâh'ın hâkimiyetinde olup nâibi İzzülmülk el-Eazz tarafından idare edilmekteydi. Haçlıların ilerleyişinden endişe duyan İzzülmülk, vezir el-Efdal'den ümidi tükendiği için Dımaşk Atabeyi Tuğtekin'e mektup yazıp yardım ve takviye göndermesini istedi. Karşılığında ise şehri kendisine teslim edeceğini söyledi. Tuğtekin bu yardım isteği üzerine 200 atlı ve tam teçhizatlı mahir okçularını Sûr'a gönderdi.²⁷⁸

Kuşatmanın ilk safhalarında kış mevsiminin zorlu koşulları sebebiyle Müslümanlar, Haçlılara uzun zaman herhangi bir zarar vermeyi başaramadılar. Bu durumdan istifade eden Haçlılar da Şubat ayında yaklaşık 75 gün boyunca uğraştıkları kulelerin inşasını tamamladılar ve bunlardan ikisini içerisindeki koçbaşlarıyla birlikte şehir surlarına yaklaştırarak saldırılarını şiddetlendirdiler. Sûr halkı ise buna mukabil nefit, odun, katran ve yakıcı maddeler kullanmak suretiyle bu Haçlı kulelerini imha etmeye çalıştıysa da ilk zamanlar bunda da neticeye ulaşamadı. Ancak bir süre sonra demircilik hakkında bilgi ve deneyime sahip Trabluslu denizci bir komutan Sûr ahalisinin imdadına yetişerek kuşatmanın seyrinin değişmesini sağladı. Demirden yaptığı kancalar sayesinde koçbaşlarını birer birer parçalayan bu komutan ayrıca düzenekler inşa ederek içi kir ve pislik dolu küpleri Haçlıların başından aşağıya boca ettirdi. Bu durum Haçlıları son derece rahatsız etmekle

²⁷⁵ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, trc. Özeydın, X, s. 365; Özer, **a.g.t.**, s. 109.

²⁷⁶ Haçlıların bu kuşatmada herhangi bir deniz gücüne sahip olup olmadıkları ihtilâflı bir husustur. Haçlı tarih yazarı Willermus, (trc. Ayan, II, s. 149) konuyla ilgili kral "...bütün deniz kıyısından bulabileceği kadar çok gemi bir araya getirdi ve elinden gelen en iyi filoyu teşkil etti" demektedir. Runciman da (trc. İşiltan, II, s. 77) Haçlıların kuşatma sırasında Bizans elçisi Butumites'in emrinde bulunan 12 Bizans gemisinden başka destekleri olmadığını belirtir.

²⁷⁷ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, trc. Özeydın, X, s. 390; İbnü'l-Kalânisi, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 55.

²⁷⁸ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, trc. Özeydın, X, aynı yer.

birlikte dikkatlerini de büyük ölçüde dağıttı. Zira, onlar üzerlerine saçılan pislikleri temizlemekle meşgul olurken Müslümanlar da asma yaprağı ve sazdan yapılan sepetlerin içini neft, katran, çıra, reçine gibi maddelerle doldurup ateşe verdikten sonra bunları birer birer fırlatarak Haçlı kulelerini yakmayı başardılar. Yangını görünce büyük bir korkuya kapılan Haçlılar su ve sirke ile duruma müdahaleye çalıştılsa da fayda vermedi. Nitekim kısa bir süre içerisinde ahşap kulelerden etrafa yayılan alevler her yanı sardı ve büyük bir yangın çıktı.²⁷⁹ Bu hadiseyle ilgili detaylı bilgiler veren İbnü'l-Kalânîsî: “*Bu kulenin başına gelen ne daha evvel ne daha sonra inşa ettikleri kulelerin başına gelmemiştir*”²⁸⁰ demektedir.

Kuşatmayı daha yüzeysel bir şekilde nakleden Fulcherius ise şunları kaydeder:

*“Kral şehri ele geçirebilmek için surlardan daha yüksek iki adet ahşap kuşatma kulesi yapılmasını emretmişti. Ancak Müslümanlar bunun kendileri için ölümcül olacağını anlayarak ustalıkları ustalıkla yendiler, kurnazlığa kurnazlıkla karşı koydular ve cesareten cesaretle kurtuldular. Kulelerimizin uzunluğunun surları geçtiğini gördüklerindeyse hemen bir çare üreterek gece surlarının üstüne iki kule inşa etmişlerdi. Bu kuleler gerçekten çok yüksekti ve Müslümanlar bu kuleleri ateşe vererek bizim kısa kulelerimizi yakmayı başarmışlardı.”*²⁸¹

Netice olarak Haçlılar üstün bir durumdayken Tuğtekin’in desteği, Sûr ahalisinin güçlü mukavemeti ve uyguladıkları başarılı savaş taktikleriyle mağlûp edildiler.

Kuşatmada Müslümanların galip, Haçlıların ise perişan hâle gelmesindeki en büyük rol şüphesiz ki Tuğtekin’e aitti. “*Ben yaptığımı zenginlik ve toprak arzusu için değil, Sadece Allah ve Müslümanlar için yaptım*”²⁸² diyen emîr kuşatma sürerken Banyas civarına ordugâhını kurarak Haçlıları yakından takip etmiş, Sûr’un muhasarasını hafifletmek ve şehre destek ulaştırabilecek bir koridor açmak için

²⁷⁹ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 57-58; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özyayın, X, s. 391. Anna Komnena'nın kuşatma ile ilgili verdiği bilgiler İslâm ve Haçlı tarih yazarlarından farklıdır. Bkz. **Alexiad**, trc. Umar, s. 446.

²⁸⁰ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 59.

²⁸¹ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 184.

²⁸² İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 59.

adamlarını Haçlı kalelerine saldırmak üzere yönlendirmiştir. Ayrıca Haçlıların denizden yardım alabilmelerini engellemek amacıyla işgal ettikleri yerlere baskınlarda bulunarak Sayda kıyılarındaki 20 gemiyi ele geçirmiştir. Bununla beraber Sûr halkına mektuplar yazıp onları asla vazgeçmemeleri konusunda cesaretlendirerek direnmeye teşvik etmiş ve motivasyonlarını yükseltmiştir.²⁸³

Nihayetinde tüm umutları tükenen Haçlıların kuşatmayı kaldırarak geri çekilmelerinin ardından Sûr ahalisi düşman ordugâhına giderek Haçlılardan kalan çok sayıda ganimetle şehre döndüler. Hemen ardından kuşatma sebebiyle hasar gören kenti tamir için büyük bir çalışma başlattılar (10 Nisan 1112).²⁸⁴

İbnü'l-Kalânîsî'nin verdiği bilgiye göre Sûr halkından 100, Türklerden 20 kişinin şehit olduğu Haçlılardan ise 2000 kadar askerin öldürüldüğü bu mücadele sonrası Sûr valisi, Tuğtekin'e şehrin teslimi hususunda verdiği sözü yerine getirmedi. Tuğtekin de kendisinin zaten cihad için buraya geldiğini belirterek her ne zaman bir tehlikeye düşerlerse yardıma koşup elinden geleni yapacağını bildirdi. Tuğtekin'in bu davranışı ile kendisine duyulan şükran arttı ve dualarla Dımaşk'a uğurlandı.²⁸⁵

Haçlıların ise bu hezimete rağmen Sûr üzerindeki emellerinden asla vazgeçemedikleri görüldü. Nitekim birkaç yıl sonra I. Baudouin'in Sûr'u kuşatmak için asker topladığına dair bir haber alındı (1112-1113). Bunun üzerine endişe ve korkuya kapılan Sûr ahalisi bir süre istişarede bulunarak cihad konusunda samimiyetini ispat etmiş ve Müslümanların her defasında yardımına koşmuş olan Tuğtekin'e haber gönderip şehre hâkim olmasını ayrıca burayı idare ve himaye edecek bir vali göndermesini istediler. Haberi alan Tuğtekin şehre savunma ve

²⁸³ Tuğtekin Haçlılara karşı böylesine azim ve kararlılıkla mücadele ederken, Sûr ahalisinden bazı kişiler Haçlılara sığınıp, Müslümanlara hainlik etmiş ve Tuğtekin'in Müslümanlara ulaştırmak istediği yardımı engellemeye çalışmışlardır. İbnü'l-Esîr, (a.g.e., trc. Özeydın, X, s. 390-391; **Anonim Süryânî Vakayinamesi**, trc. Vedii İlmen, **I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi**, Yaba Yayınları, İstanbul 2005, s. 37, Runciman, a.g.e., trc. Işıltan, II, s. 77-78; Çelik, a.g.e., s. 409; Özer, a.g.t., s. 109-113.

²⁸⁴ İbnü'l-Kalânîsî, a.g.e., trc. Özatağ, s. 58-59; İbnü'l-Esîr, a.g.e., trc. Özeydın, X, s. 392; Albertus'a göre (trc. Edgington, s. 834-835) kuşatma 7 Nisan'dan önce sona ermiştir. Fulcherius Carnotensis ise (trc. Barlas, s. 184) kuşatmanın 4 aydan fazla sürdüğünü belirtir.

²⁸⁵ İbnü'l-Kalânîsî, a.g.e., trc. Özatağ, aynı yer; İbnü'l-Esîr, a.g.e., trc. Özeydın, X, s. 392.

takviye için erzak, para ve askerlerle birlikte Hıms emîri Mesud'u vali olarak gönderdi.²⁸⁶

İbnü'l-Esîr'in kaydına göre Mesud cesur, kahraman ve kabiliyetli biriydi. Savaş hile ve taktiklerini çok iyi bilirdi. Şehre vardığında getirdiği erzakları ahaliye dağıtarak gönüllerini hoş etti. Ayrıca Fâtımîler adına okunan hutbe ve sikkeler de değiştirilmeyerek ılımlı bir politika izlendi. Bundan sonra Mesud, el-Efdal'e mektup yazıp şehrin hâlâ Fâtımî hâkimiyetinde olduğunu bu sebeple Mısır'dan şehri idare edecek bir vali geldiği takdirde kenti ona teslim edeceğini bildirmekle birlikte askerî yardım ve erzak için Sûr'a bir donanma gönderilmesini de istedi. Haberleri alan el-Efdal, Mesud'un yaptığı işlerden büyük bir memnuniyet duyarak ona övgüler yağdırdı ve Sûr'a gönderilmek üzere erzak ve asker yüklü bir donanma hazırlanmasını emretti. Ayrıca yine Mısır'ın en nadide kumaşlarından dokunmuş hil'atleri de Tuğtekin'e, onun nâibine ve şehrin valisine gönderilmek üzere donanmaya yükletti. Donanmanın gelişi şehirde fiyatların düşmesini ve durumun düzelmesini sağlarken, Türklerin Sûr'da idareyi üstlenmeleri ise Haçlıların şehri ele geçirme plânlarının etlenmesine sebep oldu. Şehirde tesis edilen bu huzur ortamı 1121 yılında el-Efdal'in ölümüne değin devam etti.²⁸⁷

El-Efdal'in ölümüne kadar Sûr'da her şey yolunda giderken onun ölümü şehirde dengelerin değişmesine sebep oldu. Çünkü bundan sonra Fâtımî Halifesi el-Amir bir süredir Tuğtekin adına Sûr'u idare etmekte olan Mesud'un valilik görevinden alınarak tutuklanmasını istedi. Halifenin gerekçesi ise Sûr halkının Mesud'dan şikâyetçi olmasıydı. Buna göre Mesud halka zarar vermekte, âdetlerini hiçe saymakta ve onlara karşı eziyette bulunmaktaydı. Böylelikle tedbir almayı zarurî gören Halife, içi asker dolu bir donanmayı Sûr'a gönderdi. Mesud bu donanmayı karşılamak üzere limana vardığında daha gemiye adımını atar atmaz donanma komutanı tarafından tutuklanarak Mısır'a götürüldü. Burada hürmetle karşılanan ve bütün ihtiyaçları temin edilen eski vali, bir evde gözetim altında tutulduktan sonra

²⁸⁶ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 60-61; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özeydın, X, s. 490; Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 109.

²⁸⁷ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 60-61; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özeydın, X, s. 490;

Dımaşk'a gönderildi. Sûr ise tekrar Fâtımîler tarafından atanan bir valiyle idare edildi.²⁸⁸

Halifenin Mesud'u tevkif ettirmek için sunduğu gerekçenin aslında bir bahaneden ibaret olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Çünkü şehrin durumu yeniden kötü bir hâl almaya başlamış, Fâtımîlerin atadığı yeni vali şehri savunacak kabiliyet ve dirayete sahip olmadığından Haçlılar için Sûr'a giden yolun kapısı açılmıştı.

Esasen şehri ele geçirmek için uzun süre mücadele eden Haçlılar, Sûr yakınlarından Lübnan'a kadar uzanan dağlık bölgenin neredeyse tamamında hâkimiyet sağlamışlardı. Willermus bu bölgenin güçlü ve asil bir aile olan Henfredlerin elinde bulunduğunu belirterek şöyle söylemektedir:

“Yani, genç Henfred'in babası olan Toronlu Henfred, şimdi tartışmasız olarak kraliyet konnetablı olarak görevlendirildi ve Sûr'dan dördüncü ya da beşinci mil taşına kadar tüm topraklar ona verildi”.

Yine Willermus'un nakline göre kralın konnetablı Guillaume de Bures ve Urfa Kontu Joscelin'in de bu dağlarda geniş bir arazisi vardı. Bununla birlikte 1117 yılında I. Baudouin'in Sûr yakınlarına inşa ettirmiş olduğu Scandelium Kalesi'nden de bölgeye saldırılar yapılmakta ve şehir bu suretle her yönden abluka altına alınmaktaydı.²⁸⁹ Nitekim harekete geçmek için yalnızca uygun bir ânı beklemekte olan Haçlılar için Sûr'daki yönetim değişikliği ve Domenico Michieli önderliğinde 1123'te Filistin'e gelmiş olan Venedik donanması büyük bir fırsat oldu. Çünkü Sûr'u ele geçirmek için ihtiyaç duyulan deniz gücü Venediklilerin desteği ile temin edilebilirdi. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Haçlılar hiç vakit kaybetmeden Venedikliler ile temasa geçtiler. O sıralarda Kral II. Baudouin büyük Türk emîrlerinden Belek b. Behrâm tarafından esir alındığı için Kudüs Patriği Gormond, nâib Guillaume de Bures ve krallığın diğer ileri gelenleri Venediklileri karşılayarak onlardan Mesih'in hizmetinde krallığın topraklarının genişletilmesi için yardım

²⁸⁸ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 85-86; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özeydin, X, s. 490; Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, aynı yer; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 139; Aydın Çelik, **Fâtımîler Devleti Tarihi**, s. 412.

²⁸⁹ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 249.

istediler. Venedikliler ise Hıristiyanlık davasından daha ziyade ileride kendilerine maddî açıdan büyük çıkarlar sağlayacak olan bu teklifi memnuniyetle kabul ettiler.²⁹⁰

Karşılıklı bir uzlaşma temin edilince sıra kuşatılacak olan şehrin belirlenmesine gelmişti. Bu esnada Fâtımîlerin elinde kalan iki müstahkem şehir vardı: Askalân ve Sûr. Willermus'un kaydına göre Kudüs, Remle ve Nablus'ta yaşayan Haçlılar, Askalân'ın kuşatılmasını istemekteydiler; zira bu şehir mesafe olarak daha yakında bulunduğundan zaptı için daha az masraf edilecekti. Buna mukabil Akkâ, Nazareth, Sayda, Beyrut, Taberiye, Cübeyl ve diğer kıyı şehirlerinin eşrafı kuşatma için Sûr şehrini yeğlemişlerdi. Onlara göre Sûr çok müstahkem ve asil bir şehirdi; ancak Fâtımî hâkimiyetinde bulunması bölgedeki Haçlılar için büyük bir tehlike arz etmekte ve bu sebeple mutlak surette kontrol altına alınması gerekmektedir. Yaşanan bu tartışma yüzünden birbirlerine düşen Haçlılar neredeyse büyük bir kavganın eşiğine gelmişlerdi ki bazı kişilerin önerisiyle meseleyi kura ile neticeye kavuşturmaya karar verildi. Nitekim Haçlılar iki parça parşömen yaprağı olarak birinin üzerine Sûr, diğerine ise Askalân yazdılar. Sonra bu yaprakları bir sunak üzerine atıp yetim ve öksüz bir erkek çocuğuna çektirdiler. Kura sonucunda Sûr çıktı ve nihayetinde mutabakat sağlandı.²⁹¹

Sonuç olarak Venedik ve Haçlı ileri gelenleri kutlamaların akabinde Akkâ'da bir ticaret anlaşması imzaladılar ve ardından Sûr'a doğru harekete geçtiler (1124).²⁹²

Haçlıların Sûr üzerine yürüdüğü haberi şehre ulaştığında vali erzak ve asker yetersizliğinden Haçlılara karşı direnemeyeceğini anlayarak Tuğtekin'e başvurdu. Ancak emîr, sorumluluğu şehri bu hâle getirenlerin üstlenmesi gerektiğini belirterek yardım fikrine sıcak bakmadı. Hâl böyle olunca yeni vali bu sefer Fâtımî halifesine müracaat etti. Halife ise bu iş için yeniden Tuğtekin'in görevlendirilmesini isteyerek valilik fermanını Tuğtekin'e gönderdi. Bunun üzerine Tuğtekin daha fazla

²⁹⁰ Nicol, **a.g.e.**, s. 75.

²⁹¹ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 219-220. Runciman (trc. Işıltan, II, s. 138) kuşatılacak şehri Venediklilerin belirlediğini ifade etmiştir. Yazara göre Sûr limanı bütün sahilin en iyisi olmakla birlikte Dımaşk'ın zengin arazisi için denize açılan kapıyı teşkil etmekteydi. Ayrıca açık limanı ve hinterlandı ile Askalân'a göre çok daha önemli bir ticaret merkeziydi bu sebeple Venedikliler Sûr'u tercih etmişlerdi

²⁹² Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, aynı yer.

diretmeyerek şehri ve Müslümanları himaye etti. Yeni yöneticiler göndererek Sûr'a yerleştirdi. Kendisi de Haçlılara karşı kuvvetlerini toplamak üzere harekete geçti.²⁹³

15 Şubat 1124'te şehre varan Venedik ve Haçlı kuvvetleri hızlı bir şekilde hazırlıklara başladılar. Bir yandan gemilerin içerisindeki kuşatma malzemelerini indirirken diğer yandan da derin bir hendek kazarak kendilerini güvenceye aldılar, ayrıca şehre su veren kaynağı kapatıp gemilerden birini de giriş ve çıkışları kontrol maksadıyla görevlendirdiler. Hemen ardından getirdikleri hünerli marangoz ve ustalara bütün şehri gözetleyebilecek yükseklikte bir kule ile birlikte çeşitli türde mancınıklar hazırlanmasını emrettiler.²⁹⁴ Venediklilerin de desteği ile hazırlanan kuşatma âletleri uygun mevkilere yerleştirildikten sonra Sûr'a ardı arkası kesilmeyen saldırılar başlatıldı. Bu esnada Haçlılara karşı var gücüyle mücadele eden Sûr halkı ise bir yandan mancınıklarla devâsâ boyutta taşlar fırlatırken diğer yandan düşmanlarına oklarla saldırıyordu. Öyle ki bu ok hücumları sebebiyle neredeyse hiç kimse elini bile kaldırmaya cesaret edemiyor, mancınık darbeleriyle parçalanmış taşlardan ve ortalığa yayılan toz bulutlarından göz gözü görmüyordu.²⁹⁵

Kuşatma çetin bir şekilde devam ederken Trablus kontu Pons'un şehre gelişi Haçlıların cesaretini neredeyse iki katına çıkardı.²⁹⁶ Fakat bu esnada Sûrlular da yalnız değildi. Dımaşk'tan gelmiş olan 700 süvari Sûr ahalisine sürekli güç aşılayarak motive etmekte ve şehrin savunulması hususunda büyük bir gayretle çalışmaktaydı. Ancak zaman geçtikçe uykusuzluk, yorgunluk ve erzakların tükenmesiyle yaşanan açlık sıkıntısı şehir halkının kuvvetten düşmesine ve savunmanın gevşemesine sebep oldu. Bunun üzerine bir araya toplanarak durumu istişare eden Sûr halkı, Fâtımî halifesi ve Tuğtekin'e bu elim vaziyeti bildiren mektuplar yazarak destek talep etti. Haberi alınca derhal yola çıkan Tuğtekin kuvvetleriyle beraber Banyas civarına geldi. Ayrıca Fâtımî halifesine de bir mektup yazarak takviye istedi.²⁹⁷

²⁹³ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 89; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özyayın, X, s. 490-491; Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 110.

²⁹⁴ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 238.

²⁹⁵ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 238-239.

²⁹⁶ Trablus kontu Pons'un Sûr kuşatmasına katılımı hakkında bkz. Küçüksipahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 111.

²⁹⁷ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, s. 240; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özyayın, C. X, s. 491.

İbnü'l-Esîr, Tuğtekin'in Banyas şehrine gelme maksadının Haçlılara göz dağı vererek onları şehirden uzaklaştırmak olduğunu ancak Haçlıların bu durumu önemsemediklerini belirtir.²⁹⁸

Willermus ise Tuğtekin'in çok kalabalık birliklerle Sûr yakınlarına geldiğini ifade etmekle beraber bir Mısır filosunun da üç gün içinde Sûrlulara yardım için gönderileceğine dair duyum aldıklarını söyler. Haçlıların edindiği bilgiye göre Tuğtekin Sûr yakınlarında bu filoyu ve kendisine katılacak olan yeni birlikleri beklemekteydi. Bunun üzerine Haçlılar bir durum değerlendirmesi yaparak ordularını üç gruba ayırmaya karar verdiler. Birinci grup Tuğtekin'e karşı mücadele edecek olan Pons ve II. Baudouin'in konnetablı Guillaume de Bures önderliğindeki askerlerden oluşmaktaydı. İkinci grup Venedik doge'unun kumandasında denizden Fâtımîlere karşı savaşıyordu. Çoğunluğu Venedikliler ve diğer Haçlı askerlerinden oluşan üçüncü grup ise savaş makinelerini ve kuleleri korumakla görevlendirilmişti. Plân gereği Venedik filosu Sûr Merdiveni önlerinde Fâtımîleri yakalamak için beklerken Trablus kontu ve Guillaume de Bures ise yanlarına Kudüs patriğiyle birlikte çok sayıda asker alarak Tuğtekin'le karşılaşmak üzere Banyas'a gitmişti. Ancak Willermus bu sırada Tuğtekin'in Haçlıların karşısına çıkmaya cesaret edemediğini ve bu yüzden davullar çaldırıp ordusuna geri çekilme emri verdiğini söyler.²⁹⁹

İbnü'l-Kalânîsî ise Tuğtekin'in Banyas'ta bulunurken Mısır'a mektuplar yazdığını ancak yardımın gecikmesi nedeniyle umutlarının gün geçtikçe söndüğünü belirtir.³⁰⁰

Sûr dışında bunlar yaşanırken şehir halkı da içeride surlardan attıkları ateşli oklar ve kayalarla Haçlılara mukavemeti sürdürmekteydi. Bu esnada şehirden çıkan bazı Sûrlu gençler gizlice Haçlı ordugâhına giderek mancınık ve kuleleri yakmak için harekete geçtiler. Sonunda Haçlıların en kullanışlı mancınıklarından birini ateşe vermeyi başardılar. Bu hadise üzerine Haçlı ordugâhında büyük bir panik başladı ve

²⁹⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özeydin, C. X, s. 491.

²⁹⁹ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 242-243.

³⁰⁰ İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 89.

çıkan yangını söndürmek için çok miktarda su harcandı.³⁰¹ Müslümanların mancınıklara ve kulelere verdikleri bu zarar Haçlıları büyük bir endişeye sevk etmekle birlikte ordunun mancınık kurma konusundaki kabiliyetsizliğini de açığa vurmuştu. Willermus'un nakline göre duruma hemen müdahale eden Haçlılar mancınık konusunda oldukça hünerli olduğu söylenen "*Havedik*" adlı bir Ermeni'yi Antakya'dan çağırdılar ve ona bütün hayatı boyunca görkemli bir şekilde yaşayabileceği kadar büyük bir meblağ ödediler. Yine Willermus bu adam hakkında: "*mancınıkları çalıştırmadaki hüneri o kadar büyüktü ki, hedeflenen şeyi hiç zorluk çekmeden anında yaptı*" demekle birlikte Havedik'in gelişinden sonra şehirdeki ahaliye kaşı mücadelenin "*sanki yeni başlamış gibi*" olduğunu ve böylelikle Sûrluların durumunun daha da kötüleştiğini ifade etmektedir.³⁰²

Mücadele devam ederken Kudüs kralını esir ederek bütün Müslümanların umudu ve kahramanı olan Belek'in 1124 yılının Mayıs'ında şehid edildiği haberinin Sûr'a ulaşması şehir halkının bu son ümidini de kırarken Haçlıları ise büyük bir sevince gark ederek kuşatmaya daha sıkı bir şekilde sarılmalarına sebep oldu.³⁰³ Haçlı saldırıları tüm hızıyla devam etmekteyken Sûr halkının ise erzakları neredeyse tamamen tükenmiş, yardım hayalleri yıkılmış ve şehri savunacak güçleri kalmamıştı. Acıların artık dayanılmaz bir safhaya ulaştığını gören Tuğtekin kötü gidişata bir son vermek için Haçlılara elçiler göndererek gitmek isteyen Müslümanların aileleri ve mallarıyla birlikte özgürce şehirden çıkabilmesi, kalmak isteyenlerin de selamette olması şartıyla kentin teslim edileceğini bildirdi.³⁰⁴

Şartların Haçlılar tarafından kabulünün ardından olası bir ihanetten çekinen Tuğtekin, Müslümanların güvenliğini sağlamak üzere karargâhını Sûr şehrinin önüne Haçlıların karşısına kurdu. Netice itibariyle şehrin kapıları 7 Temmuz 1124'te³⁰⁵ açılarak ahalinin serbestçe çıkış yapmasına izin verildi. Müslümanlar

³⁰¹ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 243-244; Fulcherius (trc. Barlas, s. 242) bu saldırı sonucu Haçlıların 30, Müslümanların ise bunun iki katı kayıp verdiğini kaydetmiştir.

³⁰² Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 244.

³⁰³ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 245-246.

³⁰⁴ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 243; İbnü'l-Kalânîsî, **a.g.e.**, trc. Özatağ, s. 90; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, trc. Özaydın, X, s. 491.

³⁰⁵ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 244; Willermus, (trc. Ayan, II, s. 250) bu tarihin 29 Haziran 1124 olduğunu söyler; İbnü'l-Kalânîsî, (trc. Özatağ, s. 90) 8 Temmuz 1124 olarak belirtir. Aynı şekilde İbnü'l-Esir de Kalânîsî'nin ifadesini doğrular (**el-Kâmil fi't-Târîh**, trc. Özaydın,

taşıyabilecekleri kadar yükü yanlarına alarak ağır olanları da geride bırakıp iki sıra hâlinde dizilmiş olan askerlerin arasından zarar görmeden geçip gittiler. Bazıları da ayrılamayacak derecede zayıf olduklarından şehirde kaldılar. Gidenlerden kimi Dımaşk'a doğru ilerlerken kimi de bölgenin başka yerlerine dağıldılar. Şehre giren Haçlılar ise ana kapıya Kral II. Baudouin'in bayrağını, kapının iki tarafındaki kulelere de Pons ve Venedik doge'unun sancaklarını çektiler. Ayrıca verdikleri sözü yerine getirerek şehre herhangi bir yağma teşebbüsünde bulunmadılar.³⁰⁶

Kent Haçlılara teslim olduktan sonra Willermus'un kaydına göre şehirdeki Müslümanlar Haçlı ordugâhına gelerek onların mancınık, kule ve silâh gibi kuşatma âletlerini incelemeye koyuldular. Ayrıca Haçlı liderleriyle ilgili bilgi edinerek torunlarına güvenilir mâlûmat bırakmak üzere her şeyi araştırdılar. Haçlılar da şehrin kalın surlarını, sağlam evlerini ve güçlü kapılarını büyük bir hayranlıkla seyrederken bu kadar açlık ve sıkıntı çeken halkın bugüne kadar şehri teslim etmeme azmine övgüde bulundular; çünkü onlar şehre girdiklerinde yalnızca beş kilo meyve bulabilmişlerdi. Tüm bu yaşananların ardından şehrin taksimatı gerçekleştirildi. Evvelce yapılan anlaşmaya sadık kalınarak şehrin üçte biri Venediklilere verilirken iki bölümünün kraliyete ait olduğu kabul edildi.³⁰⁷

Haçlıların Sûr'u zapt ettiği haberinin Kudüs'teki yankıları ise çok daha büyük oldu. Gelen haberle şehrin âdeta bayram yerine döndüğünü belirten Fulcherius krallıkta yaşanan olayları şu sözlerle nakleder:

“Biz kulaklarımızı dört açmış bir şekilde gelecek en ufak bir haberi beklerken, işte! Sûr'un ele geçirilmesini haber veren ve Patriğimizden gelen mektubu taşıyan üç ulak büyük bir hızla geldiler. Bu haber duyulduğunda etrafa sevinç çığlıkları yayıldı. Gecikmeden mutluluk dolu sözlerle “Te Deum

X s. 491); Azîmî, (trc. Sevim, s. 58) Haçlıların şehri Haziran-Temmuz 1124'te işgal ettiğini belirtir. Ebû'l-Farac (**Abûl-Farac Tarihi**, trc. Ömer Rıza Doğrul, s. 359-360) Sûr'un Haçlılar tarafından ele geçiriliş tarihini 1126 yılı olarak vermiştir ayrıca o sıralarda esarete bulunan Kral I. Baudouin'in de bu kuşatmaya katıldığını belirtir, Süryani Mihail de (trc. Andreasyan, s. 86-87) Ebû'l-Farac ile benzer bilgi vermektedir. Karş. Küçükspahioğlu, **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, s. 113; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 140; Coşkun Alptekin, **Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 59; Honnigman, “Sûr”, **İA**, C. XI, s. 44.

³⁰⁶ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 249; Urfalı Mateos, **a.g.e.**, trc. Andreasyan, s. 280; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 140-141.

³⁰⁷ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 247; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, aynı yer.

laudamus” söylendi. Çanlar çaldı, tören alayı Tanrının Tapınağına ilerledi, surlara ve kulelere bayraklar çekildi. Sokaklar rengarenk süslerle doldu, şükran hareketlerinde bulunuldu, ulaklar hak ettikleri gibi ödüllendirildi, alçak gönüllü kalabalık birbirini kutladı ve güzel kızlardan oluşan koro ilahiler söyledi. Kudüs bir anne gibi kızı Sûr için sevindi ve onu uygun olduğu üzere tahtının sağına oturttu.”³⁰⁸

Sûr’un bölgedeki şehirler arasında en müstahkemi ve en sağlamı olduğunu belirten İbnü’l-Esîr ise bu şehrin işgalinin Haçlılar için büyük bir kazanç İslâm dünyası içinse büyük felâket olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁹

Görüldüğü üzere İtalyan denizci devletlerin desteği ile Haçlılar tarafından ele geçirilen Doğu Akdeniz şehirleri Haçlıların bölgede tutunabilmeleri için hayati bir öneme sahip olmuş, buldukları stratejik konum ve Avrupa ile deniz yoluyla temas kurulmasını sağlayan uygun limanları sayesinde onlara askerî ve siyasî açıdan üstünlük kazandırmıştır. Öyle ki Kudüs’ün Haçlılar tarafından ele geçirilmesinde dahi Yafa limanının ve bu limana İtalyan denizci devletleri tarafından ulaştırılan desteğin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yafa’nın işgalinden sonra bu şehrin sağladığı deniz aşırı bağlantılardan istifade edilerek Hayfa, Arsûf ve Kaysâriyye şehirlerinin de kolayca işgal edildiği ve Kudüs Haçlı Krallığı’nın sınırlarının kısa bir süre içerisinde genişlediği görülmektedir. Yafa’nın ardından ele geçirilen edilen bu müstahkem üç şehir Kudüs Haçlı Krallığı’nın toprak bütünlüğünün sağlanmasında ve savunulmasında etkili olmuştur. 1104 yılına kadar Hayfa ve Yafa limanları İtalyan denizci devletleriyle temas sağlayan önemli limanlar durumuna gelmiş ve buradan alınan yardımlar Akkâ’nın baskı altında tutulmasını ve 1104’te de şehrin zaptını kolaylaştırmıştır. Son derece geniş ve korunaklı bir limana sahip olan ve önemli ticarî bağlantıları bulunan Akkâ’nın işgali Avrupa’dan Doğu’ya daha büyük donanmalar gönderilmesini sağladığı gibi Haçlıları güvenlik yönünden oldukça rahatlatarak dış güçlere karşı verilen mücadelelerde büyük bir güç kazandırmıştır. Haçlılar bir diğer kazancını 1109 yılında ele geçirdiği Trablusşam şehriyle elde etmiştir. Trablusşam bulunduğu stratejik konum itibarıyla Haçlıların Suriye ve

³⁰⁸ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 244.

³⁰⁹ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, trc. Özaydın, X, s. 491.

Filistin arasındaki toprak bütünlüğünü sağlarken, bu topraklar üzerinde kurulan Trablus Haçlı Kontluğu kuzey ve güneydeki Haçlı devletlerinin savunulması hususunda büyük bir rol oynamıştır. Trablusşam'ın ardından Fâtımîlerin Haçlılara karşı mücadelelerde kullandıkları önemli donanma üsleri olan Beyrut ve Sayda'nın işgali ile Fâtımîler bölgede artık Haçlılar için büyük bir tehdit olmaktan çıkmış ve hareket kabiliyetleri iyice sınırlanmıştır. Bu durum Doğu Akdeniz'in en önemli ve müstahkem şehirlerinden biri olan Sûr'a giden yolun Haçlılara açılmasını sağlamıştır. Nihayetinde Haçlılar, 1124 yılında Venediklilerin desteği ile bölgenin en önemli şehri olarak addedilen Sûr'u da ele geçirerek Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetini sağlamlaştırmayı başarmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAÇLI SEFERLERİ DÖNEMİNDE DOĞU AKDENİZ ŞEHİRLERİNİN EKONOMİK VE SOSYAL DURUMU

A. Haçlılar ve İtalyan Denizci Devletlerin Doğu Akdeniz Şehirlerindeki Ekonomik ve Sosyal Faaliyetleri

Fenikeliler zamanından beri ticarî faaliyetlerle ön plâna çıkan ve önemini Bizans ve İslâm hâkimiyeti döneminde koruyan Doğu Akdeniz şehirlerinin Haçlılar tarafından zaptı Haçlıları ekonomik bakımdan kalkındırarak zenginleşmelerini mümkün kılarken, Doğu ile Batı arasında gerçekleşen ticaretin de gelişmesini sağladı. İncelediğimiz dönem boyunca ticarî faaliyetlerin yoğunluk kazandığı ve Haçlılara en fazla kazanç sağlayan şehirlerin Sûr, Trablusşam ve Akkâ olduğu tespit edildi.

1104 yılında Haçlı işgaliyle birlikte Haçlıların ve İtalyan denizci devletlerin yerleşimine sahne olan Akkâ, Haçlıların ve Avrupa'nın her yanından gelen tüccarın ticarî faaliyetlerde buldukları önemli bir üstü.³¹⁰ Çünkü şehir gerek Haçlılar döneminde gerekse öncesinde Doğu Akdeniz ticaretinin ana kapısı durumundaydı.³¹¹ Doğu ürünlerinin uğrak yeri olan Dımaşk'a yakın konumu ticarî hayatın Akkâ ve civar şehirlerde yoğunlaşmasını sağlamaktaydı. Çin'den, İran'dan, Hindistan'dan ve Afrika'dan gelen mallar Akkâ limanı üzerinden taşınmakta ve Doğu'ya özgü türlü baharatlar ile Afrika'dan gelen fildişi, Arap hurması gibi dönemin oldukça rağbet gören ürünleri bu şehrin pazarlarında satışa sunulmaktaydı.³¹² Bununla birlikte gelişmiş endüstrisi sayesinde şehirde üretilen şeker, zeytinyağı, camdan yapılan vazo, tabak gibi süs eşyaları ve kaliteli kumaşların ihracatı da Haçlılara ve İtalyan denizci devletlerine büyük gelirler sağlamaktaydı.

³¹⁰ H. W. Hazard, **A History of the Crusades: The Art and Architecture of the Crusader States**, ed. Kenneth M. Setton, vol. IV, The University of Wisconsin Press, Madison 1977, s. 4-5; David Jacoby, "Acre" **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. I, s. 9-12; Güngörmez, **a.g.t.**, s. 72.

³¹¹ Le Strange, **Palestine under the Moslems**, s. 330 Güngörmez, **a.g.t.**, s. 79; Emecen, "Akkâ", **DİA**, C. II, s. 265-266.

³¹² Heyd, **a.g.e.**, s.189.

Haçlıların ana limanı olan Akkâ'da İtalyan denizci tüccarların yanında hayatlarını ticaretle kazanan bir sürü doğulu zengin tüccar da bulunurdu. Bunlar özellikle baharat ve ipekli ürünlerin ithalatıyla uğraşırlardı.³¹³ Nitekim Endülüslü seyyah İbn Cübeyr (ö.1217) bu hususta Akkâ'nın Haçlılar için ticarî bir merkez, dünyanın her yanından gelen gemilerin uğradığı bir liman ve çeşitli etnik gruplara mensup tüccarın bir araya geldiği önemli bir şehir olduğunu kaydetmiştir.³¹⁴

Haçlılar için son derece önemli olan bir diğer şehir de Heyd'in ifadesiyle: *"Mağazaları kıymetli mallarla tıklım tıklım dolu, çok önemli limanı bütün memleketlerden gemi celbeden, Müslüman, Latin, Bizanslı, Ermeni, Marunî, Nasturî ve Yahudi'den oluşan kalabalık halkı kendini harıl harıl ticaret ve sanayiye vermiş olan"* Trablusşam'dı.³¹⁵

Güzelliği ve zenginliği ile doğulu ve batılı yazarların övgülerine mazhar olan Trablusşam, Doğu Akdeniz'in en büyük ve müreffeh şehirlerinden biriydi. Geniş ormanlık alanlara, akarsulara ve çok sayıda gemiye barınak sağlayacak genişlikte bir limana sahip olan bu kentin çevresi şeker kamışı tarlaları ve meyve ağaçlarıyla doluydu.³¹⁶ Nitekim, Seyyah Nâsır-ı Husrev Trablusşam için: *"Acem ülkesinde görmüş olduğum her çeşit yemek ve meyveyi, hatta yüz kat daha fazla olarak orada gördüm, hepsi de fazlasıyla vardı"*³¹⁷ demektedir.

İslâm coğrafya yazarı İbn Havkal ise: *"Burada, Mâğrib diyarında pek benzeri olmayan kayısı, armut gibi lezzetli meyveler yetişir... gece-gündüz, sabah-akşam devamlı, Rum diyarından Mâğrib'ten ticaret için gelen gemilere kıymetli yünler, değerli elbise takıları, nefuse sürmeleri, siyah-beyaz kıymetli köleler, enva-ı çeşit*

³¹³ Heyd, **a.g.e.**, 191-192; Jonathan Phillips, "The Latin East 1098-1291", **The Oxford History of the Crusades**, ed. Jonathan Riley-Smith, New York 1999, s. 116; Meron Benevensiti, **The Crusaders in Holy Land**, New York 1970; s. 383 Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, s. 181-182.

³¹⁴ İbn Cübeyr, **Rihlet el- Kinanî**, Türkçe trc. İsmail Güler, **Endülüsten Kutsal Topraklara**, Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 224.

³¹⁵ Heyd, **a.g.e.**, s. 185.

³¹⁶ Nâsır-ı Husrev, **Sefername**, trc. Abdulvehap Tarzi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 18-19; İbn Havkal, **Sûrat El-Arz**, trc. Ramazan Şeşen, **10. Asırda İslâm Coğrafyası**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s. 76; Makdisî, **Ahsenü't-Tekâsîm**, trc. Ciner, s. 191; Ebü'l-Fidâ, **Takvimü'l-Büldan**, trc. Ramazan Şeşen, **Ebü'l-Fidâ Coğrafyası**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 216; Le Strange, **Palestine under the Moslems**, s. 348-349.

³¹⁷ Nâsır-ı Husrev, **a.g.e.**, trc. Tarzi, s. 20-21.

eşyalar, yiyecekler yüklenir”³¹⁸ diyerek Trablusşam topraklarının verimliliğine ve şehirdeki ticarî hayatın hareketliliğine dikkat çekmektedir.

Trablusşam verimli topraklarının yanı sıra gelişmiş bir endüstriye de sahipti. Bizans İmparatorluğu döneminden beri bölgenin ipek üretim merkezlerinden biri olan kentte kaliteli kumaşlar dokunmakta ve kumaş fabrikalarında istihdam edilmek üzere çok sayıda işçi alınmaktaydı. Bununla birlikte şehirde şeker, kereste, cam ve kâğıt imalâthaneleri de mevcuttu.³¹⁹ Burada imal edilen ürünler Haçlılar ve İtalyan denizci tâcirler tarafından dünyanın her yerine ihraç edilerek Haçlı ekonomisine büyük kârlar sağladılar.³²⁰

Haçlılar için gözde bir şehir olan Sûr da milâttan önceki dönemlerden beri ticarî açıdan önemli bir merkezdi. 1047 yılında Sûr’u ziyaret eden Seyyah Nâsır-ı Husrev şehir için “*Pazarları güzel, nimetleri bol bir şehirdi. Bu Sûr şehri, Şam kıyılarındaki şehirler içinde malı ve zenginliği ile tanınmıştı*” demektedir.³²¹

İbn Cübeyr de şehrin limanının büyük gemilerin yanaşması için müsait olduğunu ve bu sebeple de Sûr’un Akkâ’ya kıyasla daha güzel ve mahfuz olduğunu kaydetmektedir.³²²

Haçlıların Avrupa ile bağlantılarını sağlayan önemli limanlarından biri hâline gelen Sûr ayrıcalıklı konumunu bu dönemde de muhafaza etti. Haçlılar zamanında Sûr’da ticareti yapılan ürünlerden başlıcalarını şeker kamışı ve ipeğin yanı sıra camdan imal edilen süs eşyaları oluşturmaktaydı. Bilhassa Sûr’a bağlı arazilerde gerçekleşen şeker kamışı üretimi neredeyse Avrupa’nın tamamının şeker ihtiyacını karşılıyordu.

Eserinde Sûr’un geniş bir tasvirine yer ayırıp bize önemli bilgiler sunan Willermus Tyrensis: “... böylece en verimli sebze ve meyve bahçelerinin bulunmasının dışında, burada insan sağlığına ve çeşitli kullanımlara yarayan çok değerli şekerin yapıldığı kamış da üretilir ve bunlar buradan tüccar tarafından

³¹⁸ İbn Havkal, **a.g.e.**, trc. Şeşen, s. 76; Nâsır-ı Husrev, **a.g.e.**, trc. Tarzi, s. 19.

³¹⁹ Heyd, **a.g.e.**, s. 94; Güngörmez, **a.g.t.**, s. 102; Hitti, **History of Syria**, s. 639.

³²⁰ Hitti, **a.g.e.**, s. 639; Güngörmez, **a.g.t.**, s. 102.

³²¹ Nâsır-ı Husrev, **a.g.e.**, trc. Tarzi, s. 22; Ali Mazaherî, **Ortaçağ’da Müslümanların Yaşayışı**, trc. Bahriye Üçok, Varlık Yayınevi, İstanbul 1972, s. 214.

³²² İbn-i Cübeyr, **a.g.e.**, trc. Güler, aynı yer.

dünyanın her tarafına götürülür”³²³ demek suretiyle şekerkamışı ticaretinin önemine dikkat çekmektedir.

Willermus, şehirde ihracatı yapılan diğer bir ürün olan camdan ise şu sözlerle bahsetmektedir:

“Ayrıca belki de gerekli nesnelere arasında birinci sırada yer alan en ince cam türü bile bölgeden toplanan kumdan takdire şayan bir şekilde yapılır ve buradan şeffaflığı ve netliği ile hayranlık uyandıran derecede işlenmek üzere uzak bölgelere gönderilir, bu nedenle şehrin ismi yabancılar arasında yaygın şekilde bilinir ve tüccarlar bu ticaretten çok kazanç elde ederler.”³²⁴

Sûr şehrinde camların üretildiği fırınlar geniş bir kapasiteye sahip olup vazo, tabak gibi çeşitli türlerde züccaciye ürünleri imal edilmekte, cam imalâthanelerinde çoğunlukla bu konuyu iyi bilen Yahudi işçiler çalıştırılmaktaydı.³²⁵

Şehirde üretilip ihraç edilen diğer önemli bir ürün de mor renkli kumaşlardı. Willermus’un kaydına göre mor, bu dönemde “*Sûr rengi*” olarak bilinmekteydi.³²⁶ Fulcherius Carnotensis, Sûr’u tasvir ederken benzer şekilde “*...bu şehir soylu, mor Sûr olarak adlandırılır*” demektedir.³²⁷

Sûr şehri uzaklara ihraç edilen beyaz kumaş üretiminde de tekti. Bu kumaşlar öylesine aranırdı ki İtalyan denizci devletlere mensup tacirler bunları Avrupa’ya götürebilmek için şehirde uzun süre beklerlerdi. Kumaş fabrikalarının işletmeciliğini ise çoğunlukla Suriyeliler gerçekleştirirdi. Bunlara ek olarak Sûr’da sarraflık, hayvancılık, balıkçılık ve bağcılık da yapılmaktaydı. Özellikle yerli Hristiyan köylüler tarafından gerçekleştirilen bağcılık Haçlılara büyük kârlar sağladığı için verimli arazilerin çoğu üzüm bağlarına dönüştürülmüştü.³²⁸

Akkâ, Sûr ve Trablusşam şehirleri Haçlıların ve İtalyan denizci devletlerin ticarî merkezleri hâline gelirken Kaysâriyye, Arsûf, Hayfa ve Remle’nin ise Haçlı

³²³ Tuleda’lı Benjamin ve Ratisbon’lu Rabbi Petachia, **Ortaçağ’da İki Yahudi Seyyahın Tuleda’lı Benjamin ve Ratisbon’lu Petachia İslâm Dünyası Gözlemleri**, trc. Nuh Arslantaş, MİFAV, İstanbul 2009, s. 243; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 234.

³²⁴ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, aynı yer.

³²⁵ Heyd, **a.g.e.**, s. 167.

³²⁶ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 228.

³²⁷ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 234.

³²⁸ Heyd, **a.g.e.**, s. 194-195; İbn Cübeyr, **a.g.e.**, trc. Güler, s. 231; Hitti, **a.g.e.**, s. 619.

ekonomisine daha çok tarım ve hayvancılık açısından katkı sağlayan şehirler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ziraî açıdan gelişmiş bir kent olan Remle’de İslâm hâkimiyeti döneminden beri tarımsal faaliyetler için oldukça geniş bir alan bulunmaktaydı. Bununla birlikte Müslümanların şehirde geliştirdikleri sulama sistemleri sayesinde topraktan alınan verim oldukça artmıştı. Remle’de ihraç edilen ürünler arasında incir, zeytin ve hurma ön sıralarda yer almaktaydı. Nâsır-ı Husrev bu hususta: “*orada bir cins incir oluyor ki hiç bir yerde ondan daha güzeli yoktur*”³²⁹ demektedir.

Selçukluların da Remle’ye geldiklerinde boş topraklarda ekim ve zeytinliklere bakım yaptırmak üzere yakın yörelerden çiftçiler getirttikleri ve böylelikle bir mevsimde 300.000 altın değerinde zeytin satarak büyük bir gelir elde ettikleri bilinmektedir.³³⁰ Bu hadise şehirdeki tarımsal faaliyetlerin ekonomiye olan katkısını gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Keza Haçlılar da şehre geldikleri andan itibaren Remle’nin boş kalan topraklarını işletebilmek ve Müslümanlardan kalan zeytin, incir gibi mahsullerin ticaretini devam ettirebilmek için nüfusu artırmaya yönelik çalışmalarda bulunmuşlardır.

Tarımsal faaliyetlerin yoğunluk kazandığı diğer bir şehir olan Arsûf’ta ise hurma ve incir ihracatı yapılmaktaydı. Ayrıca boya ve şarap fabrikaları bulunan şehirde keten kumaş üretimi de yaygındı.³³¹ Hayfa ise bu dönemde Mısır’dan Şam’a giden güzergâhta bulunan Taberiye şehrine yakın bir konumda olması sebebiyle ticaret kervanlarının sık sık uğradığı bir şehirdi ve karadut ağaçlarıyla ünlenmişti. Aynı zamanda orman bakımından da son derece zengin olan bu şehirde kereste fabrikaları bulunmaktaydı.³³²

Seyyah Benjamin’in “*çok önemli, güzel ve nezih bir şehir*”³³³ olarak tanımladığı Kaysâriyye hububatı bol bir kentti. Burada özellikle hurma, turunç ve

³²⁹ Nâsır-ı Hüsrev, **a.g.e.**, trc. Tarzi, s. 39.

³³⁰ Sıbt İbnü’l- Cevzî, **a.g.e.**, trc. Sevim, s. 174. Karş. Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, s. 51

³³¹ Gideon Avni, **The Byzantine-Islamic Transition in Palestine: An Archaeological Approach**, Oxford University Press Oxford 2014, s. 236 vd.; Khalilieh, “The Ribat of Arsuf”, s. 162-166.

³³² Heyd, **a.g.e.**, s. 188; Bilge, **a.g.md.**, s.41; Güngörmez, **a.g.t.**, s.91.

³³³ Yahudi Benjamin, **a.g.e.**, trc. Arslantaş, s. 45.

incir gibi mahsullerin ticareti yapılırdı. Yine kerestecilik, balıkçılık ve sarraflık da önemli geçim kaynakları arasındaydı. Bununla birlikte şehirde 300'ü aşkın pazar bulunmaktaydı. Daha önce belirttiğimiz gibi şehrin Haçlılar tarafından zaptı sırasında bu şehirden yüklü miktarda ganimet ele geçirmiş olmaları Kaysâriyye'nin ne denli zengin bir şehir olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.³³⁴

İpek ve baharat yolunun kesiştiği noktada yer alan önemli ve zengin şehirlerden biri olan Sayda ise sahildeki stratejik konumu, limanı ve verimli arazileri ile Haçlılar için oldukça değerli bir şehirdi.³³⁵ Çeşit çeşit bağ ve bahçeleri, yemyeşil ağaçları ile seyyahların âdeta bir çiçek bahçesine benzettikleri bu verimli şehirde büyük ölçüde meyve ihracatı yapılırdı.³³⁶ Ayrıca kabuklarından mor renk elde edilen “*murex trunculus*” adlı deniz canlısının Sayda'da mevcut olması burada boya sanayiinin gelişmesini sağladı.³³⁷ Şehirde bulunan boya atölyelerinin yanı sıra şarap, şeker, tekstil ve cam imalâthaneleri de mevcuttu.³³⁸

1110 yılında işgal edilen ve Kudüs Krallığı'nın önemli limanlarından biri hâline gelen Beyrut, ticarî olarak gelişmiş bir şehirdi. Yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından son derece zengin olan şehirde hurma ağaçları ve şeker kamışı tarlaları bulunur ve bunların ihracatı yapılırdı. Bununla birlikte Beyrut, ipek üretimi ile Haçlıların önemli sanayi şubelerinden biriydi. Şehirde kurulan pazarlarda gerek yerel gerekse Doğu'dan gelen biber, çivit boyası, kızıl boya ağacı, inci ve baharat gibi ürünler bulunurdu. Bu sebeple Beyrut, Kudüs'e gelen hacılar tarafından sık sık ziyaret edilirdi. Şehre gelip giden ticaret gemilerinden alınan vergiler de kentin ekonomisine büyük katkılar sağlar ve bu sebeple Beyrut limanının çevresinde büyük güvenlik önlemleri alınırdı.³³⁹

İslâm coğrafya yazarı Ebü'l-Fidâ Beyrut için: “...deniz sahilinde iki burcu, bostanları, nehri olan bir şehirdir. Münbittir. Halkı buraya akan bir kanaldan su

³³⁴ Fulcherius Carnotensis, **a.g.e.**, trc. Barlas, s. 137; Meron Benevenisti, **The Crusaders in the Holy Land**, The Macmillan Company, New York, 1970, s. 27; Heyd, **a.g.e.**, s. 149.

³³⁵ Tomar, “Sayda”, **DİA**, C. XXXVI, s. 209.

³³⁶ Nâsır-ı Husrev, **a.g.e.**, trc. Tarzi, s. 22; Mazaherî, **a.g.e.**, s. 213; Girgin, **a.g.t.**, s. 26.

³³⁷ Hitti, **a.g.e.**, s. 94; Güngörmez, **a.g.t.**, s. 122.

³³⁸ Le Strange, **a.g.e.**, s. 346; Hitti, **a.g.e.**, s. 296.

³³⁹ İbn Havkal, **a.g.e.**, trc. Şeşen, s. 172-173; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 69; Heyd, **a.g.e.**, s. 22; Dursun, “Beyrut”, **DİA**, C. VI, s. 8.

*içer. Büyük bir limanı vardır”*³⁴⁰ diye bahseder. Heyd ise Beyrut’un Şam’a yakın olması ve elverişli bir limana sahip olmasına rağmen Haçlılar zamanında Akkâ ve Sûr’un gölgesinde kaldığını belirtmektedir.³⁴¹

Haçlıların ilk limanı olan Yafa ise Kudüs’e yakın konumu itibariyle geleceği parlak bir şehir olarak görüldü. Aynı zamanda şehir, Akkâ işgal edilinceye kadar Haçlıların ithalat ve ihracat merkezi, Hıristiyan hacılar için de Kudüs’e giriş kapısıydı. Hacılar buraya çoğunlukla Avrupalı denizci devletlerin gemileriyle taşınmaktaydı. Ancak Yafa’nın rüzgâr ve fırtına gibi hava koşullarından kötü bir şekilde etkilenmesi, korsanlar tarafından sık sık saldırılara mâruz kalması ve limanın da büyük ticaret gemilerinin sığınacağı kadar geniş olmaması gibi sebeplerle şehir Akkâ ve Sûr şehirlerine kıyasla, Doğu ve Batı arasında büyük çaplı bir ticaret merkezi olamadı. Nitekim Akkâ işgal edildikten sonra, Yafa’nın liman olarak değeri azaldı.³⁴²

Anlaşıldığı üzere ihraç edilen ürünler hususunda oldukça zengin olan Doğu Akdeniz şehirlerinde Haçlılar döneminde aktif bir ticarî hayat vardı. Batılılar evvelce ülkelerinde görmedikleri baharat, şeker kamışı, tahıl ve meyveleri, Doğu’ya özgü çeşitli eşyaları Doğu Akdeniz şehirleri ve limanları vasıtasıyla tanıma, Avrupa’ya ulaştırma imkânına kavuştu. Avrupalılar adı geçen şehirlere Doğu ürünlerini almak için gelirken kendi ülkelerinden getirdikleri ürünleri de bu şehirlerin pazarlarında satıyorlardı. Bu alışveriş Avrupa ile Doğu Akdeniz şehirleri arasındaki ticaretin yoğunluk kazanmasını ve sistematik bir hâle gelmesini sağladı ve böylece Haçlıların ticarî hususlarda bir takım düzenlemeler ve denetlemeler yapmasını zaruri kıldı. Bu nedenle evvelce bahsettiğimiz gibi XII. yüzyılın sonlarında “*Cour de la Fond*” adı verilen ticarî mahkemeler kuruldu. Başlangıçta Sûr şehrinde kurulan bu mahkemelerin sonraları faaliyet alanı genişledi ve pazarları olan her şehirde kurulmasına karar verildi. Bununla birlikte denizcilik, liman vergileri, deniz

³⁴⁰ Ebü’l-Fidâ, **a.g.e.**, trc. Şeşen, s. 213.

³⁴¹ Heyd, **a.g.e.**, s. 189-190.

³⁴² Heyd, **a.g.e.**, s. 190-191.

sevkiyatı ile ilgili meseleler için de “*Cour de Chanie*” (Zincir mahkemeleri) adlı kurum görevlendirildi.³⁴³

Doğu Akdeniz üzerinden gerçekleşen bu ticarî faaliyetlerin Haçlıların Müslüman ve Yahudi halka olan ilişkilerini de etkilediği görülmektedir. Nitekim, Doğu Akdeniz şehirlerinde endüstriyel ve tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilmesi ve dolayısıyla ekonomik hayatın devamı için insan gücüne ihtiyaç vardı. Haçlıların ve İtalyan denizci devletlerin bölgedeki nüfusu bu ihtiyaçları karşılamaya yetmiyordu. Bu nedenle bilhassa İtalyan denizci devletleri kendilerine tahsis edilen mahallerde Müslüman ve Yahudilerin ikâmet etmelerine ve işletmelerinde çalışmalarına müsaade etti. Böylece ilerleyen tarihlerde şehirlerde Müslümanların ve Yahudilerin nüfusları yeniden artmaya başladı. Bunun bir örneği Sûr şehrinde görülmektedir. Şehir 1124 yılında Haçlılar tarafından işgal edildiğinde Sûr'daki Müslümanların çoğu kenti terk etmişlerdi. Ancak ilerleyen zamanlarda Müslümanların ve Yahudilerin Sûr'da İtalyan denizci devletlere ayrılan mahalle ve köylerde ikâmet ettikleri, işletmelerinde çalıştıkları ve zamanla nüfuslarının çoğaldığı bilinmektedir. Nitekim İbn Cübeyr, XII. yüzyılın sonlarına doğru Sûr'daki Haçlıların Müslümanlara iyilik yapmaya daha meyilli olduğunu ve onların burada daha rahat ve huzurlu olduklarını ifade etmektedir.³⁴⁴

İşgal ettikleri Doğu Akdeniz şehirlerine yerleşen Haçlılar ve İtalyan şehir devletleri mimarî, edebiyat, hukuk, ticaret, sanat ve gündelik yaşamda dahi yaşadıkları coğrafyadaki insanların kültürlerinin tesiri altında kaldı. Doğu'da yaşamlarını sürdürebilmek ve ticarî faaliyetleri daha etkin bir hâle getirmek isteyen Batılılar bilhassa Arapça öğrenimine önem verdi. Ayrıca İslâm âlimlerine ait birçok eseri kendi dillerine tercüme ettirerek edindikleri bilgilerle ülkelerindeki bilimsel faaliyetleri geliştirmeye başladı. Örneğin Müslümanların eczacılık ve tıp alanında yaptıkları çalışmalardan etkilenen Haçlılar Sûr, Yafa ve Akkâ'ya hastaneler inşa etti.³⁴⁵ Trablusşam'da da bir tıp okulu kurdu. Bununla birlikte kendi dinlerini yaymak amacıyla misyonerlik faaliyetlerinde buldukları da görüldü. Trablusşam, Sûr ve

³⁴³ La Monte, **Feudal Monarchy**, s. 108-109.

³⁴⁴ İbn Cübeyr, **a.g.e.**, trc. Güler, s. 226.

³⁴⁵ Benvenisti, **The Crusaders in the Holy Land**, s. 381.

Akkâ Haçlılar döneminde misyonerlik faaliyetlerinin yaygın olarak yapıldığı şehirlerdi. Buraya gelen Hristiyan din adamları Arapça öğrenmek ya da tercümanlar vesilesiyle yerli halkla iletişim kurmak suretiyle dinlerini yaymak için teşebbüste bulundu.³⁴⁶

Doğu kültürünün Haçlılara olan etkisi Haçlıların Doğu Akdeniz şehirlerinde inşa ettikleri yapılarda da kendisini gösterdi. Zira bölgeye geldiklerinde temiz sokakları ve şahane evlere sahip olan Akkâ, Sûr ve Trablusşam gibi kenlerin tesiri altında kalan Haçlılar, mimarî yapılarında doğu motiflerinden ilham aldı. Böylece kısa bir zaman içinde Doğu Akdeniz şehrinde Doğu-Batı senteziyle dekore edilmiş yapılar oluşmaya başladı.³⁴⁷ Örneğin Haçlılar döneminde Akkâ'da Batı mimarisine göre ve oldukça büyük boyutta inşa edilmiş çok sayıda kilise vardı. Bu kiliselerden bazılarının duvarları veya zeminleri doğuya özgü halılarla kaplanmıştı. Bunlardan özellikle St. John Kilisesi son derece dikkat çekmekteydi.³⁴⁸ Aynı zamanda giyim-kuşam, yeme-içme gibi gündelik yaşamdaki gelenek ve göreneklerde de Doğu kültüründen etkilenen Haçlıların uzun sakal bırakmak, ketenden yapılmış uzun elbiseler giymek, sofralarında baharat kullanmak gibi Doğu'ya özgü âdetleri benimsedikleri görüldü. Bununla birlikte haberleşmek için posta güvercinlerinden faydalanmaları, büyük kuşatma kaleleri inşa etmeleri, zift kullanımı, savaş âletleri ve bayrakları üzerinde çeşitli hayvan figürlerine yer vermeleri ve Doğu devletlerine benzer mâhiyette para bastırmaları gibi daha pek çok uygulama yine Doğu ile etkileşimleri sonucunda Batı'ya nakledildi.³⁴⁹

Sonuç olarak Haçlıların Doğu topraklarında Müslümanlarla bir arada yaşamaları ve ticarî faaliyetler yoluyla sağladıkları temas onları her alanda etkileyerek Avrupa medeniyetinin gelişmesini sağladı.

³⁴⁶ Prawer, **a.g.e.**, s. 523; Güngörmez, **a.g.t.**, s. 74; Jean Richard, "Tripoli, City of", **The Crusades an Encyclopedia**, ed. Alan Murray, s.1196; ayrıca bkz. İriss Mouss, **Ga Loud Letters the Jacques de Vitry**, Leiden 1960; Hussain M Atiya, "Knowledge of Arabic in the Crusader States in the Twelfth and Thirteenth Centuries", **Journal of Medieval History**, Vol. 25, No. 3, 1999, s. 209 vd.

³⁴⁷ Denys Pringle, "Architecture in the Latin East 1098- 1571", **The Oxford History of the Crusades**, ed. Jonathan Riley Smith, New York 1999 s. 155; Prawer, **a.g.e.**, s. 514-515; Hazard, **a.g.e.**, s. 10; Pringle, **a.g.m.**, s. 155.

³⁴⁸ Prawer, **a.g.e.**, s. 418.

³⁴⁹ Güngörmez, **a.g.t.**, 146 vd.; Doğu-Batı arasında gerçekleşen kültürel etkileşim hakkında ayrıca bkz. Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Döneminde Yakındoğu Kültürünün Batı'ya Taşınması ve Bunun Avrupa Toplumuna Etkileri Üzerine", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, S. 12, 2002, s. 210-218.

B. İtalyan Denizci Devletlerine Doğu Akdeniz Şehirlerinde Verilen İmtiyazlar ve Haçlılarla İlişkileri

Daha önce de belirttiğimiz gibi Doğu Akdeniz şehirlerinde hâkimiyet tesis etmek ve işgal ettikleri topraklarda güvenlik sağlamak için İtalyan denizci devletlerinin deniz gücüne ve yardımına ihtiyaç duyan Haçlılar bu devletlerle iyi ilişkiler kurmaya ve anlaşmalar yapmaya çalıştılar. Yapılan bu anlaşmalar sonucu Yafa, Remle, Arsûf, Hayfa, Kaysâriyye, Akkâ, Trablusşam, Sayda, Beyrut ve Sûr'un kısa bir zaman dilimi içerisinde zaptı gerçekleşti ve İtalyan denizci devletlere bu şehirlerde geniş imtiyazlar verildi.

İncelediğimiz dönemde Yafa şehrinde en çok Pisalılar etkindi. Zira daha Godefroi de Bouillon zamanında Piskopos Daimbert'e Yafa'nın dörtte biri tahsis edilmişti. Bu sayede şehirde gün geçtikçe nüfuzlarını artıran Pisalılar, Yafa'nın çarşılarını canlı bir hâle getirerek ticarete büyük pay sahibi oldu ve zamanla kenti âdeta bir Pisa sömürgesi hâline getirdi.³⁵⁰ Arsûf'ta ise imtiyaz sahibi olan devlet Cenova oldu. Şehrin zaptına yardımlarından dolayı Cenevizlilere pazarlarını kurmaları için bir alan verildi ve yine bu şehirden ele geçirilen ganimetin üçte biri de kendilerine bırakıldı. Bununla birlikte Arsûf'ta Cenevizliler ile birlikte Pisalı bir aileye de gümrük muafiyeti tanındı.³⁵¹

Hayfa şehrinde de incelediğimiz dönemde Venedikliler nüfuz sahibiydi. Şehrin işgalinde pay sahibi olan Venedikliler burada uzun yıllar ayrıcalıklı durumlarını muhafaza ederek kentin Taberiye bağlantıları sayesinde ticarî bakımdan büyük kazançlar sağladı.³⁵²

Kaysâriyye şehri de 1101 yılında Cenevizlilerin desteği ile ele geçirildi ve yapılan anlaşma gereği Cenevizlilere şehirde pazarlarını kurmaları için bir alan tahsis edildi. Ayrıca Kaysâriyye'de ele geçirilen ganimetin üçte biri ile Hz. İsa'nın son

³⁵⁰ Benvenisti, *The Crusaders in the Holy Land*, s. 82; Runciman, *a.g.e.*, trc. Işıltan, II, s. 145; Heyd, *a.g.e.*, s. 147.

³⁵¹ Heyd, *a.g.e.*, s. 159.

³⁵² Runciman, *a.g.e.*, trc. Işıltan, I, s. 244-245.

yemeğinde kullandığı kupa olduğu iddia edilen “*sacro cantino*” adlı kupa da Cenevizlilere bırakıldı. Uzun yıllar bu kupanın eşsiz ve güzel bir zümrüitten yapıldığı ve ganimetin en değerli nesnesi olduğu sanılmasına rağmen yapılan incelemeler sonucunda sadece cam bir kupa olduğu anlaşıldı. Cenevizlilerin yanı sıra şehrin zaptı için yardımda bulunan Gandolfus adlı Pisalı bir soylu ve onun ailesine de Haçlılar tarafından gümrük vergilerinden muafiyet tanındı.³⁵³

İtalyan denizci devletlerin en çok kâr sahibi oldukları şehirlerden birisi hiç şüphesiz Akkâ idi. Zira Kral I. Baudouin henüz işgalden önce Cenevizlilere Akkâ liman gelirlerini ve şehrin üçte birini vaat etmiş ayrıca gümrük gelirlerinden de muaf tutmuştu. Öyle ki Cenevizliler buradaki varlıklarını garanti altına alabilmek için verilen imtiyazları bir levha üzerine altın harflerle yazdırarak St. Sèpulcre Kilisesi’nin mihrabının kürsüsüne konulmasını kraldan istemiş ve bunun için 2000 altın sikke ödemişlerdi.³⁵⁴ Akkâ’da ayrıcalıklara sahip olan bir diğer devlet de Venediklilerdi. Bunlara öncelikle 1110 yılında Sayda’nın zaptına olan katkıları sebebiyle Akkâ’da çeşitli mülkler ve haklar verildi. 1124 yılında yapılan ticaret anlaşmasıyla da şehirdeki imtiyazları daha da genişletilerek fırını, kilisesi, hamamı ve antrepoları olan tam teşekküllü bir mahalle tahsis edildi.³⁵⁵

Akkâ’da Pisalı, Amalfili ve Marsiyalı tacirlerin de kolonileri bulunmaktaydı. Özellikle Amalfililer burada çeşitli mülkler edinmenin yanı sıra St. Nicolas mezarlığında ölüleri için özel bir kemik koyma yerine de sahip oldu. Hatta Heyd, Amalfililere verilen imtiyazlarla ilgili: “*Kudüs krallığının bütün şehirleri içinde bir Amalfi kolonisinin varlığının gösterildiği tek şehir*” Akkâ’yı demekte ve bundan başka hiçbir belgede Amalfili bir kont veya konsülün adına rastlayamadığını da belirtmektedir.³⁵⁶

Trablusşam şehri ise 1109 yılında Cenova gemilerinin yardımıyla zapt olunduğu hâlde kentte en çok Pisalılar hak sahibiydi. Bunlar satın almak ya da hediye kabul etmek suretiyle Trablusşam’da birçok mülk edindiler. Ayrıca

³⁵³ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 88; Heyd, **a.g.e.**, s. 149 vd.

³⁵⁴ Heyd, **a.g.e.**, s. 150 vd.

³⁵⁵ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 222-223; Heyd, **a.g.e.**, s. 164; Praver, **a.g.e.**, s. 221 vd.

³⁵⁶ Heyd, **a.g.e.**, s. 160-161.

kendilerine özgü mahkemeler kurma, vikont ile konsolos bulundurma ve bir takım vergilerden muafiyet hakkı elde ettiler. Ayrıca Trablusşam'ın yakınlarında bulunan Batrun kasabasının senyörlüğü de yine Pisalı bir aileye verildi.³⁵⁷

Trablusşam'da Cenevizlilerin imtiyazları Trablus kontları için bir anlaşmazlık konusu oldu. Evvelce yapılan anlaşmaya göre şehrin üçte biri Cenevizlilere bırakılmıştı; ancak bir süre sonra sözünden dönen Trablus kontu Bertrand, Cenevizlilerin Trablusşam'daki payını vermedi, bunun yerine onları Cebele'ye yerleştirdi. Ayrıca Cebele'de bulunan Puy du Connetable adlı bir köyü de tamamen kendilerine tahsis etti. Venedikliler ise 1117'ye kadar Trablusşam'da herhangi bir hak elde edemedi. Ancak bu tarihten sonra Trablus kontu Pons onlara burada bir ticarethâne verdi ve ilerleyen zamanlarda buna bir antrepo ile bir de fırın dahil edildi.

358

Doğu Akdeniz'in en gözde şehirlerinden biri olan ve Haçlıların zapt edebilmek için neredeyse en çok çabayı sarf ettikleri Sûr şehri Venediklilerle 1124 yılında yapılan bir ticaret anlaşmasının ardından bu denizci devletten alınan destek ile ele geçirilmişti. 1124 yılında akdedilen Willermus'un bize naklettiği bu anlaşmanın bazı önemli şartları ise özetle şöyleydi:

Venedikliler kralın, haleflerinin ve baronlarının hâkimiyetinde bulunan bütün şehirlerinde bir kilise ile cadde, meydan, hamam ve fırına hiçbir şikâyet olmaksızın verâset hakkıyla sahip olacaklar;³⁵⁹ kendi aralarında ticaret yaparken kendi ölçü ve tartı birimlerini kullanacaklar; ancak diğerlerinden satın aldıkları mallarda kraliyetin ölçü birimleri geçerli olacaktı. Bununla birlikte gemileriyle Hristiyan hacı taşıdıkları zamanlar hariç ülkeye giriş çıkışlarında ya da alım-satım gibi konularda herhangi bir gümrük vergisine tâbi tutulmayacaklar ve kendilerine Sûr gümrüğünden 300 altın ödenecekti. Venedikliler arasındaki anlaşmazlıklar Venedik mahkemelerinde karara bağlanacak ve bir Venedikli hayatını kaybettiği takdirde mirası yine Venediklilere ait olacaktı. Yine Venedikliler kendi paylarına düşen bölgelerde oturan tüm vatandaşlar

³⁵⁷ Gerald W. Day, "The Impact of the Third Crusade Upon Trade with the Levant", **The International History Review**, Vol. 3, No. 2, 1981, s.164; Heyd, **a.g.e.**, s. 356-357.

³⁵⁸ Heyd, **a.g.e.**, s. 353 vd.

³⁵⁹ Willermus Tyrensis, (trc. Ayan, II, s. 222) Kudüs'teki hamamın buna dahil edilmediğini vurgular ve Venediklilerin burada ancak kral kadar mülkiyet haklarının olacağını söyler.

üzerinde kral kadar hak sahibi olacak ve bundan sonra yardımları sayesinde ele geçirilen tüm şehirlerin de üçte biri verâset hakkıyla ve dâimî surette kendilerine tahsis edilecekti.³⁶⁰

Anlaşma maddeleri ise Kral II. Baudouin esareten kurtulduğunda onun tarafından İncil üzerine yeminle onaylanacak ve bundan sonraki krallar döneminde de metne sadık kalınacaktı. Ayrıca bu şartlar kabul edildiği takdirde Antakya Prinkepsliği topraklarında da cari olacaktı.³⁶¹

Akkâ'da yapılan ve Kral II. Baudouin tarafından tasdiki iki yıl sonra gerçekleşen bu anlaşma gereği şehrin üçte birinde söz sahibi olan Venedikliler görüldüğü üzere en büyük kazançlarını Sûr'dan elde etmişlerdi. Venedikliler burada kendilerine tahsis edilen büyük ve tam teşekküllü bir mahallenin yanı sıra şehrin kırsallarının büyük bir bölümünde de pay sahibi olmuş, ayrıca yine Sûr'un liman vergi gelirlerinin üçte biri de kendilerine bırakılmıştı. Bununla birlikte bu denizci devletler Haçlılardan yılda 300 altın alma hakkına da sahip olmuşlardı.³⁶²

Ceneviz ve Pisalılara Sûr'da tanınan imtiyazlar ise Venediklilerden daha sonra oldu. Cenevizlilerin aldığı ticarî ayrıcalıklara ait kanıtlar 1187'ye tarihlenmekteyken, Pisalıların II. Baudouin döneminde verilen beş evden başka mülkleri yoktu; ancak bu tarihten sonra Pisalılar Sûr'da gerek imtiyazlar gerekse satın alma yoluyla çeşitli mülkler edinmişlerdi.³⁶³

İtalyan denizci devletlerinin Doğu Akdeniz şehirlerinin ticarî olanaklarıyla ve elde ettikleri imtiyazlarla gün geçtikçe zenginleşerek nüfuzlarını artırmaları Haçlıları rahatsız etmeye başladı. Çünkü bu devletler kendilerine tahsis edilen toprakların tasarrufunda bağımsızlardı. Dolayısıyla bu durum feodal sistemle bir tezat teşkil ediyor ve Haçlılar bu devletlere verilen mülklere dokunamıyorlardı. Öte yandan, denizci devletlerin yardımlarına ihtiyaç duydukları için onlarla ilişkilerini de kesemiyorlardı.

³⁶⁰ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 221-224

³⁶¹ Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, trc. Ayan, II, s. 221-224; Runciman, **a.g.e.**, trc. Işıltan, II, s. 138; Karaca, "Kudüs Haçlı Krallığı", s. 184 vd.

³⁶² Heyd, **a.g.e.**, s.165-166.

³⁶³ Heyd, **a.g.e.**, s. 163 vd.

İtalyanların Doğu Akdeniz'deki etkinliklerini kırmak isteyen Haçlılar, ilişkileri doğrudan kesemedikleri için bunu daha farklı bir politika takip ederek yapmaya çalıştıklarından İtalyan denizci devletleri ile yapılan anlaşmaları göz ardı etmeye ve taahhütte bulunulan imtiyazların bir kısmından da vazgeçmeye başladılar. Örneğin 1124 yılında Akkâ'da yapılan anlaşma gereği Venediklilere krallığın her yerinde bir mahalle tahsis edileceğine dâir bir madde vardı. Ancak bu elbette her şehirde uygulanmadı. Ayrıca Kudüs Kralı Folque, Venediklilere Sûr şehrinin zaptına katkıları sebebiyle ödenecek olan 300 altını da vermekten vazgeçti. Daha sonra halefleri de bu doğrultuda hareket etti. Bununla birlikte ilerleyen zamanlarda hiçbir gerekçe gösterilmeden Sûr gelirlerinden Venediklilere bırakılan üçte birlik miktar da ödenmedi.³⁶⁴

Cenevizlilerin ise aynı şekilde gerek Akkâ'da gerekse başka şehirlerde sahip oldukları yetkiler sınırlandırıldı. Hatta St. S p lcre Kilisesi'ne astırdıkları levha bile Haçlı ileri gelenleri tarafından tahrip edilerek hiçe sayıldı. Bunlar haklarını yeniden alabilmek için birçok kez girişimde bulunsalar da herhangi bir sonuç elde edemediler.³⁶⁵ Aynı durum Trablusşam için de vuku buldu. Zira Şehir henüz zapt edilmeden önce Cenevizlilerle yapılan anlaşma gereği üçte birlik kısmının Cenevizlilere bırakılacağı bildirilmişti. Fakat Trablus kontlarının Şehrin zaptından sonra bu anlaşmaya da riayet etmedikleri görüldü.³⁶⁶

Haçlı yöneticileri, İtalyan denizci devletlerinin sadece ticarî imtiyazlarını değil aynı zamanda hukukî haklarını da sınırlandırmaya yönelik teşebbüslerde bulunarak denizci tâcirlerin konsolos mahkemelerinin, vikontlarının ve hatta kilise mensuplarının dahi yetkilerine müdahalede bulunmaktaydı. Örneğin, S r Şehrinde Venedikli papazlar ile S r piskoposu arasında yaşanan bir anlaşmazlık Roma divanında uzun bir davaya sebep olmuştu. Akkâ'da ise Şehrin piskoposu, Venediklilere ait St. Marco Kilisesi'nin papazlarını bir sözleşme ile kendi uyruğuna

³⁶⁴ Heyd, **a.g.e.**, s. 169-170.

³⁶⁵ Heyd, **a.g.e.**, s. 161-162.

³⁶⁶ Heyd, **a.g.e.**, s. 163.

almayı başarmış, bunun karşılığında Venedik papazlarına St. Demetrius Kilisesi üzerinde bir takım ayrıcalıklar tanımıştı.³⁶⁷

Doğu Akdeniz’de ikâmet eden İtalyan denizci devletlerinin hukuk ve özgürlüklerini korumak için Haçlı kralları ile sürekli mücadele hâlinde oldukları bir gerçektir. Ancak bu mücadeleler bazen kendi devletlerine mensup vatandaşları ile de yaşanıyor, Haçlılar ise yaşanan bu anlaşmazlıklardan çoğu zaman kendi lehlerine yararlanıyorlardı. Örneğin Venedik doge’u, Rolando Contarini adında bir şahsa Sûr’da ev ve köyler vermişti. Contarini vârissiz öldüğünden Venedikliler bu mülkleri yasal haklara dayanarak Venedik tâcirlerinin müşterek mülkü olarak kabul etti. Ancak Contarini’nin dul eşi buna itiraz ederek krala başvurdu ve nihayetinde mülkleri kendi tasarrufu altına aldı. Buna karşılık olarak da vasiyetnâmesini kral lehine düzenledi. Böylece bu mülkler bir süre sonra Venediklilerin tasarrufundan çıkarak krala intikal ettirildi.³⁶⁸

Haçlıların haksız uygulamaları sebebiyle zor durumda kalan İtalyan denizci devletleri ise kendilerine yapılan bu haksızlıkları papalığa şikâyet ederek çözüme kavuşturmaya çalıştı.³⁶⁹

Bu bölümden anlaşıldığı üzere verimli topraklara, tarımsal ve endüstriyel açıdan gelişmiş sistemlere sahip olan ve uygun limanları bulunan Doğu Akdeniz şehirleri, Haçlılar için yalnızca siyasî bakımdan değil aynı zamanda iktisadî olarak da son derece önemli duruma gelmiş ve bu şehirleri ele geçirebilmek için İtalyan denizci devletlerine oldukça geniş kapsamlı ticarî imtiyazlar verilmiştir. Bilhassa 1124 yılında Akkâ’da, Sûr şehrinin zaptı için Venediklilerle yapılan anlaşma tanınan imtiyazların boyutunu göstermesi bakımından oldukça dikkate değerdir.

Haçlıların ve İtalyan denizci devletlerinin bu şehirleri ele geçirmek için müttefik olmalarının en önemli sebeplerinden biri Doğu Akdeniz şehirlerinin sunduğu ticarî imkânlardan faydalanma arzusu olmuştur. Güç birliği ile ele geçirilen bu şehirlerden özellikle Akkâ, Trablusşam ve Sûr elverişli limanları sayesinde Doğu ve Batı arasında gerçekleşen ticaretin merkezleri hâline gelirken Arsûf, Beyrut,

³⁶⁷ Heyd, **a.g.e.**, s. 174-175.

³⁶⁸ Heyd, **a.g.e.**, s. 175-176.

³⁶⁹ Heyd, **a.g.e.**, s. 173-174.

Kaysâriyye, Yafa, Hayfa ve Remle bilhassa tarımsal açıdan Haçlı ekonomisini destekleyen şehirler olmuştur. Doğu Akdeniz şehirlerinde üretilen ürünler dünyanın her yanına ihraç edilerek Haçlı ve İtalyan denizci devletlerini ekonomik olarak güçlendirdiği gibi yine bu şehirler üzerinden gerçekleşen ticarî faaliyetler Doğu ile Batı arasındaki etkileşimin artmasını sağlamış ve bu etkileşim sonucu ilerleyen zamanlarda Avrupa'nın sosyal ve ekonomik yaşamında büyük değişimler gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Doğu Akdeniz şehirlerinin sunduğu ticarî olanakların Haçlılar ve İtalyan denizci devletleri arasında bir rekabet ortamı oluşturduğu da görülmüştür.

SONUÇ

“*Haçlı Seferleri Döneminde Doğu Akdeniz Şehirleri (1096-1131)*” başlıklı tezimizde, 1096-1131 yılları arasındaki süreçte Doğu Akdeniz şehirlerinin siyasî ve ekonomik durumları incelenerek Batı dünyasının bu şehirlerdeki faaliyetleri değerlendirilmiştir. Araştırmamız sonucunda edindiğimiz bilgiler bize Doğu Akdeniz’in Haçlı Seferleri döneminde de politik ve ekonomik açıdan önemli bir bölge olduğunu ve Doğu Akdeniz şehirlerinin Haçlıların Doğu Akdeniz hâkimiyetinde ve bu hâkimiyetin muhafazasında ayrıca iktisadî bakımdan güç kazanmalarında önemli bir rol oynadıklarını göstermiştir. Bununla birlikte Haçlıların Doğu Akdeniz şehirlerinde sağladığı hâkimiyette en büyük payın İtalyan denizci devletlerine ait olduğunu da gözler önüne sermiştir. İtalyan denizci devletlerini Doğu Akdeniz’e yönlendiren ve Haçlılarla işbirliği yapmalarını sağlayan temel nedenin ise ekonomik çıkarlar olduğu anlaşılmıştır. Nitekim, Birinci Haçlı Seferi’yle Anadolu ve Ortadoğu’da Haçlı devletlerinin kurulmasını fırsat bilen ve Doğu Akdeniz şehirlerinin sunduğu ticarî olanaklardan faydalanmak isteyen bu denizci devletler ihtiyaç hâlinde ticaret gemilerini savaş gemileri gibi kullanarak Haçlılara yardım için Doğu’ya hareket etmişlerdir. İtalyan denizci devletlerinin yardımları bölgede Haçlı varlığı için büyük bir tehdit oluşturan Bizans İmparatorluğu ve Fâtımîlerin hareket kabiliyetini azaltırken Haçlıların Doğu Akdeniz şehirlerini zaptını ve bölgede tutunmalarını kolaylaştırmıştır. Bunun bariz bir örneği Kudüs kuşatması sırasında görülmüştür. Nitekim şehri kuşattıkları sırada umdukları başarıyı yakalamayan Haçlılar Yafa limanını Cenevizlilerin yardımıyla ele geçirmiş ve bu limana gelen destek sayesinde Kudüs’ü zapt etmeyi başarabilmiştir.

Kudüs’ün zaptından sonra Haçlıların ana limanı haline gelen Yafa, deniz bağlantıları sayesinde Kudüs Haçlı Krallığı’nın sınırlarının genişlemesinde etkili olurken, Remle ise bulunduğu stratejik konum ile Haçlılara bölgeyi kontrol etme ve Fâtımîlerin hareketlerini yakından takip etme fırsatı sunmuştur. Bu iki şehrin sağladığı stratejik avantajlar ve İtalyan şehir devletlerinden gelen yardımlarla kısa bir süre içerisinde Arsûf, Hayfa ve Kaysâriyye’nin işgali gerçekleşmiş, 1104 yılında da Doğu Akdeniz ticaretinin ana kapısı durumunda bulunan Akkâ zapt edilmiştir. Son

derece büyük ve müstahkem bir limana sahip olan Akkâ'nın zaptı ile Kudüs Krallığı emniyete alınırken akabinde işgal edilen Trablusşam şehriyle dördüncü Haçlı devletinin kuruluşu gerçekleşmiştir. Sonraki süreçte Fâtımîlerin önemli donanma üsleri olan Beyrut ve Sayda'yı da ele geçirerek Fâtımîlerin bölgedeki hareket kabiliyetlerini azaltan Haçlılar, 1124 yılında ise Doğu Akdeniz'in zengin ve müstahkem liman şehirlerinden biri olan Sûr'u zapt ederek Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetlerini perçinlemişlerdir.

Dönemin büyük çaplı mübadele ve endüstri merkezleri olan Doğu Akdeniz şehirlerinin işgali Haçlılara ve İtalyan denizci devletlerine siyasî olduğu kadar ekonomik bakımdan da büyük bir güç kazandırmıştır. Özellikle daha önce ülkelerinde görmedikleri ürün ve tesisleri Doğu Akdeniz şehirlerinde tanıma imkânı bulan Haçlılar bilhassa Akkâ, Trablusşam ve Sûr şehirlerinin elverişli limanları sayesinde büyük çaplı ticarî faaliyetlere atılma imkânına kavuşmuşlardır. İşgallerden sonra elde ettikleri imtiyazlarla Doğu Akdeniz şehirlerine koloniler hâlinde yerleşen ve bu sahada bağımsız hareket etme imkânına kavuşan İtalyan denizci devletler ise burada öteden beri var olan sınaî ve ziraî faaliyetleri geliştirerek Doğu ürünlerinin Batı'ya taşınmasında büyük ölçüde pay sahibi olmuştur. Bu durum Doğu Akdeniz liman şehirlerinin önemli ticarî merkezler hâline gelmesini sağlarken İtalyan denizci devletlerinin gün geçtikçe bölgedeki nüfuzlarını ve zenginliklerini artırmıştır. İtalyan denizci devletlerinin artan gücü zamanla Haçlıları rahatsız etmeye başladıysa da onlar Doğu Akdeniz'deki varlıklarını korumak için İtalyan denizci devletlerinin desteğine muhtaç olduklarından bu devletlerle alâkayı kesmemiş, bunun yerine, İtalyanlara verdikleri ticarî ve hukukî imtiyazları sınırlandırmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Haçlıların uyguladıkları bu politikadan muzdarip olan İtalyan denizci devletleri ise bölgedeki haklarını korumak adına sürekli mücadele vermek zorunda kalmıştır.

Doğu Akdeniz şehirlerinin sağladığı iktisadî gücün Tapınak Şövalyelerini de üstün bir konuma taşıdığı anlaşılmaktadır. Haçlıların hâkimiyetinde bulunan kıyı şehirlerinin neredeyse hepsinde mülk sahibi olan ve stratejik olarak önemli konumlardaki kaleleri de denetimleri altında bulunduran Templier ve Hospitalier teşkilâtları Haçlıların bölgedeki hâkimiyetlerinin muhafazasına katkı sağlarken,

kurdukları Tapınak Evleri ile kurumsallaşma süreci içerisine girerek kısa bir zaman içerisinde siyasî ve iktisadi açıdan büyük bir nüfuz kazanmış ve Doğu-Batı ticaretine yönelerek İtalyan denizci devletlerle yarışır bir duruma ulaşmışlardır.

Haçlıların Doğu Akdeniz liman şehirlerinde hâkimiyet sağlamaları ve Doğu kültürüyle temasları onlara İslâm medeniyetini de yakından tanıma fırsatı vermiştir. Bunun sonucunda o sıralarda karanlık bir dönem yaşayan ve seviye olarak oldukça geri plânda kalan Avrupa'nın sosyal ve ekonomik yapısında büyük değişimler gözlemlenmiştir. Doğu Akdeniz liman şehirlerinin sunduğu ticari olanaklar Avrupalıların yeniden ticarî faaliyetlere yönelmesine ve bu sayede toprağa bağlı feodal sistemden kurtularak Coğrafi keşifler ile Rönesans'a giden sürecin temellerini atmalarında etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abulafia, David: **Büyük Deniz, Akdeniz’de İnsanlık Tarihi**, trc. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul 2012.
- Abulafia, David: “Trade and Crusade, 1050-1250”, **Cross Cultural Convergences in the Crusader Period**, Ed. Michael Goodich, Sophia Menache ve Sylvia Schein, Peter Lang Publishing, New York 1995.
- Ağırakça, Ahmed: **Hız. Ömer**, Beyan Yayınları, İstanbul 2004.
- Ağırakça, Ahmed: “İhşîdiler”, **DİA**, C. XXI, s. 551-553.
- Albertus Aquensis: **Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem**, İng. trc. Susan B. Edgington, Clarendon Press, Oxford 2007.
- Alptekin, Coşkun: **Dımaşk Atabegliği: Tog-Teginliler**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Altan, Ebru: “Yafa”, **DİA**, C. XLIII, s. 171-174.
- Anna Komnena: **Alexiad: Malazgirt’in Sonrası**, trc. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996.
- Anonim Gesta Francorum Et Aliorum Hiesorolymitanorum**, trc. Ergin Ayan, **Anonim haçlı Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Anonim Süryânî Vekayinâmesi, trc. Vedii İlmen, **I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinâmesi**, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.

Apak, Âdem: **Anahatlarıyla İslâm Tarihi**, C. I-II, Ensar Yayınları, İstanbul 2012.

Arbel, Yoav: “The Jews of Jaffa in the Roman Period: The Archaeological Evidence” Arise, Walk Through The Land, Studies in the Archaeology and History of the Land of Israel in Memory of Yizhar Hirschfeld on the Tenth Anniversary of his Demise, Ed. Joshep Patrich, Orit Peleg-Barkat, **İsrael Exploration Society**, Jerusalem 2016, s. 172-184.

Atiya, Aziz S.: **Crusade, Commerce and Culture**, Indiana University Press, Bloomington 1962.

Atiya, Hussain M.: “Knowledge of Arabic in the Crusader States in the Twelfth and Thirteenth Centuries”, **Journal of Medieval History**, Vol. 25, No.3, 1999, s. 203-213.

Avcı, Casim: İslâm-Bizans İlişkileri, **Klasik Yayınları**, 1. bs., İstanbul 2003.

Avcı, Casim: “Kudüs”, **DİA**, C. XXVI, s. 323-327.

Avcı, Casim: “Mısır”, **DİA**, C. XXIX, s. 557-559.

Avni, Gideon: “Continuity and Change in the Cities of Palestine During the Early Islamic Period, the Cases of Jerusalem And Ramla”, **Shaping The Middle East: Jews, Christians, and Muslims in an Age of Transition 400-800 C.E.**, Ed. Kenneth G. Holum and Hayim Lapin, University Press of Maryland, Bethesda, Maryland 2011, s.115-133.

Avni, Gideon: **The Byzantine-Islamic Transition in Palestine: An Archaeological Approach**, Oxford University Press,

Oxford 2014.

- Azîmî: **Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bilgiler (H. 430-538=1038/39-1143/44)**, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Baysoy, Emre: “Antik Dönem Doğu Akdeniz Jeopolitiği”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 4, S. 8, 2015, s. 13-21.
- Beazley, Charles R.: **Dawn of Modern Geography: A History of Exploration and Geographical Science From The Close of the Ninth to the Middle of the Thirteenth Century (A.D. 900-1260)**, Ed. John Murray, London 1901.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ: **Fütûhu’l Büldân: Ülkerlerin Fetihleri**, trc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
- Benjamin of Tuleda, Rabbi Petachia of Ratisbon: **Ortaçağ’da İki Yahudi Seyyahın Tuleda’lı Benjamin ve Ratisbon’lu Petachia İslâm Dünyası Gözlemleri**, trc. Nuh Arslantaş, MİFAV, İstanbul 2009.
- Benvenisti, Meron: **The Crusaders in the Holy Land**, The Macmillan Company, New York 1970.
- Bezer, Gülay Öğün: “Böriler (Dımaşk Atabeyliği 1104-1154)”, **Türkler**, C. IV, 2002, s. 846-855.
- Bilge, Mustafa L.: “Hayfa”, **DİA**, C. XVII, s. 41-43.
- Bilindir, Sedat: “Lazkiye’de İslâm Fethinden Haçlı Kontrolüne Kadar Geçen Hâkimiyet Süreci (636-1098)”, **Current Research in Social Sciencies**, C. 4. S. 3, 2018, s. 116-131.
- Birley, Anthony R.: **Septimus Severus: The African Emperor**, Routledge Publishing, New York 2000.

- Bloch, Marc: **Feodal Toplum**, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015.
- Blumenthal, Uta-Renate: “Clermont, Council of (1095)”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. I, Ed. Alan V. Murray, s. 263-265.
- Blumenthal, Uta-Renate: “Urban II (d. 1099)”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. IV, Ed. Alan V. Murray, s. 1214-1217.
- Blumenthal, Uta-Renate: “Calixtus (d.1124)”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. I, Ed. Alan V. Murray, s. 202-203.
- Bostan, İdris: “Akdeniz”, **DİA**, C. II, s. 231-234.
- Bozkurt, Nahide: “Hârûnürreşîd”, **DİA**, C. XVI, s. 258-261.
- Bozkurt, Nebi: “Bahriye”, **DİA**, C. IV, s. 495-501.
- Bozkurt, Nebi: “Tersane”, **DİA**, C. XL, s. 511-513.
- Buhl, Frantz: “Hayfa”, **İA**, V/1, s. 390.
- Buhl, Frantz: “Yāfā”, **EI²** (İng.), Vol. XI, s. 234-235.
- Buzpınar, Tufan: “Lazkiye” **DİA**, C. XXVII, s. 117-118.
- Byrne, Eugene H.: “Trade with Syria in the Twelfth Century”, **The American Historical Review**, Vol. 25, No. 2, 1920, s. 191-219.

- Caffaro di Cashifellone: **Genoa and the Twelfth-Century Crusades**, İng. trc. Martin Hall- Jonathan Phillips, Ashgate Publishing, England 2013.
- Cahen, Claude: **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, trc. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.
- Çeken, Muhittin: “Tapınak Şövalyeleri (Kuruluşu, Yükselişi, Kurumsal Yapısı ve Düşüşü)”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2018.
- Çelik, Aydın: **Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- Çelik, Yılmaz: “Velid b. Abdülmelik Döneminde Sosyal Hizmet Uygulamaları”, **İSTEM**, S. 30, 2017, s. 355-359.
- Day, Gerald W.: “The Impact of the Third Crusade Upon Trade with the Levant”, **The International History Review**, 1981, s.159-168.
- Demirkent, Işın: “Bizans”, **DİA**, C. IX, s. 230-244.
- Demirkent, Işın: “Haçlı Seferleri Döneminde Yakındoğu Kültürünün Batı’ya Taşınması ve Bunun Avrupa Toplumuna Etkileri Üzerine”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.12, 2002, s. 210-218.
- Demirkent, Işın: “Haçlı Seferleri Sırasında Doğu Akdeniz’de Deniz Hâkimiyeti”, **Bizans Tarihi Yazıları: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler**, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 221-247.
- Demirkent, Işın: “Haçlı Seferlerinin Mâhiyeti ve Başlaması”, **Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Seferleri Ruhu Semineri**, 26-27 Mayıs 1997, İstanbul 1998, s. 1-14.

- Demirkent, Işın: “Haçlılar”, **DİA**, C. XIV, s. 525-546.
- Demirkent, Işın: “Kıbrıs”, **DİA**, C. XXV, s. 371-374.
- Demirkent, Işın: **Haçlı Seferleri**, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Demirkent, Işın: **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Dursun, Davut: “Beyrut”, **DİA**, C. VI, s. 81-84.
- Ebü'l-Ferec: **Abû'l-Farac Tarihi**, Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Ebü'l-Fidâ: **Takvimü'l-Büldan**, Türkçe trc. Ramazan Şeşen, **Ebü'l-Fidâ Coğrafyası**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- Elisséeff, Nikita: “Bayrūt”, **EI²**, (İng.) Vol. I, s. 1137-1138.
- Emecen, Feridun: “Akkâ”, **DİA**, C. II, s. 266.
- Fahmy, Ali M.: **Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D. (Studies in Naval Organisation)**, London 1950.
- Fayda, Mustafa: “Yermük Savaşı”, **DİA**, C. XLIII, s. 485-486.
- Fink, Harold, S.: “The Foundation of The Latin States, 1099-1118”, **A History of the Crusades: The First Hundred Years**, The University of Wisconsin Press, Vol. I, Madison, Milwaukee

and London 1969.

Fleming, Wallace B.: **History of Tyre**, London 1915.

Folda, Jaroslav: **Crusader Art in the Holy Land, From the Third Crusade to the fall of Acre, 1099-1211**, New York: Cambridge University Press 2005.

France, John: **The Crusades and the Expansion of Catholic Christendom 1000- 1714**, London 2005.

Fulcherius Carnotensis: **Kudüs Seferi: Kutsal Toprakları Kurtarmak**, trc. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

Gibb, Hamilton A. R.: “Arsûf”, **EI²** (İng.), Vol. I, s. 662.

Gibbon, Edward: **The History of the Decline and Fall of the Roman Empire**, Vol. VIII, Published by. S. A. and H. Oddy, London 1809.

Girgin, Güneş: “Fenikelilerde Akdeniz Ticareti”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2006.

Grabois, Aryeh: “Haifa”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. II, Ed. Allan V. Murray, s. 553-554.

Gregory, Timothy E.: **Bizans Tarihi**, trc. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Güçlüay, Sezgin: “Avrupa ile Türk-İslam Dünyası Arasında Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar)”, **Tarih ve Medeniyetler Dergisi**, S. III, 1994, s. 1429-1436.

- Güngörmez, Zeynep: “XI-XIII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz’de Ticaret”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014.
- Hazard, Harry
Williams: **A History of the Crusades: The Art and Architecture of the Crusader States**, Ed. Kenneth M. Setton, Vol. IV, The University of Wisconsin Press, Madison 1977.
- Heyd, Wilhelm: **Yakındoğu Ticaret Tarihi**, trc. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Hill, George: **A History of Cyprus: To the Conquest by Richard Lion Heart**, Cambridge University Press, Vol. I, Britain 1940.
- Hitti, Philip K.: **History of Syria**, St. Martin’s Press, London 1957.
- Hizmetli, Sabri: “Karmatîler”, **DİA**, C. XXIV, s. 510-514.
- Honigmann, Ernest: “Sûr”, **İA**, C. XI, s. 42-46.
- Honigmann, Ernest: “al-Ramla”, **EI²** (İng.), Vol. VIII, s. 423-424.
- Honigmann, Ernest: “Masyad”, **İA**, C. VII, s. 359-361.
- Huberman, Leo: **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, trc. Murat Bilge, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- Hureysât, Muhammed Abdülkadir: “Cerrâhîler”, **DİA**, C. VII, s. 415-416.
- Izre’el, Shlomo: "Arsuf: The Semitic Name of Apollonia", **Apollonia-Arsuf: Final Report of the Excavations Volume I: The Persian and Helenistic Periods**, Ed. Israel Roll and Oren

Tal, The Emery and Claire Yass Publications in Archaeology of the Institute of Archaeology, Tel Aviv University, s. 63-75.

- İbn Cübeyr: **Rihlet el- Kinanî**, Türkçe trc. İsmail Güler, **Endülüsten Kutsal Topraklara**, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.
- İbn Havkal: **Sûrat El-Arz**, Türkçe trc. Ramazan Şeşen, **10. Asırda İslâm Coğrafyası**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.
- İbnü'l-Kalânî: **Zeylü Târîhi Dimaşk**, Haz. Amedroz, Beyrut 1908; İng. trc. (Kısmen) H. A. R. Gibb, **The Damascus Chronicle of the Crusades**, London 1932; Türkçe trc. Onur Özatağ **Şam Tarihine Zeyl: I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- İbnü'l-Adîm: **Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H.447-521=1055-1127)**, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- İbnü'l-Esîr: **El-Kâmil Fi't-Târih**, Yay. J. C. Tornberg, C. I-XIII, Beyrut 1979, Türkçe trc. Ahmed Ağırakça (III. ve VIII. ciltler), M. Beşir Eryarsoy (IV. cilt), Abdülkerim Özyaydın (IX. ve X. ciltler), **İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr, El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- Jacoby, David: "Acre" **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. I, Ed. Alan V. Murray, s. 9-12.
- Kafesoğlu, İbrahim: "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?" **TED**, S.10-11,1979-80, s. 1-28.
- Karaca, Sevtap
Gölgesiz: "Kudüs Haçlı Krallığı 1099-1187", **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2012.

- Karakaya, Ahmet E.: “Ortadoğu’da Bizans İmparatorluğu-Haçlı İlişkileri (1099-1131)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- Kennedy, Hugh: “Kraak des Chevaliers” **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. Alan V. Murray, Vol. III, s. 710.
- Khalilieh, Hassan: “The Ribat of Arsuf and the Coastal Defence System in Early Islamic Palestine,” **Journal of Islamic Studies**, Vol. 19, 2008, s. 159-177.
- Khalilieh, Hasan: “The Ribât System and Its Role In Coastal Navigation”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient** 42/2, May 1999, s. 212-225.
- Kırpık, Güray: “Haçlılar ve İpek Yolu”, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 61, Bahar 2012, s. 173-200.
- Kirstein, Klaus&Peter: “Evremar of Chocques”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. II, Ed. Alan V. Murray, Oxford 2006, s. 417.
- Koyuncu, Mevlüt: “Velîd I”, **DİA**, C. XLIII, s. 30-31.
- Küçüksipahioğlu, Birsal: “Artuklu Döneminde Orta Doğu’da Haçlılar ve Politikaları”, **Bir Medeniyet Merkezi Olarak Orta Doğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, 3-4 Kasım 2016 Mardin, Mardin 2017, s. 95-101.
- Küçüksipahioğlu, Birsal: “Haçlı Devletleri”, **Türkler**, C. VI, Ankara 2002, s. 687-694.
- Küçüksipahioğlu, Birsal: **Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

- Küçüksipahioğlu,
Birsel: “Yakındoğu’da Kurulan Haçlı Devletleri”, **Sosyologca**, S. 3, Ocak-Haziran 2012, s. 55-62.
- La Monte, John Life: “The Lords of Le Puiset on the Crusades”, **Speculum**, Vol. 17, No 1, 1942, s. 100–118.
- La Monte, John: **Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem 1100 to 1291**, The Waverly Press, Baltimore 1932.
- Lavergne, M.: “Şaydā”, **EI²** (İng.), Vol. IX, s. 99-100.
- Lavergne, M.: “Şūr”, **EI²** (İng.), Vol. IX, s. 883-885.
- Le Goff, Jacques: “Ortaçağ’da Batı Avrupa”, trc. Nilüfer Uluç, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 33, 2005, s. 39-68.
- Le Goff, Jacques: **Ortaçağ Batı Uygarlığı**, trc. Hanife Güven-Uğur Güven, Doğu Batı, Ankara 2015.
- MaccEvitt, Christopher: “Laodikeia in Syria”, **The Crusades An Encyclopedia**, Vol. III, Ed. Alan V. Murray, s. 715-716.
- Madden, Thomas F.: “Michiel, Domenico (d.1130)”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. III, Ed. Alan V. Murray, s. 825.
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed: **Ahsenü’t-Tekâsîm Fî Ma’rifeti’l-Ekâlîm**, trc. Osman Ciner, “El-Makdisî’nin Ahsenü’t-Tekâsîm fî Mâ’rifeti’l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi”, **Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- Malcolm, Barber: “Hugh of Payns” **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. II, Ed. A. V. Murray, s. 610.

- Marie-Luise Favreau-Lilie: “Tyre”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. IV, Ed. Alan V. Murray, s. 1210-1211.
- Mayer, Hans E.: “The Origins of the County of Jaffa”, **Israel Exploration Journal**, Vol. 35, No. 1, 1985, s. 35-45.
- Mayer, Hans E.: “The Origins of the Lordships of Ramla and Lydda in the Latin Kingdom of Jerusalem”, **Speculum**, Vol. 60, No.3, 1985, s. 537-552.
- Mayer, Hans E.: “The Wheel of fortune: Seignorial Vicissitudes under Kings Fulk and Baldwin III of Jerusalem”, **Speculum**, Vol. 65, No: 4, s. 860-877.
- Mayer, Hans E.: “The Succession to Baldwin II of Jerusalem: English Impact on the East”, **Dumbarton Oaks Papers**, Vol. 39, 1985, s. 139-147.
- Mazaherî, Ali: **Ortaçağ’da Müslümanların Yaşayışı**, trc. Bahriye Üçok, Varlık Yayınevi, İstanbul 1972.
- Mulinder, Alec: “Hugh of Vermandois (1057-1101)”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. II, Ed. Alan V. Murray, s. 611.
- Murray, Alan V.: “Sigurd Josalafarer”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. IV, Ed. Alan V. Murray, s. 1112.
- Murray, Alan V.: “A Note on the Origin of Eustace Grenier,” **Bulletin of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East**, 1986, s. 28–30.
- Murray, Alan V.: “Eustace I Granarius” **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. II, Ed. Alan V. Murray, s. 415-416.
- Murray, Alan V.: “Hugh of Jaffa”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. II, Ed. Alan V. Murray, s. 609-610.

- Murray, Alan V.: **The Crusader Kingdom of Jerusalem: A Dynastic History 1099-1121**, Oxford 2000.
- Nâsır-ı Husrev: **Sefername**, trc. Abdulvehap Tarzi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- Nicol, Donald M.: **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, trc. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000.
- Oflaz, Abdulhalim: **Kuruluş ve Yükseliş Dönemlerinde Eyyübîler: Melik Âdil Dönemi**, Siyer Yayınları, İstanbul 2019.
- Ostrogorsky, Georg: **Bizans Devleti Tarihi**, trc. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Özaydın, Abdülkerim: “Ammâroğulları”, **DİA**, C. III, s. 76-77.
- Özaydın, Abdülkerim: “Bedr el- Cemâlî”, **DİA**, C. V, s. 330.
- Özaydın, Abdülkerim: “Melikşah”, **DİA**, C. XXIX, s. 54-57.
- Özaydın, Abdülkerim: “Müstansır-Billâh el-Fâtımî”, **DİA**, C. XXXII, s. 119-121.
- Özaydın, Abdülkerim: **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Özaydın, Abdülkerim: “Tutuş”, **DİA**, C. XLI, s. 446-449.
- Özdemir, Mehmet: **Endülüs**, İsam Yayınları, Ankara 2017.

- Özer, Serkan: “Fâtımî-Haçlı İlişkileri (1098-1171)”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.
- Özgüdenli, Osman G.: **Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157)**, İsam Yayınları, 3. bs., İstanbul 2017.
- Özkuyumcu, Nadir: “Tolunoğulları”, **DİA**, C. XLI, s. 233-236.
- Öztürk Levent, Aksoy, Halil İbrahim: “Kaysâriyye’nin (Caesarea Maritima/Caesarea Paestinae) Fethi”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, **Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu**, C.I, Sivas 2018, s. 515- 522.
- Peilstöcker, Martin B., Aaron A.: “The Jaffa Cultural Heritage Project: Objectives, Organization, Strategies and Implementation” **The History and Archaeology of Jaffa 1**, Monumenta Archaeologica 26, Los Angeles 2011 s. 3-15.
- Pedoni, Maria P.: "Venedik", **DİA**, C. XLIII, s. 44.
- Peter Tudebous: **Historia de Hierosolymitano itinere**, trc. Süleyman Genç, **Bir Haçlı Tanığının Kaleminden Birinci Haçlı Seferi: Kudüs’e Yolculuk**, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.
- Phillips, Jonathan: “The Latin East 1098-1291”, **The Oxford History of the Crusades**, Ed. Jonathan Riley -Smith, New York 1999, s. 111-137.
- Pipes, Daniel: **Greater Syria: The History of an Ambition**, Oxford University Press, Londra 1990.
- Pirenne, Henri: **Ortaçağ Avrupası’nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, trc. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Pirenne, Henri: **Ortaçağ Kentleri**, trc. Şadan Karadeniz, İletişim

Yayımları, İstanbul 2000.

- Praver, Joshua: **Crusader Institutions**, Oxford University Press, Britain 1980.
- Pringle, Denys: “Architecture in the Latin East 1098- 1571”, **The Oxford History of the Crusades**, Ed. Jonathan Riley Smith, New York 1999.
- Pringle, Denys: “Caesarea (Maritima)”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. I, Ed. Alan V. Murray, s. 197-198.
- Pringle, Denys: “Arsuf”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. I, Ed. Alan V. Murray, s. 97-98.
- Pringle, Denys: “Ramla”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. IV, Ed. Alan V. Murray, s. 1004-1005.
- Pringle, Denys: **The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem: A Corpus**, Vol. II, Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- Raimundus Aguilers: **Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem**, trc. Süleyman Genç, **Haçlılar Kudüs’te: Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.
- Radufuls Cadomensis: **The Gesta Tancredi A History of the Normans on the First Crusade**, İng. trc. Bernard-David Bachrach, Ashgate Publishing, England 2005.
- Read, Piers Paul: **Tapınak Şövalyeleri**, trc. Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.
- Richard, Jean: “Tripoli, City of”, **The Crusades: An Encyclopedia**, Vol. IV. Ed. Alan V. Murray, s. 1194-1197.

- Riley-Smith, Jonathan: **The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus 1050- 1310**, Vol. I, New York 1967.
- Riley-Smith, Jonathan: **The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem 1174-1277**, London 1973.
- Robin Fedden-John Thomson: **Crusader Castles**, London 1957.
- Runciman, Steven: **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I-III, trc. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4.bs., Ankara 2019.
- Sâmî es-Sakkâr: “Remle”, **DİA**, C. XXXIV, s. 560-561.
- Sander, Oral: **İlkçağlardan 1918’e Siyasî Tarih**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2016.
- Sarıçam, İbrahim: “Arapların İstanbul Kuşatmaları”, **550. Yılında Fetih ve İstanbul Bildiriler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 51-62.
- Sevim, Ali: “Atsız b. Uvak”, **DİA**, C. IV, s. 92-93.
- Sevim, Ali: **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Sevim, Ali: “Malazgirt”, **DİA**, C. XXVII, s. 481-483.
- Sevim, Ali: **Anadolu Fâtihî Kutalmışoğlu Süleyman Şah**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Seyyid, Eymen Fuâd: “Fâtımîler”, **DİA**, C. XII, s. 228-237.

- Sharon, M: “Kaysâriyya”, **EI²** (İng.), Vol. IV, s. 841-842.
- Shmueli, Oren,
Goldfus, Haim: “The Early Islamic City of Ramla in Light of New Archaeological Discoveries, G.I.S. Applications, and a Re-examination of the Literary Sources”, **Material Evidence and Narrative Sources: Interdisciplinary Studies of the History of the Muslim Middle East**, Ed. Daniella Talmon-Heller and Katia Cytryn-Silverman, Leiden 2015, s. 267-297.
- Sibt İbnu'l- Cevzî: **Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l- Âyân'da Selçuklular**, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Sobernheim, M: “Hısnü'l-Ekrâd”, **İ.A**, V/1, s. 455-457.
- Stevenson,
William B.: **The Crusaders in the East**, Cambridge 1907.
- Strange, Guy Le: **Palestine Under The Moslems: A description of Syria and the Holy Land from A.D. 650 to 1500**, London 1890.
- Süryânî Mihail: **Vekayinâme**, trc. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumunda Basılmamış Nüsha.
- Şahin, Seyhun: “Araplar İstanbul'u Neden Feth Edemedi?”, **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul**, Ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 113-120.
- Şahin, Seyhun: “Abbasiler Dönemine Kadar Doğu Akdeniz'de İslâm-Bizans Mücadelesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 219, Aralık 2015, s. 27-48.

- Şeşen, Ramazan: “Dâviyye ve İsbîtâriyye”, **DİA**, C. IX, s. 19-21.
- Tolkowsky, Samuel: “The Destruction of the Jewish Navy at Jaffa in the Year 68. A.D.”, Quarterly Statement, **Palestine Exploration Fund**, No. 60, 1928, s. 153-163.
- Tolkowsky, Samuel: **The Gateway of Palestina: A History of Jaffa**, London 1924.
- Tomar, Cengiz: “Sayda”, **DİA**, C. XXXVI, s. 209-210.
- Tomar, Cengiz: “Trablusşam”, **DİA**, C. XLI, s. 292-294.
- Turan, Osman: **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yayınları, 3.bs., İstanbul 1993.
- Turan, Şerafettin: “İtalya”, **DİA**, C. XXIII, s. 448-452.
- Turan, Şerafettin: “Levant”, **DİA**, C. XXVII, s. 145-147.
- Tümer, Günay: “Circîs”, **DİA**, C. VIII, s. 26.
- Türkan, Ahmet: “Başlangıcından Günümüze Kudüs Latin Patrikliği”, **Milel ve Nihal**, C. 10, S. 2, 2014, s. 29-61.
- Urfalı Mateos: **Urfalı Mateos Vakayi- Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)**, trc. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Ülgen, Pınar: “Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”, **Mukaddime**, S. 1, 2010, s. 1-18.
- Whitcomb, Donald: “Qaysâriyah As An Early Islamic Settlement”, **Shaping**

The Middle East, Ed. Kenneth G. Holum, University Press of Maryland, Maryland 2011.

Willermus Tyrensis: **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıcından Kudüs'ün Zaptına Kadar**, Türkçe trc. Ergin Ayan, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016 ve **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II: Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine Kadar**, Gece Kitaplığı, Ankara 2018.

Yıldız, Hakkı Dursun: “Abbâsîler”, **DİA**, C. I, s. 49-56.

Yıldız, Hakkı Dursun: “Abdülmelik b. Mervân”, **DİA**, C. I, s. 266-270.

Yıldız, Hakkı Dursun: “Ahmed b. Tolun”, **DİA**, C. II, s. 141-143.

Yıldız, Hakkı Dursun: “Ecnâdeyn Savaşı”, **DİA**, C. X, s. 385.

Yiğit, İsmail: **Enevîler**, İSAM Yayınları, 4. bs., Ankara 2019.

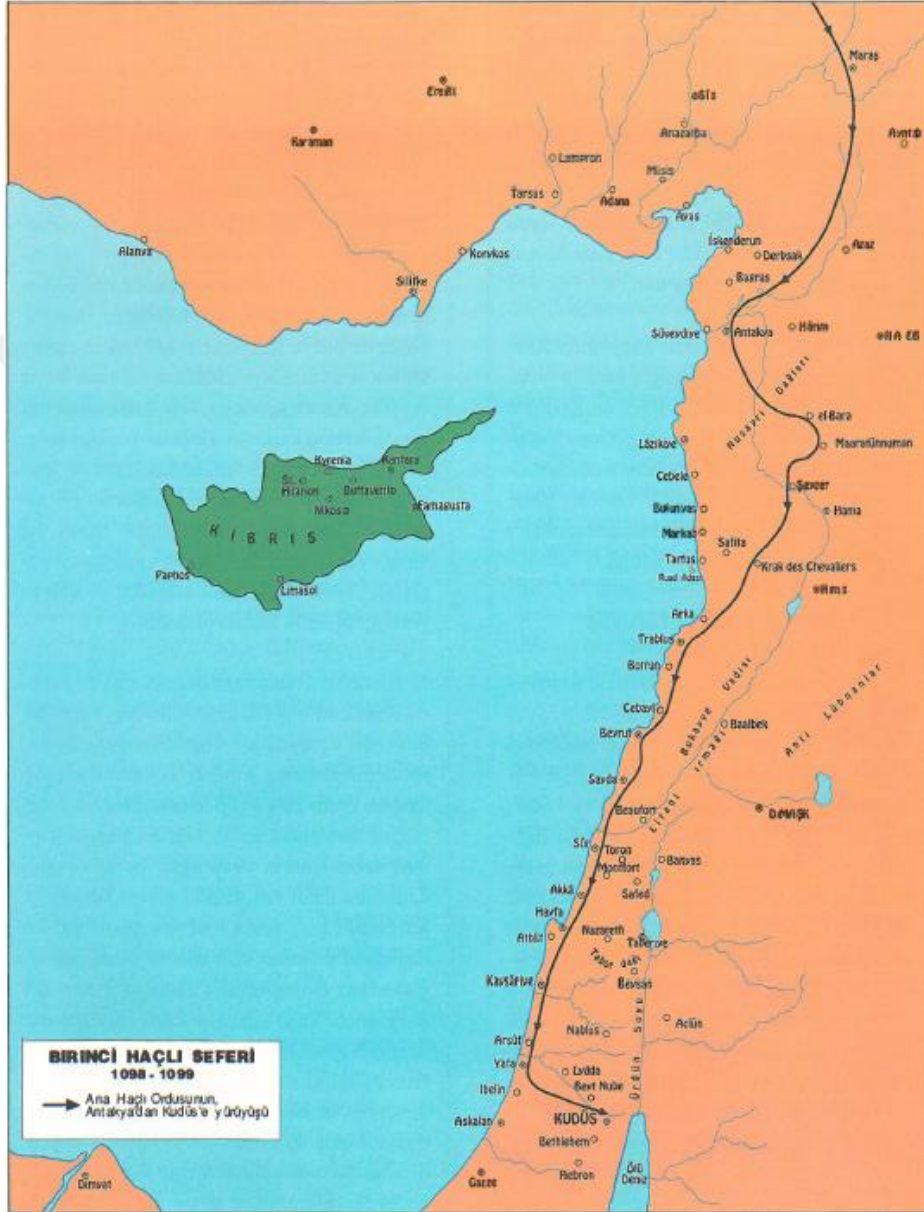
Yiğit, İsmail: “Süleyman b. Abdülmelik” **DİA**, C. XXXVIII, s. 80-81.

Yiğit, İsmail: “Ribât”, **DİA**, C. XXXV, s. 76-79.

Zur, Shalev: “Christian Pilgrimage and Ritual Measurement in Jerusalem” **Max Planck Institute for the History of Science**, 2009, s. 1-15.

EKLER

Ek 1: Birinci Haçlı Seferi (1098-1099)

Kaynak: Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 48.

Ek 2: Haçlı Devletleri

Kaynak: Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 74.

Ek 3: Kaysâriyye Kalesi

Kaynak: Demirkent, Haçlı Seferleri, s. 91

Ek: 4 Sayda Kalesi

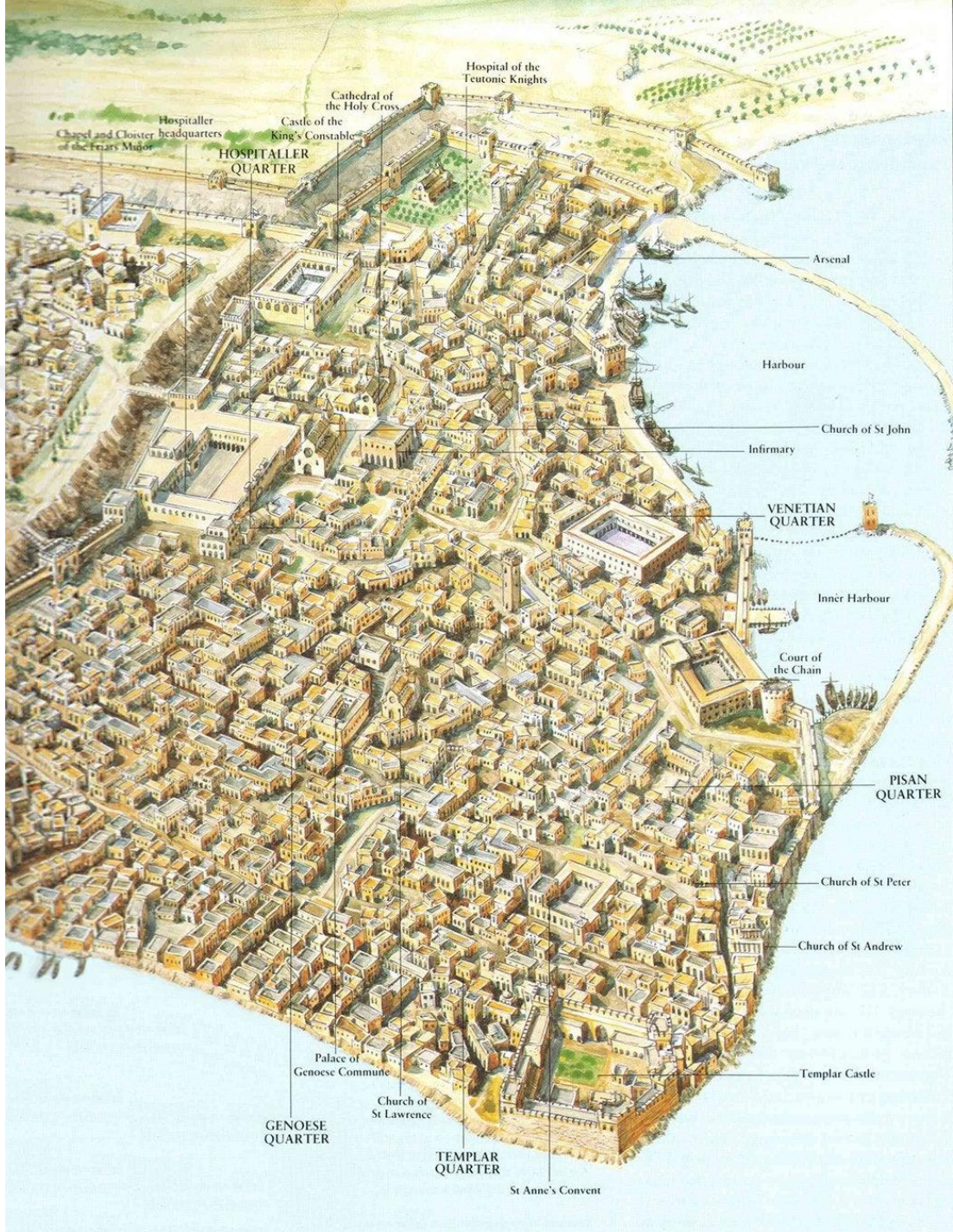
Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Sidon_Sea_Castle

Ek: 5 Toron (Tibnîn) Kalesi

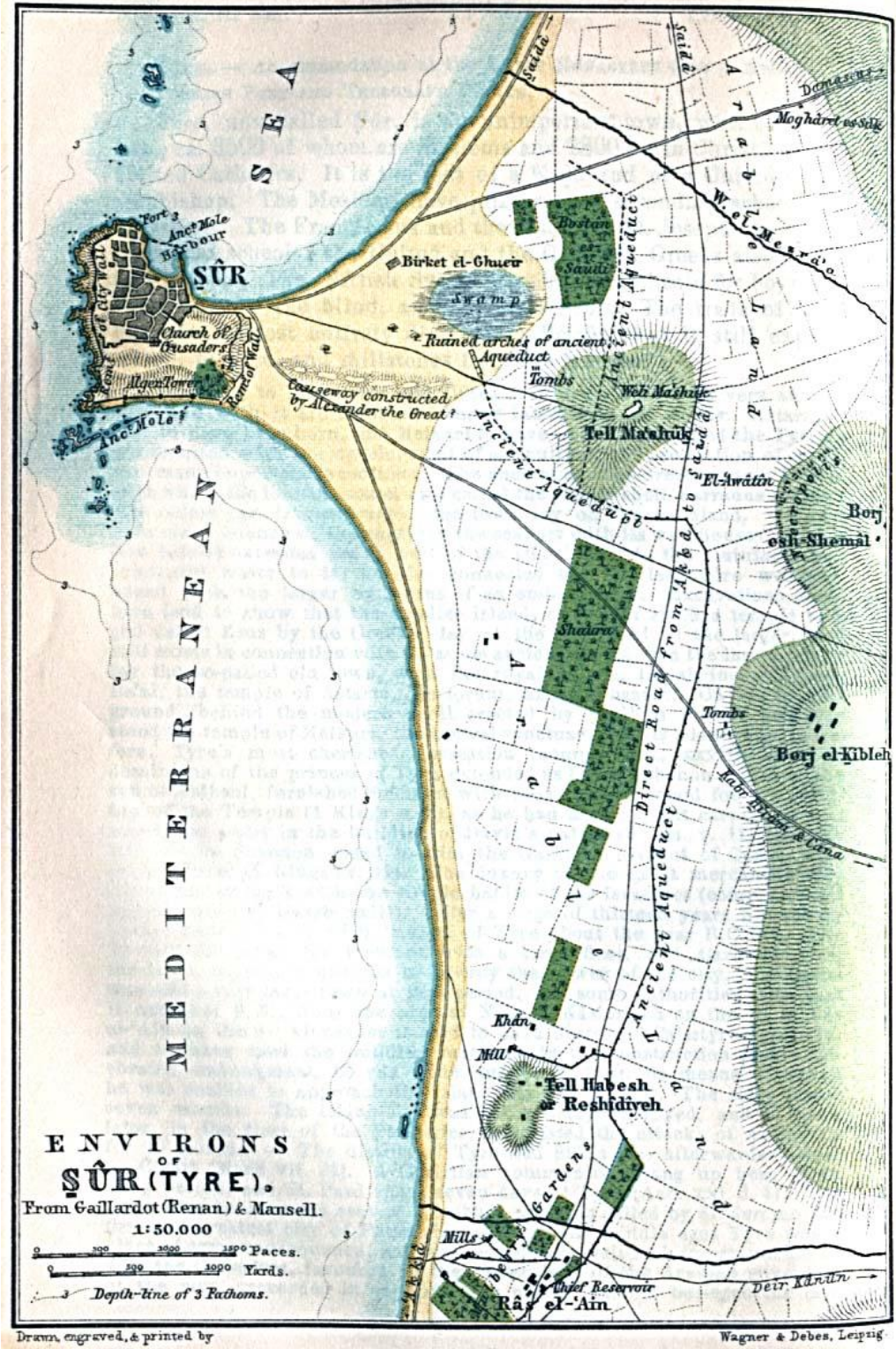
Kaynak: <https://tr.qwe.wiki/wiki/Toron>

Ek 6: Haçlılar Döneminde Akkâ

Kaynak: https://www.reddit.com/r/papertowns/comments/62z1qr/the_crusader_city_of_acre_capital_of_the_kingdom/

Ek 7: Sûr şehri ve çevresi

Kaynak: <http://www.lifeintheholyland.com/tyre/>

Ek 5: Raymond St. Gilles Kalesi (Kal'at Sencil)

Kaynak: <https://www.wikipedia.org/>